తిమ్మరుసుమంత్రి.

(కృష్ణదేవరాయల ప్రధానమంత్రి)

గ్రంథకర్త:

చిలుకూరి వీరభద్రరావు పంతులుగారు

ఆంధ్రులచరిత్రము, స్వయంసహాయము, జీర్ణకర్ణాటకరాజ్యచరిత్రము
మొదలగు గ్రంథములకు కర్తలు.

శుద్ధమైన క్రొత్తకూర్పు వెయ్యిప్రతులు.

ప్రకాశకులు:

ఆర్యపుస్తకాలయము,

రాజమహేంద్రవరము.

1937

శ్రీనాథకవి

(జీవితము)

చిలుకూరి వీరభద్రరావుగారు

ఇందు వీరేశలింగము, లక్ష్మణరావు, ప్రభాకరశాస్త్రిగార్లు లగువారు చర్చించి వ్రాసిన యనేక విషయములను విమర్శించి య నూతనాంశములనుజేర్చి ప్రకటింపఁబడిన జీవితవిమర్శగ్రంథము. శ్రీ కవినిగూర్చి తెలిసికోఁదగిన ప్రత్యంశము నీ గ్రంథముం జదివినఁ కొనఁగలరు. ఇంతవరకుఁ బ్రకటింపఁబడిన గ్రంథములలో నుత్తమవి నలతో విరాజిల్లుచున్న యుత్తమ గ్రంథము. వెల 2—0.

కర్ణసామ్రాజ్యము 1—0—0 తిమ్మరుసుమంత్రి. 1—0.

అళియరామరాయలు.

ఇది కృష్ణరాయని అల్లుడును, తాళికోటయుద్ధమున అపారపర మము ప్రదర్శించిన మహాయోధుడునగు రామరాయని చరిత్రము. హే నుపండితుడు వ్రాసిన చరిత్రమునందలి పొరపాటు లన్నియు ఇ సోదాహరణముగ విమర్శింపఁబడినవి. ఇది విఖ్యాతాంధ్రచరిత్రకారులు చరిత్రచతురానన బిరుదాంకితులునగు చిలుకూరి వీరభద్రరావు పంతు గారిచే అతిపరిశ్రమతో మనోహరముగ రచింపబడినది. వెల 1—8—

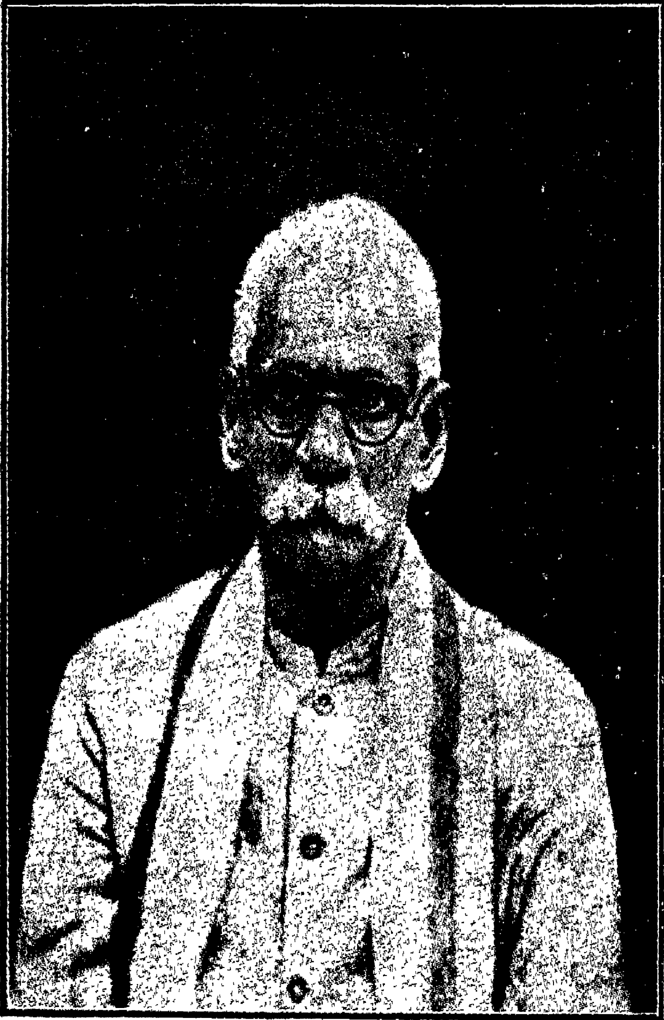
శాతవాహనాంధ్ర రాజయుగ చరిత్రము 2 వ భాగము 2—0—

ఆంధ్రుల చరిత్రము 3 వ భాగము 2—0—

కాకతీయాంధ్రయుగ చరిత్రము 5 వ భాగము 2—0—

తిక్కనసోమయాజి

తిక్కనసోమయాజి ఆంధ్రభారత గ్రంథకర్తయగు కవి తిక్క చరిత్రము ప్రతివారికిని అవశ్య పఠనీయము. వెల 1—0—

చిలుకూరి వీరభద్రరావుగారు.

మొదటికూర్పు పీఠిక.

ఈ గ్రంథమును బల్లారిలోఁ జరిగినపరిషత్సభలోఁ జదువుటకై ఆంధ్రసాహిత్యపరిషత్కార్యనిర్వాహకసభాధ్యక్షులైన శ్రీయుత జయంతి రామయ్యపంతులవారిచేఁ బ్రేరేపితుఁడనై మొదట వ్యాసరూపమున సంగ్రహము వ్రాసితిని. కారణాంతరమువలన నేతత్సభకు నేను బోవుటకుఁ గాని దీనిని చదివించుటకుఁ గాని సాధ్యపడ లేదు. మహాపురుష జీవితములు మానవుల కాదర్శప్రాయములై వారి యుత్సాహశక్తులను వికసింపఁ జేయును. ధైర్యసాహసములను బురికొల్పును. సత్కార్యముల కున్ముఖులను జేయును. దుష్కార్యములకు విముఖులను గావించును. ప్రాపంచికానుభవమును వెల్లడించును. దేశభక్తిని బ్రోత్సహించును. పరమార్థమును బోధించును. ఇట్టి మహాపురుష జీవితములు సారస్వతమునకు ముఖ్యాంగములని చెప్పనొప్పును. ఉద్బోధకములైన మహాపురుష జీవచరిత్రములతో నలంకరింపఁబడని సారస్వత మొకసారస్వత మనిపించుకొనదు. ఆంధ్రసారత్స్వమున నిట్టి జీవచరిత్రములు బహుస్వల్పసంఖ్యాకలవిగా నున్నవి. ఇట్టిలోపమును నివారింపవలయు నను తలంపుతో నేనీ గ్రంథరచనకు బూనుకొన సాహసించి పదునేనవ శతాబ్దిలో జనించిన మహాపురుషులలో నగ్రగణ్యుఁడును, మహారాజ్య తంత్రజ్ఞుఁడునై ప్రపంచమున విఖ్యాతిఁగాంచిన తిమ్మరుసుమంత్రి చరిత్రమును మొదట ప్రారంభించినవాఁడను. జీవితచరిత్రము చిత్రించుటకుఁ గావలసిన పరికరణములు లేవు. అయినను తరతరములనుండి దేశమున జెప్పుకొనఁబడుచున్న కథలను, దేశీయులు వ్రాసిన చరిత్రములను, పూర్వకవి ప్రణీత ప్రపంధములను, శాసనములను బరిశోధించి యొకమాదిరి చరిత్రమును వ్రాసి ప్రకటింపఁ గలిగితిని. అప్పాజినిగూర్చిన కథ లనేకములు గలవు. అందలి కథ లనేకములు విశ్వాసపాత్రములు కానందునను, గ్రంథవిస్తరభీతిచేతను వానిని విడిచిపెట్టినాఁడను. ఈతిమ్మరుసు జీవితమును జదువువారు కృష్ణరాయునికిం

గల గౌరవమునంతయుఁ దిమ్మరుసునకు ముడివెట్టితి నని దురభిప్రాయము పడవచ్చును. కాని నేను వ్రాసినదానిలో నతిశయోక్తు లంతగా లే వని చెప్పఁగలను. కృష్ణదేవరాయనికిఁ గలిగినకీర్తి కంతకు మూలము తిమ్మరు సని యీగ్రంథముఁ జదివినవారికి బోధపడఁగలదు. తిమ్మరుసు ప్రతిభను పేర్కొనుట రాయని ప్రతిభకు భంగము కలిగించుట కాఁ జాలదు. తిమ్మరుసునకు లేని యాధిక్యమును నేను గల్పించినవాఁడను గాను. శ్రీకృష్ణదేవరాయనికి సమకాలికుఁ డైన డామింగో పేయస్సను పోర్చుగీసు చరిత్రకారుఁడు తిమ్మరుసును గూర్చి యిట్లు దెలిపియున్నాఁడు.

"Salvatinica, who is the principal person that enters the building, supervises the whole, for he brought up the king and made him the king, and so the king looks on him like father. Whenever the king calls to him he addresses him as "Lord (senhor) Salvatinica" and all the captains and nobles of the realm make salam to him."

తిమ్మరుసును శిక్షించుకాలమునందు సయితము కృష్ణదేవరాయ లీ క్రింది వాక్యమును తిమ్మరుసు నుద్దేశించి పలికినట్లు సమకాలికుఁ డైన నన్నిజను పోర్చుగీసు చరిత్రకారుఁడు వ్రాసియున్నాఁడు.

"I held thee always as my great friend, and now for these forty years thou hast been governor in this kingdom, which thou gavest me."

ఈగ్రంథమునందు తిమ్మరుసునకు రాజనీతి విద్యోపదేశకుఁడు నాదిండ్ల చిట్టిగంగనామాత్యుఁ డని నేను వ్రాసినది పరంపరగా దేశములో వాఁడుకొనెడి కథలను బట్టిగాని మఱి యన్యము కాదు. నాదిండ్ల చిట్టిగంగనామాత్యుఁడు సామాన్యుఁడు గాఁ డనియు, మహామంత్రిశేఖరుఁ డనియు మాదయగారి మల్లనకవిప్రణీత మగు రాజశేఖర చరిత్రములోని

"ఉ. సాళువనారసింహమనుజ ప్రభుకార్యకళాధురంధరుం
డై లవణాబ్ధివేష్టిత ధరాధిపదుర్మత మంత్రమంత్రిశుం
డాలవితానకేసరి యనంగననంగసమానరూపరే
ఖాలలితాంగుఁ డట్టి చిటి గంగన యొప్పుగుణానుషంగుఁ డై."

అనుపద్యమువలన వేద్యము గాఁగలదు.

నాయల్పజ్ఞత్వమువలన నిం దేవేని దోషములు దొరలినవానిని దెలిపి నచో రెండవకూర్పున సవరించుకొందును. నేను పరస్థలమునందుండుటచేత నిం దచ్చుతప్పులు కుప్పలుగఁ బడినవి. వానిని మన్నించి శుద్ధపత్రముం జూచి చదువు కొనవలయు నని చదువరుల వేఁడుకొనుచున్నాఁడను.

చెన్నపురి,
10-5-17.

చిలుకూరి వీరభద్రరావు.

తిమ్మరుసుమంత్రి

ప్రథమప్రకరణము.

" చ. కరచరణాదు లందఱకుఁ గల్గినయంతట నే సమర్థతన్
మెరువడి గాంచ నేర్తురొ మనీషివరుల్ ధరలోన నెవ్వరి
క్కరణిఘటింపుచుం గృతయుగంబునఁ ద్రేతను ద్వాపరంబునం
దరయఁగ సాళ్వతిమ్మసచివాగ్రణికి న్సరిమంత్రి గల్గునే? "

(కుమారధూర్జటి.)

" సీ. ఏమంత్రిమణి నిజస్వామికార్యక్రియాతత్పరమానసోత్సాహశాలి
యేమంత్రిమణి మిత్రహితబాంధవాశ్రితప్రకరరక్షణకళాప్రౌఢబుద్ధి
యేమంత్రిమణి వచోహేలాతినైర్మల్య శీతలతాధూతశీతరోచి
యేమంత్రిమణి సుధాధామశాంభవధామ ధాళధళ్యానుతుల్యధవళకీర్తి

యట్టిమంత్రికులోత్తంస మహితనృపతి
పటలమకుటాగ్రఘటితపత్పద్మయుగళి
సకలకర్ణాటరక్షావిచక్షణుండు
దీనసురశాఖి సాళువ తిమ్మమంత్రి. "

(మాదయగారిమల్లనకవి.)

తిమ్మరుసువంశము.

తిమ్మరుసు పూర్వులు సాళ్వవంశీయులైనమహారాజుల యొద్ద మంత్రిత్వాదిపదవులను వహించి సుప్రసిద్ధకీర్తిఁ గన్నవారగుటచేత వీరివంశమునకు సాళ్వవంశ మని పేరు వచ్చి

నది. ఈవంశమువారికే దొలుత కొండవీటిసీమయె స్వస్థాన ముగ నుండెను. ఈసాళ్వవంశమువారు కౌండిన్యసగోత్రులైన యాజ్ఞవల్క్యనియోగి బ్రాహ్మణులు. * తిమ్మరుసు సాళ్వవంశసంజాతుఁడైన వేమరాజునకుఁ బౌత్రుఁడు. రాచిరాజునకుఁ

*దక్షిణహిందూస్థానచరిత్రమున సాళువవంశమునియెడియొక సుప్రసిద్ధక్షత్రియవంశము గన్పట్టుచుండుటచేతను "సాళువతిమ్మరసు" అను పేరుతో సాళువశబ్దమును, అరసుశబ్దమును గన్పట్టుచుండుటచేతను, కృష్ణరాయనిపిన్నతండ్రి తిమ్మరాజొకఁ డుండుటచేతను, గొందఱింగ్లీషుచరిత్రకారులు తిమ్మరుసు క్షత్రియుండని వక్కాణించిరి. కాని తిమ్మరుసు మేనల్లుఁడగునాదెండ్ల అప్పామాత్యునకంకితము గావింపఁబడినరాజశేఖరచరిత్రములో మాదయగారి మల్లనకవిచే ద్వితీయాశ్వాసాంతమున

"సుగంధి. పారదప్రభావిభాసి భద్రకీర్తివాహినీ
పూరదానధూతదివ్యభూజకామధేను దు
ర్వారయాజ్ఞవల్క్యవంశవార్ధిపూర్ణచంద్రమా
సారబుద్ధిజాల నీత శత్రుభూమిభృద్రమా."

అనుపద్యములో వర్ణింపఁబడినవిధమునుబట్టియు, మంగళగిరిదేవాలయస్తంభములమీఁదిశాసనములంబట్టియు, తిమ్మరుసు నియోగి బ్రాహ్మణుఁ డగుట స్పష్టమగుచున్నది. మఱియు నితఁడు క్షత్రియుఁడు గాక బ్రాహ్మణుఁడని తెలుపుశాసనము లనేకములు గలవు. శ్రీసింహాచలస్వామియాలయములోని యొకశాసనములో:—

"శాకాబ్దే బహుధాన్యనామనిశుభే వేదాబ్ధిచంద్రాన్వితే
కార్తిక్యాం శశివాసరేశుభతిథౌ సింహాచల స్వామినే
హారంకర్ణవిభూషణే చకటకే శ్రీకృష్ణరాయాధిపా
మాత్యో రాచయ సాళ్వతిమ్మనృపతిః ప్రాదాద్ద్విజన్మాగ్రణీః."

అని తిమ్మరుసు బ్రాహ్మణుఁడనియె వక్కాణింపఁబడియెను.

బుత్త్రుఁడు. నాదిండ్లవారిదౌహిత్త్రుఁడు. ఇతనిపేరు తిమ్మరాజు. అరుసుశబ్దము కర్ణాటకభాషలో రాజుశబ్దమునకుఁ బర్యాయ పదము గావున తిమ్మరాజు తిమ్మరుసని వ్యవహరింపఁబడు చుండెను. ఇతనితాతయుఁ దండ్రియుఁ గూడ కర్ణాటకసామ్రా జ్యసార్వభౌములగు ప్రౌఢదేవరాయనికిని, మల్లికార్జునరాయని కిని సామంతనృపతులుగ నున్న సాళ్వవంశీయులైనమహారాజుల కడ మంత్త్రులుగ నుండి ప్రఖ్యాతిఁ జెందినవారైనను మల్లి కార్జునరాయనికాలమునఁ గొండవీటిరాజ్యము నుదయగిరిరాజ్య మును గజపతు లాక్రమించుకొన్నందున సాళ్వరాచిరాజు తన యైశ్వర్యమునంతయును గోల్పోయి సకుటుంబముగాఁ జంద్ర గిరిరాజ్యమునకు వలస పోయెను. సాళువరాచిరాజునకు తిమ్మ రాజుమాత్రమెగాక గోవిందరాజను మఱియొక పుత్త్రుఁడును, కృష్ణమాంబ యనునొకపుత్త్రియును గలరు. సాళువరాచిరాజు చంద్రగిరిరాజ్యమునకు వలస పోయినపిమ్మటనే యీసత్సంతా నమును బడసెను. కావున తిమ్మరుసు జన్మస్థానము చంద్రగిరి యని చెప్పవచ్చును. తిమ్మరుసు క్రీ. శ. ౧౪౬౦-వ సంవత్సర ప్రాంతమున జన్మించి యుండెను. ఇతనిబాల్యముననే తల్లి దండ్రు లిరువురు స్వర్గస్థులైరి. రాచిరాజు తనకొమారైను సాళ్వనరసింహరాయనికడఁ బ్రధానమంత్రిగ నున్నకౌశికగో త్రసంజాతుఁడైన నాదిండ్ల చిట్టిగంగనామాత్యుని యన్న మనుమఁడగు తిమ్మరాజున కిచ్చి వివాహము గావించెను. తల్లిదండ్రులు కాలగతిఁ జెందినందున సోదరు లిరువురును దమ

తోఁబుట్టువు సామెయత్తవారింట దిగవిడిచి చదువును సంధ్య యు లేనివారలై కొంతకాలము స్వేచ్ఛగా నూరూరఁ దిరుగు చుండిరి.

బా ల్య ద శ.

ఒకనాఁడు తిమ్మన చంద్రగిరిప్రాంతారణ్యభూమిలోఁ దిరుగాడుచు నలసి మధ్యాహ్నసమయమున నొకచెట్టునీడను బరుండి గాఢనిద్ర పోవుచుండెను. అంతట సూర్యుఁడు పశ్చిమ మునకు వాలుటచే సూర్యకిరణము లాతనిమోమును సూటిగా దాకుచున్నను మెలఁకువ రాక గాఢనిద్ర పోవు చున్నయాబా లుని సమీపమునకు నొకకృష్ణసర్ప మరుదెంచి తనఫణమును విప్పి వానిమోమున నెండ సోఁకకుండ గొడుగువలె నడ్డము పెట్టెను. అప్పు డాదారిని పోవుచున్న సిద్ధుఁ డొక డాయద్భుత చర్యను గన్నులారఁ గాంచి యాబాలుఁడు మహైశ్వర్యపదవి నొందఁగలఁ డని గ్రహించి సమీపమునకుఁ బోగా నాసర్ప రాజము వానిని విడిచి పాఱిపోయెను. అంతట నాసిద్ధుఁడు చిన్నవానిని లేపి "నాయనా! నీ కచిరకాలములోనే మహై శ్వర్యపదవి లభించును; మహారాజభోగంబు లనుభవింతువు; ఇకమీఁదట నొంటరిగ నరణ్యమునఁ బండుకొనకుము; శీఘ్ర ముగా నింటికి వెడలిపొమ్ము." అనిపలికి తనదారిని బట్టుకొని తాను వెడలిపోయెను. అప్పు డాబాలుఁడు తనలోఁ దా నిట్లు వితర్కించుకొనియెను.

"నేను బాలుఁడను ; తల్లిదండ్రులు లేనివాఁడను ; నాకు విద్య యెట్లు లభించును? నా కెవ్వరు దిక్కు ? దేశములోఁ ద్రిమ్మరినై తిరుగు చున్న నన్నుఁ జేరఁదీయువా రెవ్వరు ? నాకు మహైశ్వర్యపదవి యబ్బు ననియు, మహారాజభోగంబు లనుభవింతుననియు నీమహానుభావుఁ డెవ్వఁడో పలికి పోయెనే ? ఇతఁ డేమిపరిహాసమునకై పలికెనా ? ఇతఁడు నావంటిబాలునితో పరిహాస మేల చేయును ? ఇతఁడు వాక్పారిశుద్ధ్యము గల సిద్ధునివలెఁ గానుపించు చున్నాఁడు. అవు నతఁడు సిద్ధుఁడే. అతనిపలుకు వృథాపోవదు. నేను తప్పక యైశ్వర్యపదవిఁబడయుదు. మహారాజభోగము లనుభవింతును. అందులకు నేను మున్ముందు విద్యాధనమును సముపార్జింతును. ఎన్నికష్టముల నైనఁ బడి ముందుగా విద్యాధనమును గడించిన నైశ్వర్యము దానంతట నదియె చేకూరఁగలదు."

ఇట్లు చింతించుచు నాతఁడు చంద్రగిరికి మరలివచ్చెను. తనతమ్ముఁడు గోవిందుఁడు తోడిబాలురతో నాడుకొనుచుండ నాతనిం బిలిచి సిద్ధుఁడు తన్నుఁజూచి పలికినపలుకులు చెప్పెను. ఆపలుకులు విని గోవిందుఁడు పక్కుననవ్వెను. బాలు రెల్లరును విని 'మనతిమ్మనికి మహైశ్వర్యపదవి యెత్తునఁట ! మహారాజభోగంబు లనుభవించు నఁట ! విన్నారా యీవింత ? అని పరిహాసముగాఁ బలుకుచుఁ జప్పటులు గొట్టిరి. ఒక బాలుఁడు సమీపించి 'తిమ్మన్నా ! నీవు మహారాజ వగుదు వేని నాకు మంత్రిపద మీయవలెను జుమా అని నుడివెను.

మఱియొకబాలుఁడు సమీపించి "మనతిమ్మన్నకు మహై శ్వర్య మెత్తినప్పుడు మన కందఱకు మున్నూఁటయఱువది దినంబులు బూరెలతో భోజనముపెట్టి, మనుగుడుపుపెండ్లి కొడుకుల మనుపునట్లు మనుపు చుండును లే యని యెగతాళిగఁ బలికెను. ఇంకొక బాలుఁడు వచ్చి 'మఱే లే మన తిమ్మన్న కప్పుడు మనమాట జ్ఞప్తి యుండునా? అతఁ డెవ్వ రో మన మెవ్వరమో? అని నిష్ఠురోక్తులు పలికెను. 'మిత్రు లారా! దరిద్రునికిఁ గోరికలు మెండని పెద్దలు చెప్పినవిధము గా మనతిమ్మన్నకుఁ బెద్దకోరికలే పొడమినవి. వా రేమి వెఱ్ఱి వారలా?' అని వేఱొక బాలుఁడు వచించెను. ఇట్లీవిధముగా బాలు రెల్లరు నెవ్వారికిఁదోఁచిన పోటుమాటలను వారు పలికి మనస్సు నొప్పించిరి. అతఁడు సూక్ష్మబుద్ధి కలవాఁడు గావున వారి యెగతాళిపలుకుల కుడుకుఁజెందక వారలయెుకటఁదన్మ్మ నకు సిద్ధునిపలుకులు వినిపించుట తప్పని గ్రహించి వారలతో నవ్వుచునాటల నాడుచుఁ బాటలఁ బాడుచు నాఁటిదినము సం తోషముతో గాలము పుచ్చెను. అతఁ డానాఁటిరాత్రి పండు కొనియున్నవేళ సిద్ధునిసుద్దులు మరల దలఁపునకు రాఁగా నిద్దురపట్టక తనలోఁ దానిట్లు తలపోసికొనియెను,

"ఎవ్వ డీప్రపంచములో బహుజనోపకారియై ప్రవ ర్తింపుచుఁ దనజన్మమును సార్థకపఱచుకొనునో వాఁడే పురుషుఁడు; వానిదే యుత్తమజన్మము. వానికీర్తి శాశ్వత బ్రహ్మకల్పముగా భూమిపై నిలుచును. విద్యయు ధనము

నున్నఁగానిజన్మము సార్థకతఁ గాంచదు. బహుజనోపకారి కావలె నన్న నవశ్యము పురుషుఁడు విద్యాధనములరెంటిని సముపార్జించవలయును కాలముయొక్కవిలువను గుర్తెఱింగి వర్తించినఁ గాని యవి సంప్రాప్తములు గావు. ఇంతకుఁ బూర్వమువలె నాఁటపాటలతోఁ గాలము గడిపిన, నాజన్మము వ్యర్థము కాఁ గలదు. ఇఁక నేనొకక్షణమైనను వ్యర్థముగాఁ బోఁగొట్టుకొనఁ జాలను. చెడి బంధువులయిండ్లకుఁ జేరుటకంటె విద్యాభ్యాసముఁ జేయునంతవఱకు మాధుకరవృత్తిచే జీవింపుచుఁ గాలముగడుపుటయు యుత్తమపద్ధతి. దాన దోషమేమియును గానుపింపదు. సిద్ధునిపలుకులు యథార్థము లనిపించుటకైనను నేను మనఃపూర్వకముగాఁ బరిశ్రమచేసి కృతార్థుఁడ నగుదు. నాకు మహైశ్వర్యము లభించిన నాజన్మము బహుజనోపకారకరమై శాశ్వతమైన యశస్సును బొందును" ఇట్లు తలపోసికొనుచుండ నాబాలునకు నిదురపట్టెను.

దారిద్ర్యము

తల్లిదండ్రులు బాల్యముననే పరలోకగతులై, చిన్నవారగుటచేత నీబాలురిరువురు దారిద్ర్యమను పెనుభూతము నెదుర్కొనవలసినవారైరి. అష్టకష్టములపాల్సేసి మనస్సు కలంచివైచునది దారిద్ర్యము. గుండెదిటవు లేనివారిని పలాయితులను గావించి దుఃఖపరంపరలఁ బొరలాడించునది దారిద్ర్యము. మృత్యువుకంటెను కష్టప్రదమైనది దారిద్ర్యము. దారిద్ర్యము తలకెక్కినా పోటుబంటులు పిఱికిబంటు లగు

దురు. సత్యవంతు లసత్యవంతు లగుదురు. వివేకు లవివేకు లగు దురు. జీవితరంగమున దారిద్ర్యము నెదుర్కొని పోరాడి జయించినవాఁడె మహావీరుఁడు గాని బలాఢ్యుఁడై రణరంగ మున శత్రువుతలఁ దఱిఁగినవాఁడు మహావీరుఁడు గాఁడు. మను జునకు దీనింబోలినశత్రువు ధాత్రిలో మఱియొకటి గానరాదు. ఆత్మగౌరవ మున్నవాఁడు, జితేంద్రియుఁడైనవాఁడు, స్వశక్తి విశ్వాసము గలవాఁడు, దైవమునెడ శ్రద్ధాభక్తులు చూపు వాఁడు, నిరంతరకర్మరతుఁడు నైనవాఁడు మాత్రమె దారిద్ర్య భూతమును బాఱఁద్రోలఁగలఁడు. వీనితేజస్సుముందు దారిద్ర్య భూతము సుస్థిరముగా నిలువఁజాలదు. ఇట్టిసుగుణసంపత్తి గల ప్రతిభాశాలికిమాత్రమె దుర్భరమైన దారిద్ర్యముతోడి పోరా టము సాధ్యమగును. సమర్థుఁడైన ప్రతిభాశాలిమాత్ర మీ పెనుభూత మాడించినట్లాడఁడు. వీనితోఁ బోరాటము పెట్టు కొనె నేని దారిద్ర్యభూతము దినక్రమమున దనబలము నంతయుఁ గోల్పోయి తనబలమునంతయుఁ దనశత్రువు గై కొనఁగా కడపటివానిని విడిచి యదృశ్యమై పోవుట నిశ్చ యము. ఆబాలు రిరువు రట్టిప్రతిభాశాలు రగుటంజేసి దారిద్ర్య భూతము నొకలెక్కగాఁ గొనక స్వప్రయత్నముచేత విజయ మును సాధింప సమకట్టిరి.

విద్యాభ్యసనము.

రామునియెడ లక్ష్మణుఁ డెట్టిభక్తివిశ్వాసములు చూపి యుండెనో యట్లే గోవిందుఁడు తనయన్న యగుతిమ్మనయెడ

భక్తివిశ్వాసములు చూపుచుండుట యూతనియదృష్ట మని చెప్పఁదగియున్నది. అన్నమాట తమ్ముఁ డెన్నఁడును జవ దాటి యెఱుఁగఁడు. అందువలన నాసోదరులిరువురును రామ లక్ష్మణులవలె నన్యోన్యానురాగముతో ప్రవర్తింపుచు విద్యా భ్యసనమునకు దొరకొనిరి. అన్నదమ్ములిరువురు ప్రతిదిన మును సూర్యోదయమునకు ముందుగాలేచి కాల్యకరణీయం బులు దీర్చుకొని, సువర్ణముఖికిఁబోయి, స్నానసంధ్యాద్యనుష్ఠా నంబులు నిర్వర్తించుకొని, ప్రాతఃకాలమున నుపాధ్యాయులకడ కేఁగి, కావ్యపఠన మొనరించి, సూర్యుఁడు నెత్తికి దిన్నఁగా మింట వెలుఁగువేళ సోదరులలోనొకరు మాధుకరమునకై బయలుదేఱి కొంత ప్రసాదమును సంపాదించుకొని వచ్చిన పిమ్మట నిరువురును గలిసి భుజింపుచుందురు. భోజనముచేసి కొంతవిశ్రాంతి గైకొన్నమీఁదట దస్తూరి కుదుర్చుకొనుటకై గంటములతోఁ దాటాకులమీఁద వ్రాయుచుందురు. తరువాతఁ గొంతసేపు తెనుఁగు కావ్యపఠనమొనరించి, పిమ్మట రాజకీ యోద్యోగులకడకేఁగి వారల నాశ్రయించి వారలకు వినయ విధేయులై వారు నియమించినపనులను గావించి, సాయంకాల మైనతరువాత, పర్వతములు, చెఱువులు, నదులుగల ప్రదేశము లకు వాహ్యాళి వెడలి, ప్రకృతి సౌందర్యమును దిలకింపుచు నానందించు చుందురు. అటుపిమ్మట నింటి కరుదెంచి రాత్రి భోజనమైనతరువాతఁ గొంతసేపు భారతకథలనుగాని, రామా యణకథలనుగాని పూర్వరాజన్యచరిత్రలు మఱియేవియైనగాని

పెద్దలవలన వినుచుందురు. ఇట్లైదాఱుసంవత్సరములు బహు కష్టపడి సంస్కృతాంధ్ర భాషలయందు చక్కనిపాండిత్యమును సంపాదింపఁగలుగుటయగాక గొప్ప వ్రాయసకాండ్రుకూడ నైరి. ఇంతియ గాక శాస్త్రము లభ్యసించుటకై పండితు లుండెడిస్థానములకుఁ బోయి వారల నాశ్రయించి వారలకు శుశ్రూషలు గావించి శాస్త్రాభ్యసనము కూడఁ గావించిరి. సుప్రసిద్ధగణకులకడ కేఁగి రెండుమూఁడుసంవత్సరములు గణితశాస్త్రమునందుఁ గృషిచేసి ప్రావీణ్యమును సంపాదింపఁగలిగిరి. అతిసూక్ష్మబుద్ధి కలవాఁడగుటచేత తిమ్మన గోవిందుని కంటెను మేధావియై వన్నెకెక్కుచుండెను. తనబుద్ధిసూక్ష్మత చేత తిమ్మనార్యుఁడు ప్రపంచములోని వస్తుతత్త్వమును బాగుగా గ్రహింపుచుండెను. ఎప్పుడీతఁడు నెక్కడకుఁ బోయినను మనుష్యస్వభావమును గ్రహించుటకే ప్రయత్నము సేయుచుండెను. అరణ్యమునకుఁ బోయిన వివిధజాతివృక్షముల తత్త్వములను గ్రహింపుచుఁ దెలియనివానిఁగూర్చి, దెలిసినవారి నడిగి తెలిసికొనుచుండెను. ఇట్లే జలచరములు, చతుష్పాదజంతువులు, మొదలగువాని యొక్క స్వరూపగుణ స్వభావముల గుర్తింపుచు నాతఁ డెంతయో విజ్ఞానమును సంపాదించెను.

"శరీరమాద్యం ఖలు ధర్మసాధన" మ్మని యెప్పుడును శరీరారోగ్యమును గాపాడుకొనుచు దృఢకాయులుగ నుండవలయు నని నిరంతరమును దేహపరిశ్రమ చేయుచుండిరి.

ఆంధ్రకర్ణాటకులలో నుండు నానాజాతిసాంప్రదాయచరిత్రముల నేర్పుతోఁ బఠించిరి. ఇట్లిరువదిరెండు సంవత్సరముల వయస్సు వచ్చునప్పటికి సంస్కృతాంధ్రములయందు సంపూర్ణ పాండిత్యమును చాలవరకు శాస్త్రీయపరిజ్ఞానమును, గణక విద్యానైపుణ్యమును గడించి విశేషప్రతిభావంతులనియు, దయార్ద్రహృదయు లనియు, కార్వేటినగరము, నారాయణ వనము, చంద్రగిరి, గుత్తి, పెనుగొండ మొదలగుపట్టణములఁ బ్రఖ్యాతి గాంచుచుండిరి. ఇఁక వీరలు రాజనీతిశాస్త్రమును దెలిసికొన వలసియుండిరి.

చిట్టిగంగనామాత్యుఁడు.

ఈబాలు రభ్యసింపవలసినశాస్త్రములలోఁ బ్రధాన మైనది యర్థశాస్త్రము. వానివి బోధింపఁ గలపండితులసంఖ్య బహుస్వల్పముగ నుండెను. అట్టిశాస్త్రమును బోధింపఁ గల మహనీయుఁ డొక్కఁడు చంద్రగిరిరాజ్యమునం దుండెను గాని యతఁ డెల్లరకు సులభసాధ్యుఁడు గాఁడు. అతఁడు కౌశిక గోత్రుఁడైన నాదిండ్ల చిట్టిగంగనామాత్యుఁడు. ఈ మహ నీయుఁడు తాను వృద్ధుఁ డైనను చంద్రగిరిరాజ్యాధిపతి యైన సాళ్వనరసింహ మనుజాధీశ్వరుని ప్రధానమంత్రిగ నుండి యా రాజ్యమును విస్తరింపఁ జేయు చుండెను.

ఇఁత డిప్పటికి డెబ్బదేండ్లు నిండినవయస్సు గలవాఁ డైనను గాయపుష్టియును, బుద్ధివైశారద్యము నితనికి బలీయ ముగ నుండెను. ఈమంత్రిశిఖామణి మనబాలురకు బంధువుఁ

డైనను దైన్యదశయం దుండియు వీ రేమికారణము చేతనో చిట్టిగంగనామాత్యుని ప్రాపును మొదట నభిలషింపలేదు. ఈ బాలురు విద్యాభ్యాసనము గావించి పేరుపొందినవా రగుట విని నాదెండ్ల చిట్టిగంగనామాత్యుఁడు వీరలను దనపట్టణమగు నారాయణవనమునకురప్పించెను. ఆకాలమునందునారాయణవనము చంద్రగిరిరాజ్యమునకు రాజధానీనగరముగ నుండెను. సాళ్వ నరసింహభూపాలుఁ డిచ్చటనే నివసింపు చుండెను. గావున నాతని ప్రధానమంత్రి యగుచిట్టిగంగనామాత్యుఁడు గూఁడ నారాయణవనమునందే నివసించు చుండెను. ఈగంగనామాత్యుఁడు సాళువతిమ్మరాజును గోవిందరాజునురప్పించి వారివిద్యలను బరీక్షించి యాయావిద్యలయందు వారికిం గల ప్రజ్ఞావిశేషములం బరికించి మిక్కిలిసంతోషించి తనదివాణమునందు లేకరులనుగా నియమించెను. అట్లు వారు చిన్నపదవులం దుండి తమ ప్రజ్ఞావిశేషములను జూపుచుఁ బై యధికారులదయను సంపాదించుకొని ప్రవర్తించు చుండుటను గాంచి గంగనామాత్యుఁడు వారు రాజనీతిశాస్త్రము నభ్యసించినమహోన్నత పదవి నందఁగల రని నిశ్చయించి ప్రేమానురాగము లుట్టిపడ నొకనాఁడు తిమ్మనార్యుని రప్పించి 'తిమ్మనా! నీవు కడుబుద్ధిమంతుఁడవు; ప్రతిభాశాలివి; నీపూర్వులు మంత్రిపదవులను బొంది ప్రఖ్యాతిఁగాంచినవారు. వారికంటెను, మాకంటెను నీవు ప్రజ్ఞాఢ్యుఁడవై యుత్తమస్థానము నలంకరించియీదక్షిణ హిందూస్థానమున కంతకును సర్వాధికారివై ధర్మపరిపాల

నము గావింపఁగలవని నీశక్తినిబట్టి నేను గ్రహించితిని. నీవంటి సమర్థుఁడు నేఁడు మఱియొకండు నాకీరాజ్యమునఁ గానరాడు. నేను వృద్ధుఁడనైతిని. నాకుం దెలిసిన రాజనీతిశాస్త్రీయమర్మముల నన్నిటిని మహారాజ్యతంత్రవిధానములతోడం గఱపి నిన్ను రాజనీతివిద్యావిశారదునిగా నొనరింపఁ నీయందుఁ గల మమకారము నన్ను శతవిధములఁ బ్రేరేపించు చున్నది. నాయనా! ఒక్కమాట మనస్సునం దుంచుకొనుము. హైందవ ధర్మరక్షణార్థమై స్థాపితమైన యీసామ్రాజ్యము వినాశము నొందకుండ మ్లేచ్ఛాక్రాంతము గాకుండఁ జూచుకొమ్ము. నీజీవితకాలమున నీవొనర్పవలసిన విధ్యుక్తధర్మమిదియే యని యెఱుంగుము. నీబొందిలో ప్రాణ మున్నంతదనుక దీని మఱువకుము.

రాజకీయపరిస్థితులు.

చెట్టు చెడుకాలమునకుఁ గుక్కమూతి పిందెలు పుట్టినటులు సంగమరాజవంశమున దౌర్భాగ్యులు పుట్టి హరిహర ప్రౌఢ దేవరాయాదిరాజన్యవర్యులు సంపాదించిపెట్టిపోయిన సామ్రాజ్యవైభవమును గ్రమముగాఁ గోల్పోవుచు దుర్వృత్తులంబడి దుర్బలులై యోఁడొరులం జంపుకొనుచు స్వేచ్ఛావిహారులై వర్తింపు చుండుటయు, ఒకవంక బెడందకోటసుల్తాను (Sultan of Beder) కర్ణాటసామ్రాజ్యమును గబళింపఁజూచుటయు, మఱియొకవంక నోఢ్రరాజగు పురుషోత్తమగజపతి విజయనగరసామ్రాజ్యముపై దండయాత్రలు సలుపుచు నుదయ

గిరిపర్యంతము భూభాగము నాక్రమించుకొని పరిపాలించు చుండుటయేఁదలపోసి యీనరపతి సామ్రాజ్యము దక్షిణహిందూస్థానమున వర్ధిలఁజేయవలయునని బుద్ధిమంతుఁడును, బాహుబలశాలియు మహాయోధుఁడునగు నీసాళువ నరసింహ భూపాలుని నీ సామ్రాజ్యమునకుఁ బట్టాభిషిక్తునిగావింప దృఢసంకల్పుఁడనై పదేండ్లుగాఁ బ్రయత్నించుచున్నాఁడను. బహమనీ సుల్తాను రెండవమహమ్మదుషాహ దండెత్తివచ్చి గండికోట దుర్గమును ముట్టడించినప్పుడును, కళింగదేశాధీశ్వరుండైన పురుషోత్తమ గజపతి కాంచీపురముపై దండెత్తి వచ్చినప్పుడును సాళ్వనరసింహుని సైన్యములు దలంపడి వారల నోడించి తఱుమునట్లుచేసితిని. సాళ్వనరసింహ భూపతిని కర్ణాట సామ్రాజ్యమున కంతకు నభిషిక్తుని గావింపవలయునని పెద్ద కోరికతోనున్నవాఁడను. ఈ సాళ్వనరసింహభూపాలుఁడు సర్వస్వతంత్రుఁడై పరిపాలనముఁ జేయుచున్నను విద్యానగరమున (విజయనగరము) సంగమ రాజవంశీయులు సింహాసనస్థులైయుండ నుపేక్షించి యూరకుండుట హైందవ సామ్రాజ్యమునకు క్షేమకరముగాదు. ఏవేళనో బలవంతులైన బహమనీసుల్తానులు నోటవేసికొందురను భయముగలదు. నేనొకవేళ నామహాత్కార్యము నెఱవేర్చునంతవఱకు జీవించియుండుట తటస్థపడకపోయెనేని నీవామహాకార్యమునకుఁ బూనుకొనవలయును. దీని నీవు వాగ్దత్తముచేసినయెడల నీకు రాజ

నీతి శాస్త్రీయ మర్మములనన్నిటిని బోధించి ప్రధానమంత్రి స్థానమునకుఁ గ్రమముగారప్పింతు" నని యెచ్చరించెను.

అప్పుడు తిమ్మనార్యుఁడు 'అమాత్యవర్యా! నీయభీష్టమును దీర్చుటకన్నఁ బరమోత్కృష్టమైన కార్యము నాకుమఱి యొండులేదు. అవశ్యము హైందవసామ్రాజ్యాభి వర్ధనమునకై నాజీవితమును ధారఁబోయుదును. కృష్ణానదికి దక్షిణభాగమునుండి యశ్వపతులను గజపతులను బాఱద్రోలి మఱియెప్పుడును నడుగుపెట్టకుండఁజేయుదు. మహాత్మా! నీకుందెలిసిన రాజనీతిని నాకుబోధించి నాజన్మము కృతార్థతంబొరయునట్లు గావించి యాశీర్వదింపుము. నీకరుణాప్రసాదమున సమస్త హైందవాళియొక్క మన్ననకుఁ బాత్రుఁడనై యార్యధర్మ రక్షణార్థమై నాజీవితమును ధారపోసి వాసికెక్కుదు' నని పలికెను. ఆపలుకుల కావృద్ధమంత్రి పరమానందమునుబొంది యానాఁడు మొదలుకొని రాజనీతిబోధకంబులగు సర్వశాస్త్రీయ రహస్యంబుల బోధింపుచు వచ్చెను. రెండు సంవత్సరముల కాలములో దండనీతియను గొప్పశాస్త్రములోని మహావిషయముల నన్నిటిని బోధించెను.

అర్థశాస్త్రపఠనము.

మనువు, బాహుదంతుఁడు, బృహస్పతి, శుక్రుఁడు వ్రాసిన మహావిషయములను బోధించెను. భరద్వాజుఁడు, పరాశరుఁడు, వ్యాసుఁడు, వైశంపాయనుఁడు, ఘోటముఖుఁడు, పిశునుఁడు, కౌణపదంతుఁడు, వాతవ్యాధి, కాత్యాయనుఁడు,

చారాయణుఁడు, కింజల్కుఁడు మొదలగు స్మృతికర్తలు వ్రాసిన నీతిశాస్త్రములు నేఁడుఖిలములై యున్నను, ఆకాలమున వ్యాప్తములై యున్నందున వానిలోనిరహస్యముల నన్నిఁటిని తెలియఁజెప్పెను. కౌటిల్యునియర్థశాస్త్రమును, కామందకుని నీతిసారమును జక్కఁగా జదివించి ప్రజ్ఞాఢ్యునిఁ గావించెను. ఇట్లధిక శ్రద్ధాభక్తులు గలిగి చిట్టిగంగనామాత్యునివలనఁ దిమ్మరుసుమంత్రి విద్యాసముద్దేశము, వృద్ధసంయోగము, అమాత్యోత్పత్తి, మంత్రిపురోహితోత్పత్తి, దూతప్రణిధి, జనపదనివేశము, దుర్గవిధానము, దుర్గనివేశము, సీతాధ్యక్షత్వము, పణ్యాధ్యక్షత్వము, శుల్కాధ్యక్షత్వము, ధర్మస్థేయము, వ్యవహారము, కంటకశోధనము, యోగవృత్తము, అరిమిత్రోదాసీనాది ద్వాదశరాజమండలములు, వివిధరాజ్యాంగములయుత్తమస్థితి, శమవ్యాయామికము, పౌరుషము, దైవసహాయము, సంధివిగ్రహయాన ద్వైధీభావాసన సమాశ్రయములు, వ్యసనాధికారికము, అభియాస్యత్కర్మము, సాంగ్రామికము, సంఘవృత్తము, అబలీయసము, దుర్గాలంబోపాయము, ఔపనిషదికము, స్వబలోపఘాతప్రతీకారము, వంచనము, తంత్రయుక్తులు మొదలగు మహావిషయములను గూర్చినపరిజ్ఞానమును మెండుగా సంపాదించెను.

ద్వితీయ ప్రకరణము.

తుళువ వంశము.*

మొదట చంద్రగిరిరాజ్యమునకు నటుపిమ్మట నూత్న కర్ణాట సామ్రాజ్యమునకుఁ బట్టాభిషిక్తుఁడైన సాళువగుండయ నారసింహ భూపాలుని సైన్యాధ్యక్షుఁడును ముఖ్యమంత్రియు నగునరసరాజు తుళువ వంశమునందు జనించిన యీశ్వరరాజునకుఁ బుత్రుఁడై యుండెను. ఈశ్వరనాయకుండును గొంత కాలము సాళ్వనరసింహ భూమిపాలునకు సైన్యాధ్యక్షుఁడుగ నుండెను. వీరిది తుళువవంశము. ఈవంశమునఁ దిమ్మయదండ నాథునకు నీశ్వరరాజు జనించెను. వీనికి నరసరాజు పుట్టెను. ఈశ్వరరాజు విఖ్యాత సేనాధీశ్వరుఁడుగానుండి బహుదేశము

* మహమ్మదీయ మహాయుగములో తుళువవంశము సాళువవంశాంతర్గతమనియు, తుళువ నరసరాజు సాళువనరసరాజునకు అన్నమనుమఁడనియు శ్రీయుత కొమఱ్ఱాజు లక్ష్మణరావుపంతులు, ఎం. ఏ., గారు వ్రాసియున్నారు. ఆంధ్రకవుల చరిత్రములో "ఈ తిమ్మయ ఈశ్వరరాజు సాళువగుండ నరసరాజునకు సేనానాయకుఁడగుటయేగాక దాయాదుఁడు కూఁడనైయుండుటచేత నాతని యనంతరమున రాజ్యమును వహించినట్లు తోఁచుచున్నది" అని యొకచోటను, "నరసింహరాజునకు (సాళువ) తిమ్మరాజను పేరుగల జ్యేష్ఠభ్రాత యొకఁడుగలఁడు. ఆతఁడే యీశ్వరరాజు తండ్రియైన సాళువతిమ్మరాజని తోఁచుచున్నది" అని యొకచోటను శ్రీయుత రావుబహదరు కందుకూరి వీరేశలింగముపంతులుగారు వ్రాసిన వ్రాఁతయె పైవారు వ్రాసినవ్రాఁత కాధారమై యుండవచ్చును. ఇందుకుఁ బ్రమాణ

ఱను జయించి సాళ్వనరసింహరాయనిరాజ్యమును విస్తరింపఁ జేసెను. వీనివిజయములనుగూర్చి వరాహపురాణమునం దిట్లభి వర్ణింపఁబడియెను.

"సీ॥ ఉదయాద్రి భేదించె హుత్తరి నిర్జించె
గండికోటపురంబుఁ గదల ద్రవ్వెఁ
బెనుగొండ సాధించె బెగ్గలూరు హరించె
గోవెలనెల్లూరు గుంటుపఱిచెఁ
గుందాణి నిఱలించె గొడుగుచింత జయించె
బాగూరు పంచమైపాడు చేసె
నరుగొండ వెకలించె నామూరు మర్దించె
శ్రీరంగపురమును బాతిసమరె

గీ॥ రాయచౌహత్తమల్లధరావరాహ
మోహనమురారి బర్బరబాహుసాళ్వ
నారసింహప్రతాపసన్నాహుఁ డగుచు
విశ్వహితకారి తిమ్మయయీశ్వరుండు."

మెవ్వరును జూప లేదు. తుళువనరసరాయని కంకితము గావింపఁబడిన వరాహపురాణములో నందిమల్లన ఘంటసింగయకవులు సాళువవంశము వేఱుగను, తుళువవంశము వేఱుగను, స్పష్టముగ వర్ణించి యుండ వీరిట్లు వ్రాయుట వింతగా నున్నది. వరాహపురాణావతారికలోను, ఆశ్వాసాంత పద్యములలోను కృతిభర్త సాళువవంశీయుఁ డని వక్కాణింపఁబడక తుళువాన్వయుఁడని వ్రాయుటయే, యీయుభయవంశము లొక్కటి కావని స్పష్ట మగుచున్నది. కాఁబట్టి సాళువవంశము వేఱనియు తుళువవంశము వేఱనియు మన మిప్పటికి స్పష్టముగా నిర్ధారింపవచ్చును.

తిమ్మరుసుమంత్రి ప్రతిభాధ్యు డని దేశమున విఖ్యాతిని గాంచుట తనమిత్రుఁడై ననాదిండ్ల చిట్టిగంగనామాత్యుని వలన విని యాతనిచేఁ బ్రేరేపితుఁడై సాళ్వ గుండయనారసింహ భూపాలునియంగీకారమును బడసి తుళువనరసరాజు తిమ్మరుసును దనకు ముఖ్యమంత్రిగఁ జేసికొనియెను. నాదిండ్ల చిట్టిగంగనామాత్యుఁడు తిమ్మరాజునకు, గోవిందరాజునకు వివాహమైనపిమ్మట స్వర్గస్థుఁడయ్యెను. అచిరకాలములోనే తిమ్మరుసు ప్రజ్ఞావిశేషములు రాజ్యమునఁ బ్రవర్తిల్లుచు బహుజనశ్లాఘాపాత్రము లై యాతని యశోవైభవమును నలుదిక్కులకుఁ బఱపుచుండినవి.

మహావిప్లవము.

కర్ణాట సామ్రాజ్యమును బరిపాలించు చున్నయిమ్మడి విరూపాక్షరాయలు తన దుష్టప్రవర్తనముచేత జనకంటకుఁడయ్యెను. నిరంతరము సురాపాన ప్రమత్తుఁడై కామినీజనపరివృతుఁడై యంతఃపురమును విడిచి రాక మంత్రులకుఁ గాని, దండనాథులకుఁ గాని మోమయినఁ గనుబఱచక మైమఱచి విహరింపు చుండెను. ఇది గూడ దని మందలించినదండనాథులను బెక్కండ్రను దుష్టుఁడై చంపించెను. ఇమ్మడి విరూపాక్షుఁ డిట్లు దుష్పరిపాలనమున కొడిగట్టి జనకంటకుఁడై యుండుటఁ గాంచి సామంతనృపతు లెల్లరును స్వతంత్రులై యెవరిరాజ్యములను వారు పరిపాలించుకొనుచుఁ గప్పములు గట్టుట మానిరి పశ్చిమసముద్రతీరమునందలి రేవు లన్నియుఁ బరాధీనము లై

నవి. తుంగభద్రాకృష్ణామధ్యదేశమును దురుష్కు లాక్రమించు కొనిరి. కళింగదేశాధీశ్వరు లైనగజపతు లుదయగిరిరాజ్యమును వశపఱచుకొని పరిపాలించు చుండిరి. ఇంతకుఁ బూర్వమె చంద్రగిరి, పెనుగొండ, గండికోటరాజ్యముల నాక్రమించుకొని సాళ్వగుండనరసింహభూపాలుఁడు మహాపరాక్రమవంతుఁడై అనుదినమును దనరాజ్యమును విస్తరింపఁజేయుచు స్వతంత్రుఁడై పరిపాలనము సేయుచు జనరంజకుఁడుగాఁ బ్రసిద్ధిగాంచు చుండెను. ఇట్లు నానాటికిఁ గర్ణాటరాష్ట్రము బలము క్షీణించుచుండెను. దీనినంతయును జూచి సహింపఁజాలక వీని పెద్దకొడుకు తనతండ్రినిఁదనచేతులతోఁ జంపెను. వీనితమ్ముఁడు వీనిని జంపి, రాజయ్యెను. వీఁడును దనతండ్రివలెనె దుర్మార్గుడై దుష్పరిపాలనముఁ జేయ మొదలుపెట్టెను. ఉద్ధతులనడుమఁ బేవకుండ శక్యము గానియట్లు తురుష్కులకును గజపతులకును నడుమఁబడి యిదివఱకే నలుఁగు చుండినకర్ణాటసామ్రాజ్యము విద్యానగరమునందు సంభవించినట్టిరాజకీయవిప్లవస్థితినిఁ బురస్కరించుకొని బహామనీసుల్తాను తానొక్కగ్రుక్కలో నీ మహాసామ్రాజ్యమును మ్రింగివేయవలయు నని చూచుచుండెను గాని సాళ్వగుండయనారసింహునిభయముచేత వెనుకముందు నారయుచు సమయమునకై నిరీక్షించు చుండెను.

స మ యా క ర్ష ణ ము.

తుళువనరసరాయనికడ మంత్రిపదవిని వహించిన తిమ్మరుసు ప్రతిభాఢ్యుఁడైనమంత్రి గావున విద్యానగర రాజకీయ

విప్లవపరిస్థితులను దెలిసికొని యుపేక్షను వహింపక తా నెవ్వని ప్రాపకమువలన నభివృద్ధి బొందఁ గలిగెనో యట్టి రాజకీయ విద్యాగురు వైనచిట్టిగంగనామాత్యుని బోధనమును మాత్రము మఱవక యాతరుణము నెట్లు సద్వినియోగమునకు దేవలసి యుండునో దానిని జక్కఁగా నాలోచించి హైందవధర్మరక్షణార్థ మీహైందవసామ్రాజ్యము సముద్ధరించుట తనకు విధ్యుక్త ధర్మ మని నిశ్చయించెను. అప్పు డుపేక్ష చేసినయెడల నావల బ్రమాదము జనింపవచ్చును. విద్యానగరము బహామనీ సుల్తానులవశ మయ్యేనేని హైందవసామ్రాజ్యము క్రమముగా నంతరించును. హైందవసామ్రాజ్యముతో నార్యధర్మములు తాటాదూటములగుట నిశ్చయము. ప్రజ్ఞావంతుఁ డని, ప్రతి భాఢ్యుఁ డని, సమర్థుఁ డని తలంచియే చిట్టిగంగనామాత్యుఁడు భావిస్థితిని దలపోసి యీవిషయ మై తన్ను బ్రబోధించినప్పుడు తిమ్మరుసు మిడిగ్రుడ్లు పెట్టుకొని యూరక చూచుచున్న పక్ష మున నాతఁడును సామాన్యుని వంటివాఁ డే యగును. అత డొకనాఁడు నరసారాయనికడ కేగి యిట్లనియెను. నరసరాయా కర్ణాటప్రభువుదౌర్భాగ్యస్థితి నంతయు వినుచున్నావుగదా? అతఁడు రాజ్యమును బరిపాలింప నర్హుఁడు గాఁడు. ఎప్పుడు నంతఃపురము విడిచి రాఁడు. రాజ్యాంగముఁ గన్నెత్తిచూడఁడు. తురుష్కులు కృష్ణ దాటి వచ్చిరి. సామంతనృపతులు స్వాతంత్ర్య మును బ్రకటించుచున్నారు. ఈసమయమును జూచి బహామనీ సుల్తాను విద్యానగరము పై దండెత్తి వచ్చి వశపఱచుకొనునేని

హైందవరాజ్యము లింక నిలుచునా? హిందూమతధర్మములు తాఱుమాఱులు గా కుండునా? ఇట్టిసమయమున మన ముపేక్షించి యూరకుండుట మనదేశమునకును మతమునకు నపచారము సల్పినవార మగుదుము. పూర్వము జనకంటకుఁడై వేనుఁడు దుష్పరిపాలనము జేయు చుండఁ బ్రజలు వానినిఁ బదభ్రష్టుని గావించి పృథువునకుఁ బట్టము గట్టినట్లుగా నీకర్ణాటప్రభుని సింహాసనమునుండి దొలగించి మనసాళ్వనరసింహభూపాలుని సార్వభౌమునిగఁ జేసి పట్టాభిషిక్తుని గావింతము. నిలిచియున్న యీహైందవసామ్రాజ్యమును సముద్ధరింతము. మనరాజకీయవిద్యాగురు వైనచిట్టిగంగనామాత్యుఁడు మనకుబోధించిన పరమధర్మ మిదియే సుమా." అని ప్రబోధించెను. అంత నరసారాయఁ డీపలుకులను విని తిమ్మరుసు మో మొకింతసేపు తేఱిపాఱఁ జూచి యతనిదూరపుటాలోచనకు సంతసించి "మంత్రివరా! నీబుద్ధికి మెచ్చితిని. అవును నీవు చెప్పినది సత్యము. మన మీసమయమును బోనీయ రాదు. మన మిప్పు డూరకుండిన తుదకు మనకే ముప్పు రాఁ గలదు. కర్ణాటప్రభువును సింహాసనమునుండి తొలగించి మన ప్రభువర్యునకుఁ బట్టము గట్టుద" మని చెప్పి యప్పుడే యావిషయమును దెలుపుచు సాళ్వనరసింహభూపాలునకు సందేశముఁ బంపెను. అప్పటికే తిమ్మరుసు ప్రతిభాఢ్యుఁ డనియు, రాజ్యధురంధరుఁ డనియు సాళువనరసింహభూపాలుఁ డెఱింగి యుండెను. తిమ్మరుసువంటి ప్రతిభాఢ్యునిచేఁ బ్రబోధితుఁడై తనపై న్యాయ్యత్వముఁ డగు

తుళువనరసారాయఁడు పంపించినసందేశమున కెంతయు సంతోషించినవాఁడై తనకడ నున్నమంత్రివరులను, దండనాథులను రప్పించి వారల కీసందేశమును విన్పింపఁగా వారెల్లరును సమ్మతించి తిమ్మరుసుబుద్ధి వైశద్యమును మిక్కిలి గొనియాడిరి. అప్పుడాసాళ్వనరసింహభూపతి విద్యానగరముపై దండయాత్ర వెడలుట కాజ్ఞాపత్రమును వ్రాసి తనసైన్యాధ్యక్షునకు బంపెను.

తుళువనరసింహుని దండయాత్ర.

సాళ్వనరసింహునియాజ్ఞాపత్రమును తిమ్మరుసుమంత్రి సైన్యాధ్యక్షునకుఁ జదివి వినిపించెను. తాను తలపెట్టినకార్యమున కెల్లరును నామోదించుట భావిశుభసూచక మనిగ్రహించి తిమ్మరుసు పరమానందభరితుఁ డయ్యెను. అంతట తిమ్మరుసు నరసరాజును గాంచి "భూవరా! ఇఁక మనము జాగు సేయరాదు. సేనలను సన్నద్ధము గావించుకొని మనయుద్యమ మెవ్వరికిఁ దెలియకుండ నకస్మాత్తుగాఁ బోయి విద్యానగరముపై బడవలయును. అట్లుగానియెడల ప్రతిపక్షులవలనను శత్రువులవలనను మనకు ప్రతిబంధకము లేర్పడి మనప్రయత్నమంతయు విఫలముగా నచ్చును గాన మనకు నపకారము గలుగ వచ్చును. ఇట్టి సందర్భములయం దాలస్యము జయప్రదము గాదు. ఈమన ప్రయత్నములను మనప్రతిపక్షనాయకులగుదండనాథులు విన్న విద్యానగరమును సంరక్షించుట కై స్వసైన్యములతోఁ బ్రవేశింతురు. అప్పుడు గోటఁ జిదుపందగిన

వాని గొడ్డలిచే నఱకవలసి వచ్చు" నని హెచ్చరించెను. నరస భూపతియు తిమ్మరుసు పలికినపలుకులయందలి యాథార్థ్యమును గ్రహించి కాలయాపనముసేయక వలసినసైన్యములను కొలది కాలములోనే సమకూర్చి తిమ్మరుసు పెట్టినశుభముహూర్త మునఁ బ్రయాణభేరి మ్రోగించి దండయాత్రకు బయలు దేఱెను. నరసారాయనితోఁ దిమ్మరుసుకూడ నుండెను. తిమ్మ రుసు మంత్రిసత్తముఁడుమాత్రమే గాక సమరక్రమ మెఱిం గినమహాయోధుఁడుకూడ నై యుండెను. అందువలన నరసా రాయనికి మిక్కిలిసహాయకారిగ నుండెను. ఇట్లు గుత్తినగరము నుండి దండయాత్ర వెడలి విద్యానగరముఁ జేరి నగరమువెలు పల విడిసియున్నపుడు తిమ్మరుసుమంత్రి కర్ణాటరాజ్యసంరక్ష కులై యుండినదండనాథులకు సామంతనృపతులకు నరసా రాయనిపేరితో తాము వచ్చిన కార్యముయొక్క ప్రయోజన మును దెలుపుచు లేఖలను వ్రాసి పంపెను. సాళువనరసింహ భూపాలునికీర్తియప్పటికేరాష్ట్రమునందంతట వ్యాపించి ప్రసిద్ధి వహించి యుండుటచేత నెవ్వరును దత్సైన్యాధ్యక్షుఁడును సమర్థయోధుఁడు నైనతుళువనరసారాయని నెదుర్కొన సాహ సింప లేదు. నరసారాయఁ డనేకులకు గానుక లంపించెను. ఇట్లు విద్యానగరములోనిదండనాథుఁ లెల్లరును వశ్యులై మాన ము వహించి యుండ నరసారాయఁడు నగరమున కెంతమా త్రము నష్టము గలిగింపక రణభేరి మ్రోగించుచు నగరము సొచ్చి దానును సేనలును మహావైభవముతో నూరేగుచు

రాజభవనము సమీపించుచుండెను. ఇట్లు జరుగుచున్న దని 'నేతిబీరకాయ' యన్నట్లు ప్రౌఢదేవరాయల నామమును వహించినయాకామినీమనోహరుఁడు విద్యానగర సింహాసనాధిష్ఠితుఁడైన యాకర్ణాటప్రభువు వినియు విననట్లుండెను. నరసారాయఁడు రాజభవనము సమీపించు చున్నాఁడని సందేశమును దెచ్చినభటుని విశ్వాసపాత్రునిఁ బరిభవించి పంపించెను. వినాశకాలమునకు విపరీతబుద్ధి జనించిన దని యెల్లవారును దలంచి యుపేక్ష వహించియుండిరి. ఇట్లు నరసారాయఁడు నగరమంతయు మహావైభవముతో నూరేగి రాజభవనము సమీపించి ద్వారపాలకులఁ బాఱఁద్రోలి యంతయు వశపఱచు కొన్నను నామందభాగ్యు డంతఃపురములోని శయ్యాగృహమును విడిచి బయలకు రాలేదు. తుద కాసేనాని రాజు పండు కొని యున్నగృహము సమీపింపఁగా దనకు రానున్న యపాయము నపుడు గ్రహించి ప్రాణరక్షణార్థము దిడ్డివాకిటనుండి తప్పించుకొని నిజమందిరమును, నగరమునుగూడ విడిచి పాఱి పోయెను. ఇట్లతఁడు పాఱిపోయె నన్నవర్తమానమును విని నరసారాయఁడు వానిం బట్టుకొనుటకై శ్రమపడక తత్క్షణమ ధనభాండారమును నగరము నంతయు స్వాధీనముఁ జేసికొని సాళువనరసింహభూపాలున కీవృత్తాంతమును దెలుపుచు విద్యానగరమునకు విచ్చేయుమని సందేశమంపెను. నగరమునంతయు నరసారాయనికి గడగడలాడు చుండెను. నగరములోని యాబాలవృద్ధు లీమార్పునకు సంతోషించిరి. బహుస్వల్ప

సంఖ్యాకుల కిది కంటకముగాఁ గాన్పించినను వీరి నెదుర్కొనుసంతటి శక్తిలేక యుండెను. రాజబంధువులను విద్యానగరమున నుండనీయక నరసారాయఁడు కొందఱను పెనుగొండకును, కొందఱను గుత్తికిని, కొందఱను జంద్రగిరికిని బంపించెను. అంతఃపురములోనినౌకరులను దొలఁగించి వారిస్థానమునఁ గ్రొత్తవారిని నియమించెను.

సాళ్వనరసింహుని పట్టాభిషేకము.

తిమ్మరుసుమంత్రి సాళ్వగుండయనారసింహునిపట్టాభిషేకమహోత్సవాహ్వానపత్రికలను రాష్ట్రములోనిసామంతనృపతులకు దండనాథులకుఁ బంపించెను. సాళువ నరసింహభూపాలుఁడు నరసారాయనికడ నుండి వచ్చినసందేశమును విని తనవారివిజయమున కానందించుచు నెంతమాత్రమును జాగుసేయక పురోహితులను, మంత్రులను, సేనాపతులను, సామంతులను, రాణులను, పుత్రులను, పరివారజనంబులను వెంటఁగొని యొకశుభముహూర్తమున నారాయణవనమునుండి బయలుదేఱి కొన్నిదినములకు విద్యానగరమునకు వచ్చెను. తనసైన్యాధ్యక్షుఁడును, వాని మంత్రి యగుతిమ్మరుసును పౌరజనులతో నెదురుగావచ్చి నగరమునకుఁ గొంపోయి రాజభవనమునం బ్రవేశపెట్టిరి. ఈసాళ్వనరసింహభూపాలుఁడు విద్యానగరనివాసులకుఁ గ్రొత్తవాఁడుకాఁడు. సాళ్వనరసింహుఁడు విద్యానగరమునఁ బేరు మోసినవాఁడే. కావున నతనిఁ బ్రేమించువారే యానగరరాజమున నధికసంఖ్య గలవా రుండిరి. సాళువ

నరసింహాభూపతి బలాఢ్యుఁడు, సమర్థుఁడు, యోగ్యుఁడు నై నందున సామంతనృపవర్గ మాతనిపట్టాభిషేకమహోత్సవమున కామోదించుచుఁ గానుక లంపించిరి. మఱికొందఱు నామహోత్సవమును గన్నులార వీక్షించుటకై తామే యరుదెంచిరి. ఒకశుభముహూర్తమున సాళ్వనరసింహభూపతి కర్ణాటసామ్రాజ్య పట్టాభిషిక్తుఁడై మహారాజాధిరాజ, రాజ పరమేశ్వరేత్యాది బిరుదాంచితుఁడై వఱలెను. అంతటనుండి కర్ణాటసామ్రాజ్యము నరసింహసామ్రాజ్య మని దిగంతములవఱకు పేరు మ్రోసెను. కర్ణాటసామ్రాజ్యము బలపడియెను. సామంతనృపవర్గము నరసింహసార్వభౌముఁ డన్న భయభక్తులతో నుండెను. దండనాధు లెల్లరును వినయవిధేయు లై యుండిరి. ఇట్లు సాళ్వనరసింహభూపతి శకసంవత్సరము ౧౪౦౮-లో(1486-87) కర్ణాటసామ్రాజ్యసార్వభౌముఁ డయ్యెను. ఈతని పరిపాలనతో విద్యానగరమునఁ దెలుఁగువారికిఁ బలుకుఁబడి యెక్కువ యయ్యెను. కర్ణాటసామ్రాజ్యము సంపూర్ణముగా నాంధ్రుల స్వాధీన మయ్యె నని చెప్పవచ్చును. తిమ్మరుసుమంత్రి తన ప్రజ్ఞను వికసింపఁజేయుకాలము తటస్థించెను. ఇట్లు మనోరథ సిద్ధిఁ బడయ నదృష్టముఁ గాంచినతిమ్మరుసుమంత్రిని సాళ్వ నరసింహసార్వభౌముఁడు విడిచిపెట్టి యుండ లేదు. అతని ననేక విధముల సత్కరించెను. అతనితో యోజింపక యేకార్యమును జేయకుండెను. తుళువనరసరాయనిమంత్రి యనుమాటయె కాని తిమ్మరుసు విద్యానగరముననుండి రాజకార్యధురంధరుఁ

డై నరసింహసార్వభౌమునకు సలహాల నందిచ్చుచుఁ బరిపాల నమునఁ దోడ్పడుచుండెను. ప్రధానమంత్రిత్వపదవిని వహింప వలసినదని సార్వభౌముఁడు కోరినను తిమ్మరుసు తనకంటె వృద్ధులై చిరకాలమునుండి యాశ్రయించుకొని భక్తిశ్రద్ధలు చూపి కొలుచుచున్న మంత్రిపుంగవులను గాదని వయస్సునఁ చిన్నవాఁడగుఁదా నాపదవి నపేక్షించుట క్షేమకరము గాద నియు, మిత్రభేదమునకు హేతువగుననియు, దేశశాంతికి భంగకర మగుననియు నచ్చఁజెప్పి సామ్రాజ్యముపట్ల సదా సేవాపరతంత్రుఁడనై యుందునని వాగ్దానము గావించెను. తుళువనరసభూపతియు సార్వభౌముఁడు నాతనిబుద్ధికౌశల్య ము ను శ్లాఘించిరి. విద్యానగరమునఁ దిమ్మరుసు ప్రసిద్ధి సర్వత్ర వ్యాపించెను. ఒకనాఁడు నరసింహసార్వభౌముఁడు తిమ్మరుసుమంత్రిని బిలువనంపించి యిట్లనియెను.

“తిమ్మనమంత్రీ ! నీవు కడుబుద్ధిశాలివి. నాకొక్క కోరికగలదు. అశ్వపతులైన బహమనీసుల్తానులును, గజపతు లైన కళింగదేశాధీశ్వరులును మనకుఁ బ్రబలశత్రువులై యు న్నారు. కర్ణాటరాజ్యాధిష్ఠితుఁడనై నరపతిసార్వభౌముఁడనై యున్నను అట్టిశత్రువు లస్మద్రాజ్యమునపహరించి ప్రవర్ధమాను లగుచుండఁ జూచుచు నే నెట్లూరకుండఁ గలను. అశ్వపతు లను గజపతులను గూడఁ గృష్ణకు దిగువభాగమున నుండ కుండఁ బాఱద్రోల వలయు ననిదృఢసంకల్పము గలదు. నేనీశ త్రువులనుఁ బాఱద్రోలునంతవఱకు నాకు నిద్రాహారముల

యం దభిరుచి జనింపదు. దీని జయప్రదముగా నిర్వహించు మార్గము నెద్దియైనఁ జూపుము."

తిమ్మరుసు హితబోధ.

అందులకుఁ దిమ్మరుసు యిట్లు ప్రత్యుత్తర మిచ్చెను. రాజేంద్రా! అశ్వపతులు గజపతులు మనకు శత్రువులుగ నున్నమాట సత్యము. వారలను జయించుట కష్టసాధ్యము. అశ్వపతుల కాశ్వికసైన్యము మెండుగాఁగలదు. పూర్వకాలమున సైన్యము, రథములు, గజములు, అశ్వపతులు, పదాతులను నాలుగు భాగములుగానుండి 'చతురంగ' మను సంజ్ఞ కలిగి యుండెను. ఆకాలమునందు రథబలమె శ్రేష్ట మైనదిగా నెంచబడియెను. రథికులకు, అతిరథుఁడు, మహారథుఁడు, సమరథుఁడు, అర్థరథుఁడు ననుబిరుదము లుండెను. రథబలమింతకుఁ బూర్వమె సేనాంగములో నశించి తక్కినవి మూఁడుమాత్రమె నిలిచి యున్నవి. కళింగదేశమునం దరణ్యములు మెండుగ నుండుటచేతను నాయరణ్యములలో గజములు విస్తారముగా నుండుటచేతను కళింగదేశాధిపతులకు గజబల మధికముగా నుండుచు వచ్చెను. అందువలన వారలకు గజపతు లనుబిరుదు నామము గలిగినది. అరబ్బీపారశీక సింధుదేశములందు గుఱ్ఱములధికముగా నభివృద్ధి యగుచున్నవి. ఈదేశములు మహామ్మదీయాక్రాంతములై వారలచేఁ బరిపాలింపఁబడు చుండుట చేత వారలకు నశ్వబల మధికముగా నుండెను. అందువలన వారలకు నశ్వపతు లనుబిరుదము వచ్చినది. పదాతిసైన్యము

మన కెక్కువగా నుండుటచేత మనకు నరపతు లనుబిరుదము వచ్చినది. అశ్వపతులను జయించుటకు మన కాశ్వికసైన్యము మెండుగా నుండవలయును. గజపతులను జయించుటకు గజ సైన్యము మెండుగా నుండవలయును. బహామనీసుల్తానుకన్న మీార లైశ్వర్యవంతులు. బహామనీసుల్తానుకన్న మన మధిక మైన వెల యిచ్చినపక్షమున మనకే విక్రయింతురు. పోర్చు గీసు వర్తకులమూలమున మన మీాకార్యమును నిర్వహించు కొనవచ్చును. ఆశ్వికసైన్యమును మనము బలపఱచుకొను పర్యంతము బహామనీసుల్తానుపై దండయాత్ర సలుపరాదు. అతఁడు దండెత్తివచ్చిన మనము నిలిచి పోరాడవచ్చును. కాని మనము మాత్రము దండెత్తిపోరాదు. అశ్వబలమును సమ కూర్చుకొని యశ్వపతులను జయించినపిమ్మట గజపతులను జయింపవలయును. అంతపర్యంతము మన మోపికవహించి యశ్వబలమును గజబలమునుగూడ పెంపుచేసికొను చుండుట శ్రేయమని నాయభిప్రాయము. అశ్వములను సంపాదించుటకై ధనమును గుప్పింపవలయును. ”

తిమ్మరుసుచే నిట్లు ప్రేరేపింపఁబడి నరసింహామహా రాజేంద్రుఁడు అరబ్బీదేశమునుండియు, పారశీకదేశమునుండియు నుత్తమాశ్వములను బెక్కింటిని దెప్పించుటకై బ్రతికినవైనను చచ్చినవైనను మూఁడుగుఱ్ఱములకు వేయివరహాలచొప్పున నిచ్చుటకుఁ బ్రారంభించినందున మూరు లనుమహమ్మదీయ వర్తకులును, పోర్చుగీసువర్తకులు నశ్వములను గొనివచ్చి,

సాళ్వనరసింహరాయని కప్పము ధనవంతు లగుచుండిరి. తన కొఱకై తెచ్చినగుఱ్ఱములు సముద్రముమీఁదఁ జచ్చినను వానితోఁకలను దెచ్చినపక్షమున ధన మొసంగు చున్నందున వర్తకు లావ్యాపారమును విడువక సాగించుచుండిరి. అందు వలన స్వల్పకాలములో నరసింహునియశ్వబలము శత్రుజన భయంకర మయ్యెను. ఇట్లు సాళ్వనరసింహభూపతి జీవచ్ఛవ ముగా నుండి కుసుకుచున్న రాష్ట్రమున నుత్సాహ క్రియా శక్తుల స్వసామర్థ్యముచే నెల్లెడలఁ బురికొల్పి పునర్జీవనము గల్పించి శత్రుభయంకరుఁడై ప్రజాపాలనముఁ జేయు చుండు టచేతఁ దురుష్కులును విదేశీయులగు పోర్చుగీసువారును, కర్ణాటరాజ్యమును 'నరసింగనిరాజ్య' మనియె వ్యవహరించిరి. తురుష్కులనుండి రాచూరుదుర్గమును గజపతులనుండి యుద యగిరిరాజ్యమును వశపఱచుకొనవలయునని యుత్సాహపడు చుండెను. గాని విధివశంబున నాకోరిక లీరిక లెత్తకముందే స్వర్గస్థుడగుట సంభవించెను. ఇతఁడీసార్వభౌమపదవికి వచ్చిన తరువాత నెక్కువకాలము పరిపాలనము చేసినట్లు గన్పట్టదు. ఇతఁడు తనమరణకాలమునందుఁ దనపెద్దకుమారుని రాజును జేసి యతఁడు బాలుఁ డగుటచే సైన్యాధ్యక్షుఁడైన నరస రాజును గార్యకర్తనుగా నియమించెను.

తృతీయ ప్రకరణము.

ఇమ్మడి నరసింహరాయఁడు.

సాళ్వనరసింహరాయఁడు స్వర్గస్థుఁడైన వెనుక నతని పెద్దకుమారుని బాలుని తిమ్మరాయనిఁ బట్టాభిషిక్తుని గావించి తుళువనరసరాజు సమస్త రాజ్యభారధురంధరుఁడై తిమ్మరుసు మంత్రి సాహాయ్యంబునఁ బరిపాలనము సేయుచుండెను. నరసింహసామ్రాజ్యమున నిట్టియాధిపత్యమును బొంది నరసరాయఁడు తానే రాజ్యచక్రమును నడిపించుటఁ జూచి సహింపఁజాలక యొకదళవాయి నరసరాయనిపై నొకయపవాదు గల్పింపనెంచి రహస్యముగా బాలరాజును జంపించెను. తుళువ నరసరాజే రాజద్రోహియై రాజ్యాపహారణనిమిత్తము బాలరాజును జంపించెనని ప్రజలు చెప్పుకొనుచు నరసరాజును ద్వేషించునట్లుగాఁ జేసినవానికపటతంత్రమునకుఁ బ్రతిహారి నాలోచింపు మని తిమ్మరుసును వేఁడెను. "ప్రభువర్యా! శత్రువును సాధించుపని తరువాత చూచుకొందము. ముందుగా సాళ్వనరసింహభూపాలుని ద్వితీయపుత్త్రుని ఇమ్మడి నరసింహరాయఁ డనుపేరుతోఁ బట్టాభిషిక్తునిగావించి యపనిందఁ బాపికొను" మని తిమ్మరుసుమంత్రి ప్రబోధింపఁగా నతఁ డట్లు గావించి యపనిందఁ బోఁగొట్టుకొని జనరంజకుఁ డయ్యెను.

తన ప్రయత్నమంతయు నీకార్యముమూలముగా విఫలమైనం దున నాదళవాయి విచారించుచు, తుళువ నరసరాయని మఱింత ద్వేషించుచు నపకారము సలుప నిశ్చయుఁడై ఇమ్మడి నర సింహరాయని ప్రేమను క్రమముగా సంపాదించి యాతనిఁ దన కనుకూలిని గావించుకొని తుళువనరసరాయని, తిమ్మరుసును, సాగనంపుటకై ప్రయత్నించుచుండెను. తిమ్మరుసుమంత్రి చారులవలన వానిదుర్మార్గమును దెలిసికొని నరసరాయనితో నిట్లనియె. " వీరాగ్రణీ! వీఁడు మనకు శత్రువై బాలుఁడైన మహారాజు నాకర్షించి యాతనితోఁ జెలిమి గావించుకొని మన వినాశమునకై ప్రయత్నించుచున్నాఁడు. భ్రాతృహంతకుఁ డైన వీనిని జేరఁదీసి యిమ్మడి నరసింహరాయఁడు గౌరవించు చున్నాఁడు. దీన నేమియుపద్రవము కలుగునో యీబాలరాజు గుర్తెఱుంగక యున్నాఁడు. నిష్కారణముగా దనయన్నను జంపించినవాఁడు తన్నుఁ జంపింపక మానునా! ఇతనిదౌర్భాగ్య మేమని చెప్పవచ్చును? మనము పేక్షించి యున్నపక్షమున సామ్రాజ్యమునకు ముప్పువాటిల్లును. ఈ ద్రోహియైన దళ వాయిని బలిమినైన మాయోపాయముననైనఁ గడతేర్చినఁ గాని నీకును, నాకును, సామ్రాజ్యమునకును క్షేమము లేదు. కావున ముందుగా నేను బాలరాజును మందలించి హితబోధ గావించిచూచెదను. అతఁడు వినకున్న జరుపఁదగినకార్యమును గూర్చి తరువాత యోజింత' మని చెప్పి యాతనిసమ్మతి గైకొని తిమ్మరుసుమంత్రి యొకనాఁడు మహారాజుసన్నిధానమునకుఁ బోయి యిట్లు హితబోధ గావించెను.

"రాజేంద్రా! ఈసామ్రాజ్యమునకై మీతండ్రియును సైన్యాధ్యక్షుఁడైన నరసరాయఁడును పొందిన శ్రమ యింతింత గాదు. మీతండ్రియెడఁ గలభక్తివిశ్వాసములచేత తుళువనరస రాయఁ డెప్పుడును మీతండ్రికి కుడిభుజముగా నుండి యీ సామ్రాజ్యసంపాదనమునందుఁ దోడ్పడి ప్రతిపక్షులనుక్కడంచి యీమహాసామ్రాజ్యమున కంతకుఁ బట్టాభిషిక్తుని గావించి ప్రతిభ గాంచినవాఁడు గాని సామాన్యుఁడు గాఁడు. మీ తండ్రి స్వర్గస్థుఁ డైనను మీతండ్రియభీష్టము ప్రకారము మీ యన్నను బట్టాభిషిక్తునిఁ గావించి సమస్తరాజ్యభారధురంధ రుఁడై ప్రజాపాలనము సేయుచుండ సహింపఁజాలక దురా గ్గుఁడై నీహితుఁడైన దళవాయి వానిని రహస్యముగా జంపిం చెను. ఈ యపనిందఁదనపైఁబడెనని విచారించి నరసరాయఁడు స్వామిద్రోహి కాఁడు గావున నిన్నుఁబట్టాభిషిక్తుని గావించి నీచేతఁ బరిపాలనము సేయించు చున్నాఁడు. దీనిని నీవు విస్మ రించి భ్రాతృహంతకుఁ డైనయీదుర్మార్గునితో మైత్రి నెఱ పుచు కృతఘ్నుఁడవై నరసరాయనికిని నాకును నపకారముఁ జేయఁ జూచు చున్నాఁడవు. నీవు బాలుఁడవు. లోకవృత్త మెఱుంగనివాఁడవు. నీచులను జేరఁదీసి మైత్రి నెఱపుదువేని తుదను సామ్రాజ్యమును, ప్రాణములనుగూడ గోలుపోవలసి వచ్చును. కావున నాప్రార్థనమును మన్నించి దుర్మార్గులతోడ సహవాసమును మానుము. ముఖ్యముగా భ్రాతృహంతకుఁ డైనయీదళవాయినిఁ జెఱబట్టి యుంచుటయొండె, దేశము

నుండి వెడలనడచుటయొండెచేయుట నీకు శ్రేయోదాయకము. నీయొక్కయు, సామ్రాజ్యముయొక్కయు శ్రేయస్సును గోరి నిర్భయముగాఁ బలుకు చున్నాఁడను."

ఇట్లు తిమ్మరుసుమంత్రి సాహసించి హితోపదేశము చేసినప్పుడు మౌనము వహించి యూరకుండెను గాని బాలరాజు ప్రత్యుత్తర మీయఁ డయ్యెను. అంత తిమ్మరుసుమంత్రి బాల రాజునొద్ద సెలవు గైకొని నరసరాయనికడ కేతెంచి బాల రాజు మాఢ్యము నెఱింగించి కలుగనున్న ప్రమాదమును గూర్చి ముచ్చటించి యాదళవాయినిఁ బట్టుకొని సంహరించుట కర్తవ్య మని చెప్పి యందులకుఁ దగినమార్గమును సూచించెను. అతని హితోపదేశమును శిరసావహించి నరసరాయఁ డేదోమిష కల్పించుకొని తిమ్మరుసుతోఁగూడ పెనుకొండకుఁబోయి, అధిక సైన్యమును గూర్చుకొని రహస్యముగా విద్యానగరమునకు వచ్చి ముట్టడించి భ్రాతృహంతకుఁ డైనదళవాయిని శిక్షింతువా లేక రాజ్యము విడిచెదవా యని బాలరాజునకు కబురు పంపెను. ఇట్లు దృఢనిశ్చయుఁడై తుళువ నరసరాయఁ డైదా ఱుదినములు ముట్టడివేసి విడువకయుండ బాలరాజు భయపడి యింకఁ గార్యము మించునని వెంటనే యాదళవాయిని జంపించి వానితలను నరసరాయనికడకుఁ బంపెను. అప్పుడు నరసరా యఁడు ముట్టడిని మాని యంతఃపురమునకు బోయి యాబాల రాజును సందర్శించి యింక నెన్నఁడు నిట్టికార్యములఁ జేయకు మని మందలించి యాతని నచ్చట నుంచక వేలూరుదుర్గమునకుఁ

బంపి యాతనిసంరక్షణార్థము కొంతసైన్యమును నిలిపి పేరున కిమ్మడి నరసింహరాయఁడే రాజేంద్రుఁడైనను వ్యవహారమున మాత్రము తుళువనరసరాయఁడే మహారాజేంద్రుఁడై సమస్త రాజ్యభారధురంధరుఁడై ప్రవర్తిల్లెను. అతనియాజ్ఞ సామ్రాజ్యమునం దంతట నమోఘముగా నిర్వర్తిలు చుండెను. అత్యధిక ప్రతిభావంతుఁడైన సాళువతిమ్మనామాత్యుఁడు మహాప్రధానియై రాజ్యతంత్రమును నడుపుచుండఁ దుళువనరసరాయనికీర్తి జగద్వ్యాప్త మగుచుండెను. తిమ్మరుసుమంత్రి సామ్రాజ్యమున కంతకు మూలస్తంభ మయ్యెను. ఎవ్వనిపలుకు సామ్రాజ్యమున నప్రతిహతమై ప్రవర్తించు చుండెనని ప్రశ్నించితిమేని తిమ్మరుసునే మొదట చెప్పవలయును. మహారాజులు, మండలేశ్వరులును, మంత్రులు, సేనానులు మొదలగువారెల్లరు నాతనియాజ్ఞాబద్ధులై ప్రవర్తించుచుండి రనఁ దక్కినవారిసంగతి చెప్పనేల ?

తురుష్కుల జయించుట.

విజాపురసుల్తానగు ఆదిల్‌షాహ ప్రత్యర్థియగు కాశీంబరీదు తనప్రతిపక్షిని జయించుటకై తనకు సాహాయ్యము చేయవలసినదని నరసరాయనిఁ బ్రార్థించెను. అతఁడు తిమ్మరుసుతో నాలోచింపగా నాతఁడిట్లనియె. "విజాపురసుల్తాను మనకు శత్రువు. కాశీంబరీదును మనకు శత్రువు. మనకు శత్రువులుగ నుండువారు తమలో దాము పోరాడునపుడు మనమొక పక్షమున జేరి రెండవపక్షము నోడించితిమేని మొదటిపక్షము

వారు మనకు సులభసాధ్యు లగుదురు. శత్రువులను జయించుట కిదియొకమార్గము. మఱియు వారిలోవారి కైకమత్యము కలుగకుండ వారిలో వారికి మనస్పర్థలను గలిగించు చుండ వలయును. అందువలన వారిబలము తగ్గిపోయి సులభసాధ్యు లగుచుందురు. ఇది యొకవిధమైన రాజనీతి. కాశింబరీదు మన సాహాయ్యము నపేక్షించెను గావున మనము చేయుసాహాయ్యము మనకే లాభించునదిగా నుండవలయును. కనుక కృష్ణా తుంగభద్రానదులనడుమ నుండుదేశము అనగా ముదిగల్లు రాచూరు దుర్గముల మనమాక్రమించుకొందము. అని చెప్పి కాశింబరీదునకు వర్తమానముచేసి కొంతసైన్యమును బంపించి యాదుర్గములను వానిచుట్టు నుండుదేశము నాక్రమించుకొనియెను. ఆదిల్ షాహా యేమియుఁ జేయజాలక కొంత కాల మూరకుండవలసినవాఁడయ్యెను.

కోనేరినాథుని దుండగము.

సాళువనరసింహభూపాలునికాలముననే సాళువ తిరుమల భూపాలునికిఁబిమ్మట మహామండలేశ్వరుఁడైనకోనేరినాథుఁడు తిరుచునాపల్లిమండలమునకుఁ బరిపాలకుఁడుగా నియమింపఁబడి ప్రజాపాలనము సేయుచుండెను. ఇతఁడు శైవుఁడైనందున జంబుకేశ్వరాలయమునెడఁ బక్షపాతము గలిగి శ్రీరంగములోని రంగనాథునియాలయధర్మకర్తలను నానావిధముల బాధింపఁగా వారలీతనిబాధ పడలేక గోపురముపైనుండిపడి ప్రాణత్యాగమునుగూడఁ జేసికొనిరఁట! ఈసమాచారము తిమ్మరుసునకుఁ

దెలియవచ్చెను. తిమ్మరుసుమంత్రి శైవవైష్ణవమతములయందు సమబుద్ధి గలస్మార్తుఁ డగుటచేత కోనేరినాథునిదుండగములను నివర్తింపఁజేయుట శ్రేయోదాయక మని నరసరాయనిఁ బ్రేరేపించెను. అతఁడు నాగమనాయని, కుమారనరసరాయని (వీరనరసింహరాయలు) వెంట నిడికొని తిరుచునాపల్లి మండలమునకుఁ బోయినపుడు కోనేరినాథుఁ డీసమాచారముఁ దెలిసికొని బహుసైన్యములం గూర్చుకొని వీరి నెదుర్కొని ఘోరసంగ్రామము సలిపెను. తుళువనరసరాజు కోనేరినాథుని రణరంగమున నోడించి సంహరించెను. అంతట నరసరాజు నాగమనాయకుఁడు, కుమారనరసనాయకుఁడు శ్రీరంగమునకుఁబోయి రంగనాథుని సందర్శించి భక్తియుక్తముగ నాదేవునకు భూదానములను బెక్కులను గావించిరి. కోనేరినాథునకు భయపడి స్వగృహములను విడిచి పాఱిపోయినవైష్ణవస్వాముల కభయమొసంగి స్వస్థానమునకు రప్పించి యుత్సాహముఁ గల్పించిరి.

బహమనీరాజ్యవిభాగములు.

అవక్రపరాక్రముఁడై అరాతిజనభయంకరుఁడై ఇమ్మడి నరసింగరాయని మూరముగాఁ గూరుచుండఁబెట్టి తానే సార్వభౌముఁడై నట్లుగా సామంతనృపవర్గముచే మ్రొక్కులను బడయుచున్న తుళువనరసింగరాయఁడు తనకు వశ్యుఁడై కర్ణాటసామ్రాజ్యనిర్వహణభారము నంతయుఁ దనపైఁ బెట్టినందున సాళ్వతిమ్మనామాత్యచూడామణి యామహాసామ్రాజ్యతంత్రమును బ్రజానురంజకముగ నడపుచు, సుస్థిరముగ నిలుచు

మార్గము నాలోచింపు చుండెను. అదిగాక హైందవసామ్రాజ్యమునకు ప్రతిస్పర్ధముగ నర్థిల్లుచున్న బహామనీసామ్రాజ్యము స్వప్రయోజనపరులైన సుబాదారులకుఁ జిక్కి యన్యోన్యవైషమ్యములమూలమున నైదువిభాగములుగా విడిపోయెను. (౧) బరీద్‌షాహి. ఇది కాసింబరీద్ అనువానిచే నేర్పడియెను. దీని రాజధాని బేదర్ లేక బెడందకోట. (౨) ఇమాంషాహి. ఇది వరాడ్ దేశములోనిది. ఫత్తేఉల్లా ఇమాంషాహ అనువానిచే నేర్పడియెను. దీనిరాజధాని గావిల్‌గడము. (3) నిజాంషాహి ఇది అహమ్మద్‌షాహ అనువానిచే నేర్పడియెను. దీనిరాజధాని అహమ్మదునగరము. (౪) ఆదిల్‌షాహి. ఇది యూసుఫ్ ఆదిల్‌షాహు అనువానిచే నేర్పడియెను. దీనిరాజధాని విజాపురము. (౫) కుతుబ్‌షాహి. ఇది కూలికుతుబ్‌షాహ అనువానిచే నేర్పడియెను. దీనిరాజధాని గోలకొండ.* బహామనీరాజ్యమిట్లు విభాగమై బలహీనమగుటకూడ తిమ్మరుసు చేయుప్రయత్నములకుఁ దోడ్పడి జయప్రదము లగుట కవకాశ మిచ్చు చుండెను. మహారాజ్యతంత్రజ్ఞుఁడైన తిమ్మరుసు శత్రురాజ్యములలో నన్యోన్యమైత్రి లేకుండునటులు ప్రయత్నించుచుఁ దనసామ్రాజ్యమునందలి సామంత ప్రభువర్గమునను, సేనాధిప వర్గమునను, మంత్రివర్గమునను, మనస్పర్ధలు జనించి సామ్రా

* ఈగోలకొండరాజ్యము బహామనీరాజ్యమునుండి క్రీ.శ. ౧౫౧౨ సంవత్సరమున విడిపోయెను. తక్కిన వన్నియు క్రీ. శ. ౧౪౯౨ లోపలనే స్వతంత్రమును బ్రకటించి పరిపాలింపఁబడు చుండినవి.

జ్యవినాశహేతువులు గాకుండ వేయికన్నులతో జూచుచు హైందవసామ్రాజ్యమునుపేక్షించు చుండెను. కాని దైవమెల్ల కాల మనుకూలుఁడై యొక్కరీతి నుండుట యసంభవము.

ఆదిల్ షాహ పరివేదనము.

విజాపురరాజ్యమునకును విజయనగర సామ్రాజ్యమున కును నడుమ రాచూరుమండలముగలదు. ఈభూభాగముకృష్ణా నదికిని తుంగభద్రానదికి నడుమ బలాఢ్యము లైనముదిగల్లు రాచూరుదుర్గములచే నలంకరింపఁబడి యుండెను. ఇది సామ్రా జ్యరక్షకత్వమునకై కవచముభంగి నుండుటచేత బహామనీ సుల్తాను దీని నెప్పుడును స్వాధీనములో నుంచుకొనవలయునని ప్రయత్నించుచుండెను. అట్లే విజయనగరసామ్రాజ్యసార్వ భౌముఁడును స్వాధీనములో నుంచకొనవలయు ననియే ప్రయ త్నించు చుండెను. ప్రస్తుత మియ్యది విజయనగరాధీశ్వరునిచే నాక్రమింపబడియె నని యిదివఱకుఁ జెప్పి యున్నాఁడను. ఇంత ప్రముఖ మైనభూభాగము శత్రువు లాక్రమించినందు లకుఁ బరితపింపుచువిజాపురసుల్తాను తన వజీర్లతో నిట్లు పలికెను.

“ముదిగల్లు, రాచూరుదుర్గములు మనరాజ్యమున కాయుస్థానముః లని మీరెఱుంగుదురు. అట్టియాయుస్థానము లను మనశత్రువులాక్రమించి విజృంభించుచున్నారు. మఱియు హైందవసామ్రాజ్యవర్ధనస్థిరనీతికరణకుశలుండగు తిమ్మరుసు మంత్రి నేడు గాకున్న రేపైనను విజాపురరాజ్యమును తుద

ముట్టింపఁ గలఁడు. అతఁడు బ్రాహ్మణమంత్రి; మహారాజ్య తంత్రజ్ఞుఁడు; అప్రతిమాన ప్రతిభాశాలి. అతనితో సాటి వచ్చువాఁడు విజాపురరాజ్యమునం గాన రాఁడు. నే నెవ్వనికి భయపడువాఁడను గాను కాని వాని కొక్కనికే భయపడవలసి వచ్చుచున్నది. ఇంక మన ముపేక్షించుట ప్రమాదహేతువు. ఎట్లయిన నాదుర్గములను స్వాధీనపఱచుకొన్నఁ గాని నాకు నిద్దుర పట్టదు. ఈయపకీర్తిని బాపుకొన్నఁగాని దక్షిణహిందూస్థానమునఁ దురుష్కరాజ్యములకుం గల ప్రతిష్ఠ క్షీణమై పోవును."

అని నొవ్వఁబలికి దండయాత్రకు సైన్యముల సన్నద్ధము చేయవలసిన దని యుత్తరు వొసంగెను. అతనియాజ్ఞను శిరసా వహించి యావజీర్లు సైన్యాధిపతులకుఁ దెలియఁ జేసిరి. తుళువ నరసరాయఁడు రాజద్రోహులనడంచుటకై దక్షిణదేశమునకుఁ బోయినసమయమున విజాపురసుల్తాను రాచూరుమండలము పై దండెత్తి వచ్చెను. అయినను తిమ్మరుసుమంత్రి యూరకుండక యాసుల్తాను నెదుర్కొని తఱుముటకై నరసరాయని సోదరుఁ డగుతిమ్మనాయకుని నియమించెను. * అతఁడు కొంత

* హేమరాజు బాలరాజును వెంట నిడుకొని యుద్ధము చేసెననియు, హేమరాజు పాఱిపోయె ననియు, బాలరాజు గాయముల నొంది మార్గమధ్యమునందుఁ జనిపోయె ననియు, ఫెరిస్తా వ్రాసెను గాని హేమరాజన నరసరాయఁ డనియు, బాలరాజన ఇమ్మడి నరసింహరాయఁ డనియుఁ గొందఱు చరిత్రకారు లూహించుచున్నారు. వారియూహలు సరియైనవి

సైన్యమును వెంటఁబెట్టుకొని పోయి తుంగభద్రానదిని దాటి యసహాయశూరుఁడై తురుష్కసైన్యముల నెదిరించి దోర్దర్పమును జూపి కొంతతడవు పోరాడఁ గలిగి దురుష్కసైన్యమును గొంతవఱకు నాశము గావించెను. గాని సుల్తానా యవమానమును భరింపఁజాలక సేనలం బురికొల్పుకొని స్థిరచిత్తుఁడై రణరంగమున నిలిచి సమరము సలుప తిమ్మనాయకుఁడు శత్రుసైన్య మధిక మగుటఁ గాంచి పోరాడఁ జాలక తనసైన్యములను మరలించుకొని రాజధానికి వచ్చెను. ఆదిల్ షాహా విజయనగరరాజధాని పై దండెత్తి రాఁ గలసమర్థుఁడు గాకుండుటచే నంతటితోఁ దృప్తి నొంది ముదిగల్లురాచూరుదుర్గములను గైకొనియెను. తిమ్మరుసు సామ్రాజ్యమున రాజ్యాంగ

కావు. ఎందు కన, ఇమ్మడి నరసింగరాయలు క్రీ. శ. ౧౫౦౫ వఱకు బ్రదికియున్నట్టు శాసనములు గన్పట్టుచున్నవి. (ఎఫిగ్రాఫికా ఇండికా సంపుటము. 7-నం 8 రు శాసనము జూడుఁడు). హేమరా జను పేరు తిమ్మరా జను పేరునకు సంబంధించినది కాని నరసరా జను పేరునకు పోలికగలిగినది కాదు. ఇంతియగాక యీయుద్ధము క్రీ. శ. ౧౪౯౩-వ సంవత్సరమున జరిగినట్లు ఫెరిస్తా వ్రాసి యున్నాఁడు. ఆసంవత్సరమున నరసరాజు దివ్యక్షేత్రయాత్రార్థము దక్షిణదేశమునకుఁ బోయినట్టును, తిరుచునాపల్లిమండలేశ్వరుఁడైన కోనేరినాథునితోఁ బోరాడి జయించినట్లును, కోనేరినాథుఁడు యుద్ధములో మృతినొందినట్లును అచ్యుతరాయాభ్యుదయ మనుసంస్కృతకావ్యమువలన విదిత మగు చున్నది. కావున ఫెరిస్తా వ్రాసిన దంతయు సత్యము కాదు. ఆదిల్ షాహాతో యుద్ధము చేసి యోడిపోయినది నరసరాయఁడు కాదు. అతఁడు నరసరాయనిసోదరుఁ డగుతిమ్మరాయఁడై యుండవలయు ననుట యథార్థమునకు దూరమైనవిషయము కాదు.

సంస్కరణములను గావింపవలసి యుండెను. రాజ్యాంగమును బలపఱచుకొన్నఁ గాని తురుష్కులతోఁ వైరముఁ బెట్టుకొని సాధించుటకు బ్రయత్నించుట యుత్తమపద్ధతి కాదని యూహించి సైన్యాధిపతులు ప్రోత్సహించినను తురుష్కుల నుద్రేకింపఁజేయు మార్గములపొంతఁ బోక యాయవమానమును సహించి యూరకుండెను. విజయనగరమున కుత్తరపుదిక్కున శిథిలములై యున్న ప్రాకారములను దుర్గములను బలపఱిచెను. ఎన్ని దినములు ముట్టడించినను శత్రువుల కభేద్యమై యుండు నట్లు చేసెను. నగరరక్షకసైన్యమును పెంపు గావించెను. బొక్కసము ధనముచే నింపు చుండెను. ప్రతిసంవత్సరమును గజబలమును, హయబలమును కొంచెముగనో ఎక్కువగనో చేర్చు చుండెను. సామ్రాజ్యమున దన కనుకూలు రెవ్వరో, ప్రతికూలు రెవ్వరో తెలిసికొని ప్రతికూలురను, నేర్పరితనము చే వశపఱచుకొను చుండెను. ఆదిల్‌షాహా తనకు జయము గలిగినందులకు నెంతసంతోషించినను, ఎప్పుడైనను తిమ్మరుసు మంత్రి తనరాజ్యమునకు ముప్పు దేఁ గలఁ డని దృఢముగా విశ్వసించినవాఁడు గావునఁ దరువాత నతఁడు తిమ్మరుసుతో నొడంబడిక జేసికొనియెను. ఇట్లుభయరాజ్యములవారు గొంతకాలము మైత్రి గలిగి యుండిరి.

చతుర్థ ప్రకరణము.

రాజకుటుంబరక్షణభారము.

ఇక్ష్వాకువంశవార్ధిచంద్రుఁ డగుదశరథమహారాజునకు కౌసల్యాసుమిత్రాకైకేయీలవలెఁ దుళువ నరసింహరాయనికి 'తిప్పాంబ, నాగాంబ, ఓబాంబ' లనుమూవురు భార్యలుండిరి. నరసింహరాయనికి తిప్పాంబయందు వీరనరసింహదేవరాయఁడును, నాగాంబయందు కృష్ణదేవరాయఁడును, ఓబాంబికయందు అచ్యుతదేవరాయఁడును, రంగరాయఁడుననుకుమారులు నల్వురు జనించిరి. ఎట్లుసామ్రాజ్య భారముసంతయుఁ దిమ్మరుసుమంత్రిపైనుంచి ప్రవర్తించెనో, అట్లేనరసింహదేవరాయఁడు స్వకుటుంబరక్షణభారమునుగూడ నాతనిపైనే యుంచెను. సామ్రాజ్యసంరక్షణభార మెంతకష్టప్రద మైనదో రాజకుటుంబసంరక్షణభార మంతకష్టప్రదమైనది. ముగ్గురు భార్యలను గట్టుకొని దశరథుఁ డెట్లు బాధపడియెనో యట్లే నరసింహదేవరాయఁడును ముగ్గురుభార్యలను గట్టుకొని బాధపడుచుండెను. ప్రణయినులప్రణయకోపముమూలమున సంభవించెడికలహములను నివర్తింపఁజేయుసందర్భమున నరసింహదేవరాయనికి హితవిధానములఁ గఱపవలసినవాఁడు తిమ్మరుసు గాక సమర్థుఁ డగుమంత్రి మఱియొకఁడు లేఁడు. ఇట్లగుట దుర్భర మైనరాజకుటుంబరక్షణభారము బ్రాహ్మణమంత్రిపై

నిడుటకు గారణమైనది. ఇట్టి కార్యనిర్వాహకత్వమున నరసింహభూపాలవర్యుఁడు తిమ్మరుసుమంత్రినిగాక మఱియెవ్వనినైన నియోగించి యుండెనేని సామ్రాజ్యమునే కోల్పోయి యుండును. ఇట్టియాధిపత్యమునువహించి తిమ్మరుసు తనప్రజ్ఞావిశేషముచేత నంతఃపురమందిరమున మహోపద్రవములేవియు సంభవింపకుండఁ గాపాడుకొనుచు వచ్చెను. ఏమంత్రి యెట్టి బుద్ధి కలవాఁడో, ఏసేనాధిపతి యెట్టిస్వభావము కలవాఁడో, ఏమాండలికప్రతినిధి యెట్టినైసర్గికగుణము కలవాఁడో, ఏసామంతనృపతి యెట్టితలంపు గలవాఁడో సామ్రాజ్యమున నెల్లవారిగుణశీలవృత్తములను దెలిసినవాఁడు తిమ్మరుసుమంత్రి. మఱియు రాజాంతఃపురమందిరమున సేవకావృత్తి నున్న దాసదాసీ జనంబులగుణశీలవృత్తములఁ జక్కగా గ్రహించినవాఁడు తిమ్మరుసుమంత్రి. ఇంతియగాక యంతఃపురమందిరముల నివసించురాజబంధువు లందఱు నెట్టివారో యాతఁ డెఱుంగును. ఈమహాపురుషుఁడు చేయుకార్యములకు సామ్రాజ్యాధిపతి యెన్నఁడు నడ్డము రాఁడని యెల్లవారు నెఱుంగుదురు. అందుచే మహాధికారి యైననేమి, సామాన్యాధికారి యైననేమి, మహారాజైననేమి, మహారాజబంధువుఁడైన నేమి, అధికారి యైన నేమి, అనధికారి యైన నేమి, పట్టపురాణి యైన నేమి, దాసీయువతి యైన నేమి, తిమరుసాజ్ఞ యన గడగడలాడుచు విధేయులై వర్తించు చుండిరి. అంతఃపురమందిరములలో నెంతరహస్యముగా నెట్టికార్యము జరిగినను తిమ్మరుసు చెవిని

బడక మానదు. ఇట్లనుటవలన నంతఃపురమందిరములఁ గాని సామ్రాజ్యమునఁగాని యాతనికిఁ బ్రతిపక్షులు లేరని గాని యాతఁడు తలపెట్టు కార్యములకుఁ బ్రతివిధానములఁ బన్ని విఘాతము చేయఁజూచువారు లేరని కాని చెప్ప సాహసింప రాదు. ప్రథమకర్ణాటరాజవంశమును సముద్ధరింపవలయు నని తత్పక్షపాతులై సమయ మపేక్షించి వేచియున్నవారు గొందఱు గలరు. ఈమహాసామ్రాజ్యమునకు సాళువనరసింహభూపతి సంతతియే యాధిపత్యము వహింపవలసిన వారుగాని యన్యులు కారని యిమ్మడినరసింహరాయలను వజ్రసింహాసనారూఢుని గావించి సామ్రాజ్యమును సాళ్వరాజవంశమునకే నిలుపవలయు నని ప్రయత్నించువారు గొందఱు గలరు. అనేకకారణములచే నిట్టి మహాపదవిని వహించి సమస్తసామ్రాజ్యాధికారధూర్వహుఁడై ప్రవర్తించెడితిమ్మరుసునెడఁ గేవల మసూయాపిశాచగ్రస్తులై ప్రతిపక్షులుగా నుండెడివారు మఱికొందఱుగలరు. వీరెల్లరును తిమ్మరుసునెడఁగలభక్తిచే విధేయులై యుండిరని తలంపరాదు. అత్యధిక మైనప్రతిభయు అప్రతిమాన మైన ప్రజ్ఞయు అత్యద్భుతమైనమేధాశక్తియు అకళంకమైన సామ్రాజ్యభక్తియు అత్యనురూపమాన మైనసమర్థతయు, అప్రతిబద్ధమైనయాజ్ఞయు, వీనినిమించినయౌదార్యమును, క్షాత్రమును, బ్రహ్మతేజస్సును ప్రతిపక్షుల భయకంపితులను జేయఁగా వారెల్లరును తిమ్మరుసు ననువర్తించువారైరి. సాళ్వనరసింహభూపాలునిపుత్త్రుఁడైన యిమ్మడి నరసింహరాయని పెనుగొండ

రాజ్యమున కధిపతిని గావించి వానిని వానికుటుంబమును పెను గొండదుర్గమున నుండునటులు నియమించెను. ప్రథమకర్ణాట రాజవంశమునెడఁ పక్షపాతము గలవారి కెవ్వరికిని విద్యానగర మున గొప్పపదవు లేవియు నొసంగియుండలేదు. కర్ణాటకుల వలన నేవిధమైన యుపద్రవమును మూడకుండ వారిలో సమ ర్థులై యిష్టులుగా నున్నవారికి గొప్పపదవుల నిచ్చి కర్ణాట ప్రజల మెప్పునుగూడఁ గాంచుచుఁ గర్ణాటకులకుఁ దెలుగు వారికి వైమనస్యములు పెరుఁగకుండఁ జూచుకొను చుండెను. కర్ణాటదేశమునఁ దెలుఁగువారికిని, తెనుఁగుదేశమునఁ గర్ణా టకులకు నధికారపదవు లొసంగు చుండెను. తనకు నలువది యేండ్లు నిండకపూర్వమె మహామాత్యపదవిని బొంది మహా కర్ణాటరాజ్యచక్రమును జేత బట్టుకొని విదేశీయరాజ్యతంత్ర జ్ఞులు సయితముఁ "జే" యని ప్రస్తుతింప హస్తనైపుణ్యము వన్నె కెక్కునట్లుగా గిరగిర దిప్పుచుండెను.

తిప్పాంబకౌటిల్యము.

ఏమిహేతువుచేతనో చెప్పజాలము కాని నరసింహ దేవరాయఁడు తిప్పాంబకంటెను నాగాంబికయం దెక్కువ ప్రేమమును జూపు చుండెను. దీనివలన తిప్పాంబకు నాగాంబిక యందసూయ జనించెను. తిప్పాంబకుమారుఁడైన వీరనరసింహ దేవరాయఁడు నాగాంబకుమారుఁడైన కృష్ణదేవరాయనికం టెను వయస్సునఁ బెద్దవాఁడు. తిమ్మరుసుమంత్రినే నాగాంబికా పుత్త్రుఁడైన శ్రీకృష్ణదేవరాయనికి విద్యాగురువునుగా నరసిం

హా దేవరాయఁడు నియమించెను. తనపుత్త్రులలో సమస్తవిధముల గృష్ణదేవరాయఁడే సుభగుండని తన సమ్ముఖమునఁ బలుమాఱు తిమ్మరుసు ప్రశంసింపుచు వచ్చినందున నరసింహా దేవరాయఁడు నొకింతయధికముగాఁ గృష్ణదేవరాయని బ్రేమింపుచు వచ్చెను. ఇది యంతయును దిప్పాంబకు నురిసినపుండులో నుప్పుపెట్టిన చందముగానుండెను. తనకుమారుని పట్టాభిషిక్తునిఁజేయక సపత్నీపుత్త్రుఁడైన కృష్ణదేవరాయనికే నరసింహాదేవరాయఁడును తిమ్మరుసుమంత్రియుఁ బట్టము గట్టుదురని మనంబున నిశ్చయించి యొకనాఁడు తిప్పాంబాదేవి యిట్లు దురాలోచనము చేసెను.

" రాయనికి నామీఁదకంటెను నాగాంబికయం దెక్కువ యనురాగము గలదు. రాజునెడ నాగాంబకుఁ గలచనవు నాకు లేక యున్నది. రాజ్యతంత్రము నడపుతిమ్మరుసుమంత్రి కృష్ణరాయనికి విద్యాగురువయ్యెను. అందుచే మంత్రి కృష్ణరాయని నరసరాయని సమ్ముఖమున స్తుతిపాఠములు చేయుచు నాతనియెడ రాయనికిఁ బ్రేమ మధిక మగునట్లు చూచుచున్నాఁడు. రాజ్య మన్ననో వంశక్రమాగత మైనదికాదు. ఇప్పటికి రెండువంశములు గడచినవి. మూఁడవవంశమునకుఁ దక్కు నని యెట్లు చెప్పనగును ? ఈమంత్రిసత్తముఁడు రాయనిమరణానంతరము కథ యెట్లునడిపించునో యెవ్వరు చెప్పఁ గలరు ? సామ్రాజ్యమునంతను బిడికిటఁ బట్టి యింటను బైటను నిరంకుశాధికారియై ప్రవర్తించుచున్నాఁడు. ఇతని

కాదని యెదుర్కొనుట పట్టపురాణి నైననాకే సాధ్యము గాకయుండ మఱియెవ్వనికి సాధ్యమగును. ఇమ్మడి నరసింగ రాయని దూరముగాఁ గూరుచుండఁ బెట్టి నరసరాయని ప్రతాప మును జాటుచు నాతని వలలో వేసికొని నరసరాయనిపేరుతో తానే సామ్రాజ్యము నేలుచున్న యీ బ్రాహ్మణమంత్రి నరసరాయని మరణానంతరము నాకుమారుఁడైన వీరనరసింహ రాయనికిఁ బట్టము గట్టునని నాకెట్లు నమ్మకము కలుగఁ గలదు? తిమ్మరుసుమంత్రియుఁ గృష్ణరాయఁడు బ్రదికియుం డఁగా నాకుమారునకు రాజ్యము లభించు ననుమాట కల్ల. కావున వీరిలో నెవ్వనినైనఁ జంపఁ చినఁగాని నాకోరిక కొన సాగదు. తిమ్మరుసుమంత్రిని జంపించుట సాధ్యమగుపని కాదు. అదియునుగాక యతనిఁ జంపించితిమేని కట్టడ దప్పి రాజ్య మరాజకము కావచ్చును. అప్పుడు నాకుమారునకే యీరాజ్యము దక్కునని చెప్పరాదు. మఱియు నతఁడు బ్రాహ్మణుఁడు. అతని జంపితినేని బ్రహ్మహత్యాదోషమెన్ని జన్మములకైనను నన్ను విడుచునా? కావునఁ గృష్ణరాయని జంపించుట కార్యసాఫల్యమునకు ముఖ్యము. అది సులభ సాధ్యము."

ఇట్లు తలపోసి తిప్పాంబిక తనదాసీకన్యకలతోఁ గృష్ణ రాయని విషప్రయోగముచేఁ జంపించుటకై దురాలోచనము చేసి వెంటనే యాదుష్కార్యమునకుఁ గడంగెను.

తిప్పాంబ విషప్రయోగముచే సపత్నీపుత్రుని జంపిం పఁబూనికొనియె నన్న సమాచారము దెలియరాఁగా తిమ్మరుసుమంత్రి విచారించి వానిని మృత్యువువాతఁ బడకుండ సంరక్షించెను. అంతటితో నిరుత్సాహపడి యూరకుండక తిప్పాంబ మఱింతదిట్టతనమును బూని కృష్ణరాయని జంపింప ముమ్మారు ప్రయత్నించెను గాని తిమ్మరుసు వానిని ప్రాణాపాయమునుండి తప్పించి తిప్పాంబదౌష్ట్యమును దలపోసి తనయింటనే యుంచుకొని వానిని సంరక్షింపుచు వచ్చెను. ఆమె దుష్ప్రయత్నములన్నియు నొకదానివెనుక నొకటి భగ్నములయ్యెను. ఇట్లు కృష్ణరాయని ప్రాణములను గాపాడి విద్యాబుద్ధులు గఱపుచు, పెనుచు చున్నందునఁ గృష్ణరాయఁడు తిమ్మరుసుమంత్రిని 'అప్పాజీ' (నాయనగారూ) అని పిలుచుచుండెను. తిప్పాంబ కుమారుఁడైన వీరనరసింహదేవరాయఁడు భుజబలపరాక్రమ సంపన్నుఁడైనను కుటిల స్వభావుఁడును క్రూరచిత్తము గలవాఁడునై యుండెను. వీరనరసింహరాయనికిఁ దనపై ననూయ జనింపకుండ నాతని యువరాజునుగా సంభావించుచు తిమ్మరుసుమంత్రి యాదరింపుచు రాజనీతిధర్మముల నుపదేశింపుచుండెను. అఖండప్రజ్ఞాధురంధరుఁడైన యుగంధరునివంటివాఁడని వీరనరసింహరాయఁడు తిమ్మరుసును పితృసమునిగా భావింపుచు నాతనిదయను సంపాదించుకొనుటకై విధేయుఁడై యాతని కిష్టమైనరీతిగా వ్యవహరించుచుండెను.

కృష్ణరాయని విద్యాభ్యాసము.

శత్రువులవలన నేయపాయమును గలుగకుండ సంరక్షించుటకై పితృవాత్సల్యముఁ బూని కృష్ణరాయనికి రక్షకునిగా తిమ్మరుసుమంత్రి ప్రజ్ఞాఢ్యుఁడైన తనతమ్ముని గోవిందరాజును నియమించెను. అతనికిఁదానును గోవిందుఁడును విద్యాబుద్ధులు గఱపుచుండిరి. పదునెన్మిదిసంవత్సరముల ప్రాయముః వచ్చునప్పటికి నాంధ్రగీర్వాణభాషలయందు సాహిత్యజ్ఞానమును సంపాదించెను. కర్ణాటభాషయు, హిందూస్థానీభాషయు నభ్యసించెను. సాముగరిడీలం దేఱెను. ధనుర్వేదపారంగతుఁడయ్యెను. అశ్వారోహణమునందు గడితేఱి తురగరేవంతుఁడనఁ బ్రసిద్ధిగాంచెను. తిమ్మరుసు వానిబుద్ధికౌశల్యమునకు, తనయెడంగల భక్తికి సంతసించి రాజనీతి, దండనీతి మొదలగు రాజ్యతంత్రవిధానముల స్వయముగా నేర్పి మహిమోన్నతుని గావించెను. కృష్ణరాయఁడు సుందరాకారుఁడు. చక్కనిముఖవర్చస్సు గలవాఁడు. పొట్టియు, బొడవును గాక కాయపుష్టికిం దగినపొడవు గలవాఁడు. అతని ముఖముమీఁద స్ఫోటకపు మచ్చలుకలవు గాని ముఖవికాసము చూచినప్పుడుమాత్రము సార్వభౌమత్వమునుస్ఫురింపఁజేయునట్టిరీతి గానంబడుచుండును. దేహమును దిట్టపఱచి సుస్థిరముతోఁ గదనభూమి దృఢముగ నిలుచుటకై కృష్ణరాయఁడు ప్రతిదినమును విడువకుండ శరీరసాధనము సలుపుచుండెను. ఇట్లు కృష్ణరాయఁడు పూర్వజన్మసుకృతవిశేషమునను, దైవానుగ్రహము వలనను, తిమ్మరుసు

మంత్రి కృపావిశేషమునను విద్యను, శరీరసౌఖ్యమును, రాజనీతినైపుణ్యమునుమాత్రమెగాక పరస్త్రీయెడ సోదరీభావము నలవఱ్చుకొని తిమ్మరుసు నడిపినవిధముగా నడిచి యాతనికి ముదంబుఁ గూర్చుచుఁ బ్రజానురంజకుఁడై ప్రవర్తించుచుండెను.

నరసరాయనిమృతి.

ఇంతలో క్రీ. శ. ౧౫౦౩-వ సంవత్సరమున నరసరాయనికి నుబ్బుజాడ్యము జనించి దినక్రమమున నభివృద్ధి నొంది తుదకు భయంకరమైనదిగాఁ బరిణమించెను. తాను జీవించెద నన్నయాశను విడిచిపెట్టెను. ఒకనాఁడు నరసరాయఁడు తిమ్మరుసును బిలుపించి యిట్లనియెను.

“అమాత్యవర్యా! నాకవసానకాలము సమీపించినది. ఇఁక నా బ్రదుకు దినములమీఁద నున్నదిగాని మాసముల మీఁద లేదు. ఇంతవఱకు రాజ్యభారమునంతయు నీమీఁద విడిచిపెట్టినందులకు నామాట దక్కించి సామ్రాజ్యము సముద్ధరించి వన్నెయు వాసియుఁ గల్పించితివి. నిన్ను నమ్మి నేనిఁక సుఖముగాఁ బ్రాణములను విడువఁగలను. నాసామ్రాజ్యమును నాబిడ్డలను నీకప్పగించుచున్నాఁడను. ఈసామ్రాజ్యము నీచే సురక్షితము కాఁగలదు. ఈబిడ్డలు నీచే సురక్షితులు కాఁగలరు. నావెనుక వీరనరసింహదేవరాయనికిఁ బట్టము గట్టుము. అతఁడు నీప్రాపునను, కృష్ణరాయనితోడ్పాటునను ప్రజానురంజకముగా నీసామ్రాజ్యమును బరిపాలింపఁగలఁడు. నాపుత్త్రు

లన్యోన్యము మత్సరగ్రస్తులై తగవులాడకుండఁ జూచుచు వారలను సంరక్షించుభారము నీయది. ఇమ్మడి నరసింగరాయనిచేఁ గాని వానివంకవారిచేఁ గాని యేవిధమైన యుపద్రవము పొడమకుండ సామ్రాజ్యమును సంరక్షింపఁగల సమర్థుండవు నీ వొక్కఁడవే సుమా.”

అని పలికి పుత్త్రులం బిలుపించి ‘ పుత్త్రకులార ! తిమ్మరసు నేఁటిమొదలు మీకు రక్షకుఁడు కాబోవుచున్నాఁడు ; సకలకార్యసమర్థుండైన తిమ్మరుసు చెప్పినట్లు వర్తింపుఁడు : దాన మీకు సౌభాగ్యమును శ్రేయస్సును గలుగును, నేను బ్రతికియుండఁగా గృష్ణకు దిగువభాగమున నశ్వపతులకు, గజపతులకు రాజ్యము లేకుండఁ జేయవలయునని యెంతయో ప్రయత్నించితిని గాని దాని నెఱవేర్చుభాగ్యము నాకు లభించినది కాదు ; ఎంతకాలము తురుష్కులు ముదిగల్లు, రాచూరు దుర్గములను స్వాధీనములో నుంచుకొనఁ గలుగుదురో అంత పర్యంతము సామ్రాజ్యమునకు క్షేమములేదని యెఱుంగుఁడు. దక్షిణహిందూస్థానమున మీ ప్రతిష్ట నిలుపుకో దలఁచిన పక్షమున నేను సాధింపఁజాలక విడిచిపెట్టినదానిని మీరు సాధింప వలయును ; తిమ్మరుసుబుద్ధి ననుసరించి వర్తింతురేని జయ మవశ్యము మీకు లభ్యముగు ననుటకు నెంతమాత్రము సందియము లేదు, అని చెప్పి వెంటనే ప్రాణములను విడిచి కీర్తిశేషుఁడై లోకాంతరగతుఁడయ్యెను.

వీరనరసింహుని పట్టాభిషేకము.

నరసరాయని మృతి తిమ్మరుసునకు మఱింత కష్టప్రద మయ్యెను. వీరనరసింహుఁడు తిమ్మరుసునకు విధేయుఁడుగాఁ గన్పట్టుచున్నను విశ్వాసపాత్రునిగా నెంచుకొనలేదు. తిమ్మరుసు కృష్ణరాయనికిఁ బట్టము గట్టునేమోయన్న యనుమాన మును భయమును నాతఁడు గలిగియుండెను. అందువలన నాత నికి మాత్సర్య మంకురించెను. తనకును కృష్ణరాయనికి నెట్టి యపకృతి గావించునో యన్న భయము తిమ్మరుసునకుఁగలదు. తిమ్మరుసుమాత్రము నరసింహునిఁ దొలఁగించి కృష్ణరాయనికిఁ బట్టము గట్టవలయునని యోజింపలేదు. ఇమ్మడి నరసింగ రాయనికిఁ బట్టము గట్టక వీరనరసింహునకుఁ బట్టము గట్టిన యెడల సేనానులకు, మంత్రులకుఁ బ్రజలకు నిష్టముగనుండునో లేదో యన్నభయముగలదు. సంగమరాజవంశీయులపక్షమున నున్నవారివలనఁగూడ భయము గలదు. ఇమ్మడి నరసింగ రాయనికంటె వీరనరసింహరాయఁడు బలస్తోమము మెండుగా నుండుటచేతను, ఇమ్మడి నరసింగరాయఁడు పెనుగొండలో నుండుటచేతను, వీరనరసింహరాయఁడు సింహాసన మాక్రమిం చుకొని తానే సార్వభౌముఁడనని ప్రకటించెను. అధికారి వర్గము తిమ్మరుసుమంత్రిపట్ల భయమును భక్తియును గల వారు గావున విద్యానగరమున నాతని నెదుర్కొనలేకపోయిరి. తిమ్మరుసు నెడఁ దనకెంత యనుమానమున్నను నతనితో వైరము, బెట్టుకొనుటవలనఁ గార్యభంగ మగునని తలంచి

తిమ్మరుసును దనకు దోడ్పడవలయునని ప్రార్థించెను. తిమ్మరుసందులకు సంతసించి మంత్రిత్వమును బూని నరసింహుని విద్యానగరసామ్రాజ్యమున కభిషిక్తుని గావించెను. అదివఱకు ద్రావిడాంధ్రకర్ణాటదేశములలోఁ గప్పములు చెల్లించు రాజులనేకులు వీరనరసింహరాయని ప్రభుత్వము నంగీకరించినను కర్ణాటదేశములోని సామంతనృపాలు రనేకులు కప్పములు చెల్లింపమని తిరస్కరించిరి. ఇమ్మడి నరసింగరాయనితో మఱికొందఱు కుట్ర చేయుచుండిరి. ఒక్కమాఱుగ సామ్రాజ్యమునఁ గల్లోలము జనించెను.

వీరనరసింహుని దిగ్విజయయాత్ర.

తిమ్మరుసుమంత్రి ప్రతిభాఢ్యుఁడుగావునఁదురుష్కులనుండి యపాయము కలుగకుండుటకై తుంగభద్రానదీతటమున నొకకొంతసైన్యమును, గజపతు లాక్రమించుకొని రాకుండ నుదయగిరిప్రాంతము సరిహద్దున నొకకొంతసైన్యమును గాపు పెట్టెను. ఇమ్మడి నరసింగరాయనిఁ బెనుగొండ రాజ్యమున కధిపతిని గావించి యాతని సమాధానపఱచి యాప్రక్కనుండి కలిగెడియుపద్రవమును దప్పించుకొనియెను. రాజధానియగు విద్యానగరమున మూలబలము విశేషముగానుంచి సమర్థులును విశ్వాసపాత్రులునగు దండనాథులను గొందఱను నగరరక్షకత్వమున నియమించెను. అట్టిదండనాథులలోఁ దిమ్మరుసు తమ్ముఁడు గోవిందరాజు ప్రముఖుఁడుగానుండి నగరమున రాజద్రోహులను దలయెత్తకుండఁజేసి విశేషసామర్థ్యముతో

నగరమును సంరక్షింపు చుండెను. వీరనరసింహారాయనిపిన్న తమ్ములగు నచ్యుతరాయలను శ్రీరంగరాయలను గొంతసైన్యమునొసంగి కొంకణదేశమునకును, కర్ణాటదేశములోని తలకాడు, ఉమ్మత్తూరు మొదలగు ప్రదేశములకును గప్పములను రాఁబట్టుటకై పంపెను. వారలు కొంకణదేశపునాయకులను జయించి వారలవలనఁ గప్పములనుగొని తలకాడునకుఁ బోఁగా నచటిపాలెగాండ్రు కప్పములను జెల్లింపక తిరస్కరించుటయెగాక వారల యుద్ధమున నోడించి తఱిమిరి. అప్పుడు తిమ్మరుసు వీరనరసింహరాయని సన్నిధానమున కేగి యిట్లనియె.

రాజేంద్రా ! ఇదివఱకు మీతండ్రికిఁ గప్పము గట్టుచున్న కొందఱుసామంతులును పాలెగాండ్రును మీరు పిన్నవారని యుద్ధతులై గప్పములు గట్టక స్వతంత్రులై మీయధికారమును దోలఁగఁజేయవలయునని ప్రతిఘటించుచున్నారు. ఉమ్మత్తూరు శివసముద్రము పాలెగాండ్రపైకిఁ బంపినసైన్యము వారలతోఁబోరాడి జయింపలేక మరలివచ్చినది. ఇట్టిసందిగ్ధసమయమున మనముపేక్షించితిమేని సామ్రాజ్యమునకుఁ జేటు వాటిల్లును. మీకుటుంబమునెడ నాకుఁ గలభక్తివిశ్వాసములు మీర లెఱుంగనివికావు. మీతండ్రికి నాయెడఁగల యనురాగమును విశ్వాసమును మీర లెఱుంగనివికావు. మీరును నన్ను విశ్వాసపాత్రునిగాఁ దలంచినయెడల నేనొక్కయాలోచనమును జెప్పెదను. నేను చెప్పినట్లు మీరు చేసెదరేని దాన మీకు విజయమును శ్రేయస్సును గలుగుటమాత్రమే గాక

సామ్రాజ్యముయొక్క ప్రతిష్ఠ లోకమున వ్యాపింపఁ గలదు. చిన్నపామునైనఁ బెద్దకఱ్ఱతోఁ గొట్టవలయు నన్నసామెత రీతిగాఁ గప్పములు చెల్లింపక ప్రతిఘటించిన చిన్నపాలెగాం డ్రనుసయితము గొప్పసైన్యములతోఁ బోయి రూపు మాప వలయును. మనకుఁ గప్పములు చెల్లింపక ప్రతిఘటించుచున్న వారుకొందఱు సామ్రాజ్యములోపల నున్నవారని యీమహా నగరమునఁ దెలియకపూర్వమె వారల నడంచుఁ బ్రయత్నము లను జేసి విజయమును గాంచుట శ్రేయస్కరము. వజ్రసిం హాసనరక్షణకొఱకును, రాజ్యపరిపాలనానిర్వహణముకొఱకును నేను రాజధానియందు నిలిచియుండెదను. మైసూరుదేశమునం దలి పాలెగాండ్రనుజయించి కప్పములుగొనుటకు మీతమ్ముఁడు కృష్ణరాయఁడు సమర్థుఁడు. అతఁడు విశ్వాసపాత్రుఁడు. నీకు విధేయుఁడై నతమ్ముఁడుగాని యన్యుఁడుగాఁడు. మీరు తీర్థ యాత్రపేరు చెప్పి బహుళసైన్యముతోఁబోయి సామ్రాజ్య మునంతయును దిరిగి కప్పములను గొని రావలయును. కప్ప ములను జెల్లింపక తిరస్కరించెడివా రుందురేని వారలను బద భ్రష్ఠులను గావించి వారిస్థానములఁ గ్రొత్తవారిని నియమించి కప్పములను గ్రహింపవలయును. అట్లుగాక యుద్ధము జరుప వలసివచ్చెనేని సంశయింపక శత్రువుల రూపుమాపుటకుఁ గడంగవలయును. ఒకప్పుడు మీతోడనున్న సైన్యము చాల దని తోఁచెనేని నాకు వర్తమానము చేసినయెడల వెంటనే

సైన్యమును సమకూర్చి పంపెదను. అవశ్యము మీర లీమహా కార్యమును నిర్వహించి దిగ్విజయమును జేయవలయును.”

ఇట్లు ప్రబోధించినమంత్రివర్యుని ప్రబోధమునకువికాసమును జెంది వీరనరసింహరాయఁడు తిమ్మరుసుతో నిట్లనియెను.

“అమాత్యవర్యా! మాతండ్రి పరలోకగతుఁ డగునపుడు మమ్ములను మాసామ్రాజ్యమును నీ కప్పగించి మా సంరక్షణభారము నీయది యని చెప్పెను. అర్థానర్థవిదుండవు; అఘటనాఘటనచాతుర్యధురీణుండవు; సకలకార్యసమర్థుండవు; మహారాజ్యతంత్రజ్ఞుండవు; నీవు మాకు విశ్వాసపాత్రుఁడవు గాక యన్యుఁడవే? నీ వేదిపనిచిన దానిఁ జేయుటకు నేనెప్పుడును వెనుదీయువాఁడను గాను. నీచే శిక్షితుఁ డైనమా తమ్ముఁడు కృష్ణరాయఁడును మాకు విశ్వాసపాత్రుఁడే. అందులకు నీవెంతమాత్రమును సందేహింపవలదు. ఇదే నేను దిగ్విజయయాత్ర వెడలి కప్పములు చెల్లింపక ప్రతిఘటించిన పాలెగాండ్రను శిక్షించి కప్పములు గైకొని తీర్థయాత్రలు సేవించి శీఘ్రకాలములోనే వచ్చెదను. ఈరాజధానిని, వజ్రసింహాసనమును నీవకాపాడు చుండుము.”

అనిచెప్పి యొకనాఁడు శుభముహూర్తమున బహుళసైన్యసమేతుఁడై తీర్థయాత్రను సాటించి దిగ్విజయయాత్రకై బయలు వెడలెను.

తిమ్మరుసుమంత్రియుఁ గృష్ణరాయనిఁ బిలువ నంపించి “వీరాగ్రణీ! కర్ణాటదేశమునందలిరాజులును, పాలెగాండ్రును

మీకుఁ గప్పములను చెల్లించుట మానుకొనుటయె గాక మీ యధికారమును ధిక్కరించు చున్నారు. కొంతసైన్యముతో మీతమ్ములను బనుప వార లాపాలెగాండ్రతోఁ బోరాడియు వారిని సాధింపఁజాలక మరలి వచ్చిరి. వారలను జయించి కార్యము సాధించి కప్పములు గొనిరా నీవసమర్థుండ వగుటం జేసి మీయన్న నిన్నుఁ బనుచుమని నా కాజ్ఞాపించెను. ఆతఁడు దక్షిణదేశవిజయయాత్రకుఁ బోయి యున్నవాఁడు. ఆతఁడు తిరిగి వచ్చునప్పటికి నీ వీమహాకార్యమును నిర్వహించుకొని రావలయును. ఇందువలన నీకును నాకును జాల ప్రతిష్ఠ గలుగును. నీయెడ నిఁకముం దెట్టియనుమానమును మీయన్న కుండఁబోదు. సత్వరముగ నచ్యుతరాయనిఁ దోడుగాఁగైకొని దక్షిణకర్ణాటముపై దండయాత్ర వెడలు" మని నియమించి కొంతసైన్యము నాతనిపరము గావించెను.

కృష్ణరాయనివిజయము.

ఇట్లు నియమింపఁబడిన కృష్ణరాయఁడును బహుళసైన్య సమేతుఁడై మంత్రిసత్తమునియాజ్ఞను శిరసావహించి వెంటనే కర్ణాటముపై దాడివెడలి యుమ్మత్తూరును ముట్టడించి మూడు మాసములు ఘోరయుద్ధము చేసి శత్రువులను దూలించి దుర్గమును స్వాధీనముఁ జేసికొనియెను. అపుడు శివసముద్రము కోటలో రాజ్యము చేయుచున్న త్యాగరాజు స్వర్గస్థుఁడుకాగా నతనికుమారుఁడు గంగరాజు శివసముద్రముకోటలోనుండి కృష్ణరాయని నెదుర్కొనియెను. కర్ణాటదేశములోఁ గావేరీ

తీరమునందున్న బలాఢ్యము లైనదుర్గములలో శివసముద్రము మొట్టమొదటిదిగా నెన్నవలసినదై యున్నది. అటుపిమ్మట కృష్ణరాయఁడు గంగరాజునకు శత్రువైన చిక్కరాయఁ డను పాలెగాని వశపఱచుకొని మఱికొందఱుపాలెగాండ్రనుగూడఁ జేరఁదీసి ప్రేతపర్వతము, గొరికొండలనడుమ దండుదిగి కావేరి కనుమమార్గములో శత్రువుల నడ్డగించి శివసముద్రమును సంవత్సరమువఱకు ముట్టడించెను. అపు డాగంగరా జాయవమానమును భరింపఁజాలక కావేరిమడుగులోఁ బడి ప్రాణత్యాగముఁ జేసెను. కృష్ణరాయఁడు శివసముద్రమును స్వాధీనపఱచుకొనియెను. అటుపిమ్మట నాతఁడు మఱికొన్ని పాలియంపట్టులను జయించి కర్ణాటదేశమునకంతకు శ్రీరంగపట్టణము నధికారస్థానముగా నియమించి శంఖచక్రములు గలధ్వజము (కృష్ణరాయనిధ్వజము) నెత్తించి కర్ణాటదేశములోని పాలెగాండ్రందఱును కప్పముక్రిందను గోటిద్రవ్యము నిచ్చునటు లేర్పాటుచేసి రాజధానికి మరలి వచ్చెను. కృష్ణరాయనికీర్తి యావిజయముతో దేశమంతట వ్యాపించుటయె గాక శత్రురాజుల కాతనిపేరు చెప్పిన భయము కలుగుచుండెను. తిమ్మరుసుమంత్రి తనశిష్యుఁడైన కృష్ణరాయఁ డట్టివిజయమును గాంచినందుల కపరిమితానందమును బొంది యతని బహువిధముల శ్లాఘించెను.

వీరనరసింహరాయని తీర్థయాత్రలు.

అట వీరనరసింహరాయఁడును ప్రతాపవంతుఁడై శత్రు

జనభయంకరుఁడై దక్షిణదిగ్విజయయాత్రకై బయలువెడలి తిరస్కరించినపాలెగాండ్రను దొలఁగించి, వారిస్థానముల క్రొత్త వారిని నియమించుచు, తన్నెదుర్కొని పోరాఁడినవారిని రూపు మాపుచు దక్షిణసముద్రమువఱకుఁ బోయెను. పాండ్య, చోళ చేరదేశములలోనిరాజులెల్లరును గప్పములను సమర్పించి స్నేహము చేసికొనిరి. ఈదండయాత్రలో వీరనరసింహరాయని నెదిరించి మార్కొని పోరాడినవారిలో నొక్కఁడును దప్పించుకొని పోయి యుండ లేదు. అతఁడు సామ్రాజ్యమంతటను సంచారము చేసి తన ప్రభుత్వమును స్థిరపఱచుకొని భుజబలవీరనరసింహరాయఁడని ప్రసిద్ధి గాంచెను. అతఁడు, కంచి, పక్షితీర్థము, కుంభఘోణము, చిదంబరము, జంబుకేశ్వరము, శ్రీరంగము, మధుర, రామసేతువు, గోకర్ణము, కాళహస్తి, అహోబలము, శ్రీశైలము, త్రిపురాంతకము, వేంకటాచలము, సంగమేశ్వరము, మొదలగు బహుపుణ్యక్షేత్రములను సేవించి దేవబ్రాహ్మణభక్తి కలిగి బ్రాహ్మణుల కనేకభూదాన గోదానసువర్ణదానముల నొసంగి, ప్రఖ్యాతిఁ గాంచెను. ఇట్లొకటిరెండుసంవత్సరములలో శత్రుల నందఱను జయించి కప్పముల నేర్పాటు చేసికొని రాజధానిఁ బ్రవేశించెను.

వీరనరసింహదేవరాయని పరిపాలనము.

వీరనరసింహరాయఁడు తనతండ్రియైననరసింగరాయఁడు సాహసింపఁజాలని కార్యమునకుఁ దానొడిగట్టి యిమ్మడి నరసింగరాయనిఁ ద్రోసిపుచ్చి తానే రత్నసింహాసన మాక్రమించు

కొని తిమ్మరుసు తన్నుఁ బట్టాభిషిక్తునిఁ జేయ నవక్రపరాక్ర ముఁడై పరిపంథిరాజుల నుక్కడంచి ధరావలయమును బరి పాలించి మహారాజాధిరాజు, రాజపరమేశ్వరుఁడు, రోష కృత ప్రతిపార్థివదంపాడుఁడు, శేషభుజక్షితిరక్షణశౌండుఁడు; భాషిగెతప్పువరాయరగండఁడు, మూరురాయరగండఁడు, పర రాజభయంకరుఁడు, హిందూరాయసురత్రాణుఁడు, దుష్టశా ర్దూలమర్దనుఁడు, గజౌఘగండభేరుండుఁడు మొదలగు ప్రసిద్ధ బిరుదములనుబొంది యేఁబదేండ్లు పరిపాలనముచేసెను. అదివఱకు సంపాదించినదేశములను జక్కబఱచుకొని సామ్రాజ్యమును స్థిరపఱచుకొనుటకుమాత్రమె ప్రయత్నించెను గాని గజపతు లను, అశ్వపతులను జయించుటకుఁ దలఁపెట్టియుండ లేదు. ఆకార్యమును బూనకపూర్వమే క్రీ. శ. ౧౫౦౯ వ సంవత్సర ములో జాడ్యగ్రస్తుఁడై కాలధర్మము నొందుట సంభవించెను. అతఁడు మరణముఁ జెందునప్పటికిఁ నాతనికిఁ దిరుమలదేవ రాయఁడను నెన్మిదేండ్లవయస్సుగల కుమారుఁ డొకఁడుండెను.

వీరనరసింహరాయని దుష్టబుద్ధి.

వీరనరసింహరాయఁడు కుటిలస్వభావుఁడనియుఁ గ్రూర చిత్తము గలవాఁడనియు మొదటనే చెప్పి యున్నాఁడను. ఇతఁడు చాలకాలమునుండి తిమ్మరుసునెడ ననుమానమును, కృష్ణరాయనియెడ నీర్ష్యయుఁ గలవాఁడై యుండెను. తనకును, తనసంతతివారికిని లేకుండఁ జేసి కృష్ణరాయఁడు సామ్రాజ్య మపహరించు నన్నుభయము కలదు. అతనియెడఁ బక్షపాతి

గావున, తిమ్మరు సాతనికిఁ తోడ్పడునని పెద్దయనుమానముతో నుండెను. కృష్ణరాయని నాతనితమ్ములను జంపింప నూహించెను గాని తిమ్మరుసునెడఁ గలభయముచేత సాహసింపఁజాలఁ డయ్యెను. ఈయూతేండ్లును తిమ్మరుసునెడఁ గలభయముచేతఁ బైకి ప్రేమానురాగము లుట్టిపడు చున్నట్లుగా బ్రవర్తించుచుఁ దనకుటిలస్వభావమును బయలుపుచ్చకయున్నను అవసానదశయందుఁ దనదుష్టబుద్ధి వెల్లడింపక తప్పినది కాదు. తనయనంతరము తిమ్మరుసు కృష్ణారాయనిఁ బట్టాభిషిక్తుని గావించు నని ధృఢముగా నమ్మియున్నవాఁ డగుటచేతఁ గాటికి గాళ్లు చాచుకొని మంచముపైఁ బన్నుండి లేవలేనిస్థితిలో నుండి తిమ్మరుసును రహస్యముగాఁ బిలువనంపించి యిట్లని యెను. "అమాత్యవర్యా! నీవు నాతండ్రియాజ్ఞను బరిపాలించి నన్నుఁ బట్టాభిషిక్తునిఁ గావించి నాచేత సామ్రాజ్య మేలింపఁజేసితివి. నీయనుగ్రహమున నే నిట్టిసార్వభౌమపదవికి వచ్చి జన్మసార్థక్యమును గాంచితిని. నాతండ్రియాజ్ఞ యెట్లు పరిపాలించితివో అట్లే నాయాజ్ఞనుగూడ నీవు పరిపాలింపవలసినకాల మాసన్నమైనది. నామరణానంతరము నా కుమారుఁడై నతిరుమల దేవరాయనికిఁ బట్టముఁగట్టి నీవు కార్యకర్తవై సామ్రాజ్యమును బరిపాలింపవలసినదని నాయాజ్ఞ. నీవు నా కుమారునకుఁ బట్టముగట్టక యూతనిఁ జంపించి కృష్ణరాయనికి బట్టము గట్టెదవని నా కిప్పుడొక పెద్దయనుమానము పుట్టినది. కావున నీకిముందు కృష్ణరాయనివలన రాజ్యమున కేవిధ

మైనయుపద్రవము పొడము కుండ నుండుటకు నీవు కృష్ణ రాయనికన్నులు పెఱికించి తెప్పించి నాకు చూపించినఁ గాని నాప్రాణములు పోవు” అని పలికి యట్లు చేయ నామంత్రి వర్యున కాజ్ఞాపించెను. ఆపలుకులు చెవులకు ములుకులై నాట నదరిపడి తిమ్మరుసు యొకింతసేపు మౌనము వహించి ధైర్యము తెచ్చుకొని సాహసముతో నిట్లు ప్రత్యుత్తర మిచ్చెను.

“రాజేంద్రా! ఇదెంతపని? దీనికై నీవు పరితపింప నక్కఱ లేదు. ఇది మనస్సులోఁ బెట్టుకొని బాధపడకుము. నేను పోయి యవశ్యము నీకార్యముఁ దీర్చి వచ్చెద” నని చెప్పి సెలవు గైకొని తన మందిరమునకు వెడలి పోయెను.

తిమ్మరుసు పరివేదనము.

కృష్ణరాయనికి విద్యాబుద్ధులు గఱపి పెంచి పెద్దవానిని జేసినది నేను. నేను బెంచినమొక్కను ద్రుంచివేయ వీరనరసింహదేవరాయఁడు నా కాజ్ఞాపించినాఁడు. ఆహా! ఇతఁ డెంత కుటిలాత్ముఁడు? ఎంత క్రూరచిత్తుఁడు? పితృసమానునిగ భావింపుచుఁ గృష్ణరాయఁడు నన్ను నమ్ముకొని యున్నవాఁడు. కుల భేద మొక్కటి విడిచినపక్షమున నేవిషయమునందును నా కుమారుఁడైనగోవిందునికంటె భిన్నముగ నాతని జూచుకొను చుండుట లేదు. సమస్తవిధములచేతను సామ్రాజ్యమును బరి పాలింపఁ దగినవాఁడు కృష్ణరాయఁడు గాని వీర నరసింహుని పుత్త్రుఁడైనతిరుమలరాయఁడు గాఁడు. కృష్ణరాయఁ డిరువ దేండ్లు దాటినవాఁడు. తిరుమలరాయఁ డెనిమిదేండ్లవాఁడు.

అశ్వపతులను గజపతులను నిగ్రహింపవలసిన ఘనకార్యములు ముందున్నవి. సామ్రాజ్యము నింకను బెంపు నొందింపవలసి యుండెను. కృష్ణరాయఁడే వీనినెల్ల నిర్వహింప సమర్థుఁడు కాని యెనిమిదేండ్లబాలునివలన నేమి కాఁగలదు ? వీనిమో సముచేసియైనఁ గృష్ణరాయనిఁగాపాడి యీసామ్రాజ్యమున కభిషిక్తుని గావింపవలయును. కృష్ణరాయని విడిచి నేను బ్రదుకఁజాలను. అని వెంటనే కృష్ణరాయనికి సమాచారమంపి రహస్యముగా రప్పించి యతనింగాంచి కన్నుల నీరు నించుచు నిట్లనియెను.

కృష్ణరాయా ! వింటివా మాయన్నగారి వాక్యములు ? తనకుమారునకుఁ బట్టము గట్టి నీకన్నులు పెఱికించి తెచ్చి చూపవలయునని నాకాజ్ఞాపించినాఁడు. ఇప్పుడు నేనేమిచేయ వలసియుండునో చక్కఁగా యోజించి చెప్పుము.

అని పిడుగువంటి యావార్త వినిపించెను. అప్పలుకు తిమ్మరుసు నోటనుండి వెలువడినందున నిక్కముగాఁ నాతఁడు తన కన్నులను బెఱికించుటకై పిలువనంపి రప్పించి యుండు నని భావించి సంభ్రమమునుఁజెంది గద్గదభాషియై తిమ్మరుసు కాళ్ళపైఁబడి ' అప్పాజీ ! నాసవతితల్లి తిప్పాంబవిషముపెట్టించి చంపించవలెనని ప్రయత్నించునపుడెల్లను విఘాతము లాచ దించి నన్ను సంరక్షించితివి. విద్యాబుద్ధులు గఱపి పెక్కురాజ నీతులుపదేశించితివి. ఇప్పటికిని గంటికిఱెప్పవలెఁ గాచుచున్నా డవు. కాని మాయన్నకు గాని సామ్రాజ్యమునకుఁగాని నేను

చేసిన ద్రోహమెద్దియును లేదు తన కుమారున కపకృతి చేయుదుననికదా మాయన్న నాకన్నులను బెఱికింప నాజ్ఞాపించినది ! సామ్రాజ్యముగాని సామ్రాజ్యమున నేయధికారముఁగాని నాకక్కఱలేదు. నేను వైరాగ్యమును బూని జోగినై విహరింతును. అన్యాయ్యముగా నాకన్నుల నేల పెఱికించెదరు ? నన్ను రక్షించి విడువుము. దేశాంతరముపోయి బ్రదుకుగాంచెదను. నన్ను విడువ నీకు వలను పడదేని కన్నులను బెఱికించుటకుమాఱు శిరచ్ఛేదమును గావింపుము. నీకెంతయుఁ బుణ్యము గలుగు" నని కన్నీరు గార్చుచు బ్రతిమాలుకొనియెను. అతనియారాటమును గాంచి జాలినొంది తిమ్మరుసుమంత్రి వానివీపు తట్టుచుఁ గుమారా ! నీకు వచ్చిన భయములేదు. నిన్ను నేను కాపాడి యీసామ్రాజ్యమున కభిషిక్తుని గావింప సంకల్పించి యున్నవాఁడను. వీరనరసింహరాయఁడు మరణించువఱకు నెవ్వనికిఁ గానుపింపకుండ నామందిరముననే దాఁగొని యుండుమని యాతని కభయహస్తమిచ్చి వెంటనే యొకయాఁడుమేఁక కన్నులను దెప్పించి పట్టుకొనిపోయి ప్రాణముల విడువనున్న వీరనరసింహదేవరాయనికిఁ జూపించెను. అతఁ డాకన్నులను జూచి సంతోషించి కుమారుని తిమ్మరుసున కప్పగించి యాక్షణము ప్రాణములను విడిచెను. అంత సర్వవిధానమున సంస్కారవిధుల నివర్తింపఁ జేసి కృష్ణరాయనిఁ జక్రవర్తిగాఁ బ్రకటించెను.

పంచమ ప్రకరణము.

" సీ. సర్వజ్ఞుఁ డగుమంత్రి సవదరించినరాజు
కార్యఖడ్గమ్ముల క్రమ మెఱుంగు
కార్యఖడ్గంబుల క్రమ మెఱింగినరాజు
బహువిధముల మూలబలముఁ గూర్చు
బహువిధముల మూలబలము గూర్చినరాజు
శత్రుల నవలీల సంహరించు
శత్రుల నవలీల సంహరించినరాజు
ధరణి యేకాతపత్రముగ నేలు

కావున మహాప్రధానాగ్రగణ్యుబుద్ధి
యధిపుసామ్రాజ్యమునకు సర్వాంగరక్ష
రాయమలవరగండ ! వీరప్రచండ !
గుండభూపాలు నరసింహమండలేంద్ర ! "

అని మున్ను సాళ్వనారసింహభూపాలుని యాస్థానకవీంద్రుఁడు చెప్పినచందమున మహాప్రధానాగ్రగణ్యునిబుద్ధియే యధిపుని సామ్రాజ్యమునకు సర్వాంగరక్ష యనుమాట యథార్థము. సర్వజ్ఞుండని చెప్పందగిన తిమ్మరుసుమంత్రి బుద్ధి యెయిూయభినవకర్ణాటసామ్రాజ్యమునకు సర్వాంగరక్షగానుండె ననుట యతిశయోక్తిగాదు. తిమ్మరుసువంటి మంత్రిసత్తము డుండుటచేతనే కృష్ణదేవరాయనివంటి చక్రవర్తి యుండుట

సంభవించెను. అరటిపండొలిచి చేతి కందించినరీతిగా నేవిధ మైన కష్టమును బోరాటమును లేకుండ నుపభోగింపుమని మహాసామ్రాజ్యవైభవమునంతయుఁ గృష్ణరాయని హస్తము నందుంచి యతనికిఁజేసిన వాగ్దానమును నెఱవేర్చుకొనియెను. అదివఱకె తిమ్మరుసునకుఁగల స్వామిభక్తియుఁ బ్రజాసంరక్షణాసక్తియు లోకములో వ్యాప్తమైయున్నందునఁ బ్రజలెల్లరును తిమ్మరుసే తమ కేడుగడ యని నమ్మి విశ్వాసముతోఁ గార్యములలోఁ నతిశ్రద్ధాళురై తోడ్పడుచుండిరి. తక్కుంగలభృత్యపరివారసామంతమంత్రివర్గముతిమ్మరుసునుపితృసమునిగా భావింపుచు భయభక్తులతో వినయవిధేయులై వర్తింపుచుండిరి. ఇట్టిమహావైభవపదవియందున్న తిమ్మరుసు నెదుర్కొని యెవ్వఁడు బ్రదుకఁగాంచును ? కావున నెవ్వరును గృష్ణరాయని రాజ్యాభిషేకము నడ్డుకొనువారు లేకపోయిరి.

రాజ్యపట్టాభిషేకము.

తిమ్మరుసుమంత్రి శా.శ. ౧౪౩౦ కి సరియైన శుక్లనామ సంవత్సర మాఘశుద్ధ చతుర్దశినాఁడు (1509-దవ సంవత్సరము ఫిబ్రెవరి 4-వ తేది) సామ్రాజ్యాభిషిక్తునిఁ గావించుటకు నిశ్చయించి సామ్రాజ్యమునందంతటఁ బ్రకటింపఁజేసెను. మహారాజులకు సామంతనృపవర్గమున కాహ్వానముల నంపించెను. అతఁడు మహాద్భుతముగా విజయనగరము నలంకరింపఁజేసెను.

ఇతరస్థలములందుండిన సైన్యములను బెక్కింటిని రాజధానికి రప్పించెను. విజయనగర మెట్లలంకరింపఁజేసెనో యావిధమొ క్కింత కుమారధూర్జటి యనుకవివరుండు తన కృష్ణరాయవిజ యంబను గ్రంథమునఁదిక్రిందిపద్యములలోనభివర్ణించియున్నాఁడు.

"సీ. ప్రణుతింప నతఁడు తోరణ గట్టు పరసీమ
లనురీతి నూత్నతోరణము లెసఁగ
రిపుల ఖండించి సత్కృపఁ దత్సుతుల నిల్పు
నట్లు ద్వారములందు నఁటు లలర
విలిఖించునతఁడు దిక్కుల జయస్తంభాళి
ననుమాడ్కిఁ జిత్రద్వహార్వ్య లలర
వెలయు నిట్లతనికీర్తులు దిక్తటుల నన్న
సరణి ముత్తెఁపుముగ్గుజగ్గు లమర
నభినవాలంకృతిస్ఫూర్తి నతిశయించె
నప్పురీరత్న మపుడు మహోన్నతముగఁ
బ్రకటమహిమల శ్రీకృష్ణరాయనృపతి
శ్రీకరం బైనపట్టాభిషేక వేళ."

మహామండలేశ్వరులైన మహారాజు లనేకులు కృష్ణ రాయనికిఁ గానుక లంపించిరి. అనేకసామంతనృపతులు పట్టాభి షేకము సందర్శింప విజయనగరమున కేతెంచిరి. మఱియు శ్రీరంగపట్టణమునుండి కుమారవీరశ్యామలరాయఁడు, కంద నోలినుండి ఆర్వీటి శ్రీరంగరాజు, నంద్యాలనుండి నంద్యాల నారపరాజు, ఆకువీటినుండిఆకువీటితిమ్మరాజు, గండికోటనుండి పెమ్మసానిరామలింగన్న భూపతి, కొచ్చెర్లకోటనుండి రావెల

పెదతిమ్మభూపాలుఁడు, వెలుగోడునుండి వెలుగోటికుమార తిమ్మభూపాలమౌళియు నింక ననేకు లాపట్టాభిషేకమహోత్స వమును సందర్శింప నేతెంచిరి. ఇట్లుండ సింహాసనాధిరోహణ సమయము తటస్థము కాఁగాఁ గృష్ణరాయనికిఁ బన్నీట జలక మార్చి, కిరీటాంగదాదుల సమర్పించి సర్వాభరణభూషితుం గావించి యిలుబయలుదేఱుసమయం బిదె వచ్చెనని తెలియఁ బఱచ, నందు నారాకొమరుండు సిద్ధముగా నున్నాఁడ నని తెలి పెను. పిమ్మట తిమ్మరుసుమంత్రి యొకవిచిత్రమైనకథ నడి పించెనఁట ! తిమ్మరుసుమంత్రి కృష్ణదేవరాయనితో నొకరహ స్యము చెప్పవలసియున్న దని యతని నొకగదిలోనికిఁ గొని పోయి తలుపుచాటునకు రమ్మని చేరఁదీసి యిదె రహస్యమని యొక చెంపకాయఁ దనసత్తువుతోఁ గొట్టెనఁట ! ఆచెంప పెట్టు నకు కన్నులనీరు గ్రమ్మి నెత్తురు తల కెక్కి తల దిమ్మెత్తఁ గృష్ణరాయఁడు చతికిలంబడియె నఁట ! తనకంట నీరు నించుచు తిమ్మరుసాతనిముంగటఁ గూరుచుండి యుండెనట ! కొంత వడికి నారాకొమరుఁడు తెప్పిరిల్లి కన్నులు విచ్చి తిమ్మరుసును వీక్షించె నఁట ! అంత తిమ్మరుసు రాయనిం గౌఁగిలించికొని ముద్దాడి యిట్లనియె నఁట !

“అన్నా ! నీదేహము నొచ్చెనని నన్ను దూషింప కుము. ఈపనిఁ జేయుటకుఁ జేతులాడక యిన్ని దినంబు లూర కున్నాఁడను. ఇఁక నూరకయున్న స్వామిద్రోహము చేసిన వాఁడ నగుదు నన్న భయముచేత నిపు డీకృత్యము నెఱపితిని

నన్ను మన్నింపుము ” అని మంత్రిశేఖరుఁడు పలుక నతఁ డచ్చెరువంది తన కేవిధ మైనయుపకారమును గలుగకుండఁ బ్రతిదినమును వేయిగన్నులతో వీక్షింపుచు సంరక్షించుచున్న తిమ్మరుసు కారణము లేనిదే నేఁ డిట్టిపని చేసి యుండఁడనియు ఏది చేసినను తనయుపకారముకొఱకే చేయు నన్నవిశ్వాసము గలవాఁడు గావున తిమ్మరుసుం జూచి ప్రసన్నముఖుఁడై చిఱునవ్వు నవ్వుచు నతఁ డిట్లనియె

“ అప్పా! కుమారునిఁ దండ్రి యూరక దండించునా? ప్రేమలోపముచే దండించు నని యెవ్వరైన నందురా? కుమారుఁడు బాగుపడుమార్గము తండ్రికిం దెలిసినట్లు తనయునకుం దెలియునా? దీనినే మహాప్రసాదముగా స్వీకరించుచున్నాఁడను ”.

అని వినయవిధేయుఁడై భక్తిపురస్సరముగాఁ జేతులు జోడించుకొని నిలువంబడినఁగృష్ణరాయనిఁ బునఃపునరాలింగనంబుఁ జేసికొని శిరంబు మూర్కొని యానందబాష్పములు దొరుఁగ నతండు మరల నిట్లనియెను.

నాయనా! నీ విట్టివాఁడ వని యెఱింగి యున్నవాఁడ నగుట నే నీసాహసకార్యమున కొడిగట్టితిని. దీని నీ వెట్లుగా భావింతువో యని భయపడు చున్నవాఁడను. నీ విపుడు నా పట్ల ప్రసన్నముఖుఁడవై పలుకుచున్నవాఁడవు గావున నా సంశయమును భయమును నివారణములైనవి. ఇఁక నేఁ జేసిన

పనికి గారణమును దెలిపెద వినుము. నాయనా! నీవింతవఱకు బువ్వులలోఁ బుట్టి పువ్వులలోఁ బెఱిఁగినవాఁడవు. ఆగర్భశ్రీ మంతుఁడవగుటం జేసి సుఖములనే గాని యెన్నఁడును గష్టముల నెఱుంగవు. ఇపుడు నీవు బహుజనపరిపాలకుఁడవు గాఁ బోవు చున్నావు. ఇంతటినుండి మేము నీయాజ్ఞానువర్తులముకా వలసినవారము గాని నీకు బుద్ధులు గఱపవలసినవారముగాము. దండనాపారుష్యమువలనఁ బ్రజలకుఁ గలుగుబాధ ప్రభువు స్వానుభవమువలనఁ గ్రహింపఁ జేని యట్టిప్రభువు ప్రజలను క్రూరదండనల పాలుచేసి జనకంటకుం డనిపించుకొనును. అట్టి దండనాపారుష్యమువలనఁ గలిగెడినొప్పి ప్రభున కనుభవములో నుండుట ప్రజలపాలిటిభాగ్య మని చెప్పఁదగును. అట్టి భాగ్యము నీప్రజలకును, అందుమూలముగా నీకీర్తివిస్తరించు భాగ్యము నీకును, గల్గించుట కిపు డీకార్యముం జేసినాఁడను. నీవు విశ్వాసపాత్రుఁడ వని నమ్మి అన్నివిద్యలలోనిమర్మము నీ కిదివఱకే తెలిపియున్నాఁడను. ఇంతవఱకు నీవు మాకృష్ణరాయలవే. ఇపుడు నీకు దీనిని దెలుపకున్న నింకముందుఁ దెలియఁ జేయుటకు సాధ్యపడదని యీవిద్యనుగూడ నెఱింగించి నిన్ను రాజ్యముఁ జేయఁ బంపు చున్నాఁడను. ఇఁక నీవు పోయి యెను బదిలక్షలవరహాలతో నిండియున్నబొక్కసమును గైకొనిసింహాసనాధిరోహణము గావించి యాచంద్రార్కస్థాయిగాఁ గీర్తినిఁ వహింపఁజేయునట్టి ప్రజాపరిపాలనముఁ జేయుము" అనితిమ్మ

రుసు దీవించెను. అంత కృష్ణరాయఁడు తిమ్మరుసుబుద్ధివిశేషమునకు మెచ్చుకొని ప్రత్యుపకారముగాఁ బాదాభివందనం బాచరించెను. పిమ్మట తిమ్మరు సాతనిం దోడ్కొని వెలుపలికి వచ్చి గజారోహణముఁ జేయించి మఱియొకగజంబు పైఁ దా నధిష్ఠించి శంఖకాహళభేరీప్రచండవాద్యరవంబులు భూనభోంతరము నిండ మహావైభవముతో నూరేగించి రాజమందిరమునఁ బ్రవేశపెట్టి యొకశుభముహూర్తమున రత్నసింహాసనాధిష్ఠితుం గావించెను. *

* పై నుదహరించినకథ కీర్తిశేషులైనబ్రహ్మశ్రీ గురుజాడ శ్రీరామమూర్తిపంతులవారి "తిమ్మరుసుమంత్రిచరిత్రము" నుండి గ్రహింపఁబడినది.

షష్ఠ ప్రకరణము.

—o—

తిమ్మరుసు కారుణ్యము.

అట్లు తిమ్మరుసు కృష్ణదేవరాయని సామ్రాజ్యాభిషిక్తుని గావించినవెనుక నొకనాఁడు రహస్యముగా నతనికడకుఁబోయి మహాప్రభూ ! పూర్వాచారము ననుసరించి పట్టాభిషేకమునకు ముందు వీరనరసింహదేవరాయని పుత్త్రుఁడైన తిరుమలరాయని, ఓబాంబికాపుత్త్రుఁడైన అచ్యుతరాయని బంధనప్రాప్తులను గావించితిమి. వారల నట్లుంచుట మనకు క్షేమకరముగాదు. వీరనరసింహదేవరాయఁడు మీకు ద్రోహము చేయఁదలంచినను మీరుమాత్ర మాతనికుమారునకు నపకారము చేయరాదు. అదియును గాక యతఁడు ప్రాణములు విడుచునప్పుడు తనకుమారుని నాకొప్పగించెను. ఆ బాలుని సంరక్షించుట మీకు విధియై యున్నది. అచ్యుతరాయఁడు నిరపరాధి. అతనివలన నపకార మింతవఱకు జరిగినది లేదు. అయినను వారలను రాజధానీనగరమున నుంచుట అనేకానర్థములకు మూలమై యుండును. కావున వారలను రాజధానికి దూరమున భద్రముగా సంరక్షించుట కర్తవ్యము. వారి నుంచుటకుం దగినప్రదేశము చంద్రగిరిదుర్గమై యున్నది. అక్కడ వారలరక్షణకొఱకు సైన్యము నుంచి జీవనార్థము కొంతదేశము నిచ్చి స్వేచ్ఛగా మననిచ్చుట మీయౌదార్య

బుద్ధికి వన్నె బెట్టినట్లుండును. అట్లను గ్రహింపు ' మని వేడు కొనియెను. ఔదార్యగుణశీలుఁడైన యామహాప్రభువుమంత్రి శేఖరుని ప్రార్థనమును మన్నించి యాతఁడు చెప్పినట్ల వారలను జెఱ విడిపించి కరుణార్ద్రహృదయుఁడై చంద్రగిరిదుర్గమునకుఁ బంపించి కొంతరక్షకసైన్యమునుంచి వారలజీవనార్థము కొంత దేశముపై రాఁగలరాఁబడి నొసంగి జనస్తుతికిఁ బాత్రుఁ డయ్యెను.

తిమ్మరుసు కార్యనిపుణత్వము.

ఎన్నఁడు స్వప్నమునందైన నెదురుచూడని మహా సమస్య యొకటి భయంకరమైన స్వరూపమును దాల్చి తిమ్మ రుసు నెదుర్కొనియెను. చిన్ననాఁటనుండియుఁ బెంచినవాఁడు తిమ్మరుసు మంత్రియైనను నాతనికిఁ దెలియకుండఁ గృష్ణదేవ రాయఁడు బాల్యమున నొకవేశ్యాంగనాపుత్రికతోడ నెయ్య మును గల్పించుకొనియెను. అంత దినక్రమమున నానెయ్యము గాఢానురాగముక్రిందను బరిణమించి వర్ధిల్లుచుండెను. ఆమెపై దనకుఁగల మోహావిశ్వాసములనుబట్టి తనకు సామ్రాజ్యాధి పత్యము లభించినయెడల నామెను బట్టపురాణిగఁజేతునని పలు మఱు వాగ్దానము చేయుచు వచ్చెను. ఆవేశ్యాంగనాపుత్రిక నామము చిన్నమ్మ. ఈచిన్నమ్మకును దనకునుగల ప్రేమపాశమును ద్రెంచుకొనఁజాలక కృష్ణదేవరాయఁడు తానొకమహాసామ్రా జ్యమున కభిషిక్తుఁడయ్యును చిన్నమ్మయింటిబానిసీఁడై రాత్రు లందు రహస్యముగా నామె గృహమునకుఁ బోవుచుండెను.

అతిగోప్య మై యున్నయీ వర్తన మొకనాఁటిచే యి తిమ్మ రుసుకంటఁ బడియెను. అప్పుడు తిమ్మరుసుమంత్రి యచ్చెరువు నందుచు దాను మిక్కిలినొచ్చుకొని యాతని వెంబడించి పోయి యాతఁడు చిన్నమ్మగృహము ప్రవేశించినవెనుకఁ దానును బ్రవేశించి నానావిధములఁ జీవాట్లుపెట్టి నీతు లెన్నో యుపదే శించి దానంగలిగెడిమహోపద్రవమును నచ్చఁజెప్పి మరల రాజభవనమునకుఁ గొని వచ్చెను. కృష్ణరాయఁడు సిగ్గుపడియు భయపడియు నూరకుండక యొకింత తెగింపునకు సాహసించి 'అప్పా! ఏమని చెప్పుదు. ఆమెయెడ నాకుఁ బ్రేమ మగ్గలమై యున్నది. ఆమెను విడిచి నేను బ్రదుకఁజాలను. ఆమెను వివా హము చేసికొందు నని వాగ్దానము చేసి యున్నాఁడను. రాజ్య వియోగము నైన భరింపగలను గాని యామెతోడి వియోగ మును భరింపఁ జాల. నాకెట్లు సామ్రాజ్యమును సమకూర్చి పెట్టితివో అట్లే నాప్రాణనాయిక యైనయాసర్వాంగసుందరిని నాకు సమకూర్చిపెట్టుము. మాయనురాగము విధివిహిత మైనది దీసి నెడఁబాపుట కెవ్వరును సమర్థులు కారు. ఇవిగో నామాన ప్రాణధనంబులు నీకు సమర్పించు చున్నాఁడ" నని దైన్యభావము దేటపడఁ బలుకుచు బహుభంగుల వేడుకొని యెను. అప్పుడు తిమ్మరుసు దీర్ఘముగా నాలోచించి యిఁకఁ దాను ప్రతిబంధకములఁ గల్పించి వారల నెడఁబాపుట తన కును సామ్రాజ్యమునకుఁ గూడ ముప్పు వాటిల్లఁజేయు నని గ్రహించి లోకనిందకుఁ బాత్రము గా కుండ నుండువిధమునఁ

గార్యసానుకూల్యము గావింతు నని యాప్రభునకు వాగ్దత్తము చేసెను. అంతఁ గొన్నిదినములకు శ్రీరంగపట్టణాధీశ్వరుం డగు వీరశ్యామలరాయనిపుత్త్రిక యగుతిరుమలమ్మ నొప్పించి కృష్ణరాయనికి వివాహము గావించెను. ఆ వివాహమహోత్సవమంతయు ముగిసినవెనుక నొకమహాభవనమును నిర్మింపించి యందు తిరుమలదేవిని చిన్నాదేవినిఁ బ్రవేశపెట్టించెను. నాఁటినుండియు రాయఁడును, ప్రభువులును, ప్రజలును చిన్నమ్మను గూడఁ బట్టపురాణిగ భావించి చిన్నాదేవి యని సమ్మానించుచుండిరి. తిరుమలదేవికిని చిన్నాదేవికిని భేదము నెంచకయే యుభ

---

* చిన్నాదేవి వేశ్యాంగనాపుత్త్రిక యని కృష్ణరాయని సమకాలీనులగు 'పేయస్, నన్నిజు' అను పోర్చుగీసు చరిత్రకారులు వివరముగా వ్రాసియుండుటచేత నిది యథార్థ మని యొప్పుకొనక తప్పదు. శ్రీకృష్ణదేవరాయనియాస్థానకవులుగా నుండి స్వారోచిషమనుసంభవమును, పారిజాతాపహరణమును వాని కంకితము గావించిన అల్లసాని పెద్దనామాత్యకవియు, నందితిమ్మనామాత్యకవియుఁ గూడ :—

"క. ఆవిభునవంతరంబ ధ
రావలయముఁ దాల్చె గృష్ణరాయఁడు చిన్నా
దేవియు శుభమతి తిరుమల
దేవియునుం దనకుఁ గూర్చు దేవేరులు గాన్."

(మనుచరిత్రము)

"క. శ్రీ వేంకటగిరి వల్లభ
సేవాపరతంత్రహృదయ చిన్నమదేవీ
జీవితనాయక కవితా
ప్రావీణ్యఫణీశ కృష్ణరాయమహీశా."

(పారిజాతాపహరణము)

యరాణుల నొక్కరీతి సామ్రాజ్యమునఁ బూజించు చుండిరి. కృష్ణరాయఁడు తనరాణులలో నెల్ల నీమెయెడనె యెక్కువ మక్కువ కలిగి యుండె నని చరిత్రకారులు వ్రాసిరి. ఈమె జ్ఞాపకార్థము కృష్ణరాయఁడు విజయనగరములో నాగలాపుర మనియెడు నొకగొప్పపేటను మిగులరమ్యముగా నుండునటులు గట్టించి చుట్టును ప్రాకారమును నిర్మింపించె నఁట. ప్రభువర్గ ములో జేరినవారలలోఁ బెక్కండ్రు దివ్యభవనములను గట్టి కాపుర ముండునటుల గావించెను. ఇందు మైలునరపొడవును నలువదిమూళ్ళవెడల్పును గలయొకవీధి సొగసుగా నిర్మింపఁబడి నది. ఈవీధిని చరిత్రకారులచేకు లభివర్ణించి యుండిరి. కృష్ణరాయఁడు తఱుచుగా నిందే నివసించు చుండును. ఈ నా గలాపురమునకు వచ్చెడిసరకుల పై వేయఁబడినసుంకముల వలన నలువదిరెండువేలవరహాలు వసూలు చేయఁబడుచుండె నఁట! ఈయదృష్ట మంతయును చిన్నాదేవమ్మగారి దనుటకు సందియములేదు. కృష్ణదేవరాయనిమనోభీష్టమునకు విరుద్ధ ముగా వర్తించి తిమ్మరుసు వీరలయనుసంధానమునకు విఘా తము చేసి యుండెనేని చరిత్రము మాఱి యుండును. తిమ్మ రుసు దీర్ఘదర్శియై సామ్రాజ్యసంరక్షణమే ప్రధానముగా నెంచుకొని వర్తించు చున్నవాఁ డౌటచే నీయనుకూలదాంప

అనుపద్యములలో తిరుమల్దేవిని, చిన్నాదేవిని గూడఁ బట్టపురాణు లుగ నభివర్ణించి యుండుటయే యిందుకు గొప్పనిదర్శనము. ఏమికారణము ననో ఆముక్తమాల్యదయందు చిన్నాదేవిపేరు విడిచిపెట్టఁబడినది.

త్యమును సంఘటింపఁజేసి తన కార్యనిపుణత్వము లోకమునకు వెల్లడించెను.

తిమ్మరుసు చారపద్ధతి.

అసామాన్య ప్రజ్ఞా ప్రగల్భుఁడు గావున ననుక్షణమును గంటికిఱెప్పవోలె తిమ్మరుసుమంత్రీంద్రుఁడు కృష్ణదేవరాయని సంరక్షించుచుండెను. అతఁడెంత రహస్యముగా నేమి గావించినను మఱుక్షణముననే మంత్రివర్యునికిఁ దెలియుచుండును. తిమ్మరుసవలంబించినచారపద్ధతి యాతనికిఁ దప్ప రాయనికిఁ గాని సామ్రాజ్యమున మఱియెవరికిఁ గాని దెలియకుండెను. ఇట్టి ప్రతిభావంతుఁడగుటచేతనే తిమ్మరుసును గన్నెత్తి తేఱిపాఱఁ జూచుటకు నెల్లవారు భయపడుచుందురు. ఇతనిచారవర్గమునందు స్త్రీలును, పురుషులును, కొజ్జాలును గలరు. ఇతనిచే నేర్పఱుపఁబడినచారులసంఖ్య యింతయని లెక్కింప నలవికాదు. ఒకనాఁడు కృష్ణదేవరాయఁడు తనపై నుండు భక్తివిశ్వాసములచేఁ బ్రజలు విధేయులై యున్నవారో కేవలము తిమ్మరుసువలని భయముచేత విధేయులై యున్నవారో స్వయముగాఁ బరీక్షింపఁగోరి పట్టపగ లెవ్వరికి జెప్పకుండ నొక్కఁడు నంతఃపురము బయలుదేఱి నగరములో దూరమున నున్న యొకదేవళమును బ్రవేశించెను. అచటిస్థానికు లీతని రాయనింగా నెఱింగి శుద్ధజలంబు లొసంగిన నతఁడునామతీర్థం బొనరించి తద్దేవతానివేదనపదార్థము లుపయోగించి కృతాచమనుఁడై సుఖముగా గూరుచుండెను. ఇంతలో నియమిత

స్థానమున రాయఁడు లేకుండుటఁ గాంచి తిమ్మరుసు తత్తరించుచు వెదకుచుండఁ దన చారులేతెంచి యాతఁ డొంటరిగాఁ దేవళమునకుఁ బోయినవార్త దెలిపిరి. అతఁ డెంతయు వగచుచు రక్షకసైన్యముతోఁ బోయి కృష్ణరాయనిం గలిసికొనియెను. అతఁ డచ్చెరు వందియుఁ గొంచెముకోప మభినయించి 'ఏమి పుట్టిమునిఁగిన దని యిచ్చటికే తెంచితి' వని తిమ్మరుసును బ్రశ్నించెను. అంత భయవినయంబు లెనయ మంత్రీంద్రుఁ డిట్లనియెను.

"మహాప్రభూ! దేవరవారిట వచ్చు టెఱుంగక వెదకుచుండ నొకచారుఁడు రహస్యముగా నేలిక వచ్చినజాడఁ దెల్పినందునఁ బౌరు లెవ్వరికి నీసమాచారముఁ దెలియకుండఁ జేసి వేఁటకొఱకు మనప్రభువు బయలుదేఱి వెడలుచున్నాఁడు గావున మీ రందఱును సన్నద్ధులై రావలసిన దని కొందఱు సైనికులకు వర్తమాన మంపి యిటకు వచ్చినాఁడను. మీ యిష్టానుసారముగా నేకార్యముఁ దలపెట్టినను నవలీల నిర్వహింప మీయాజ్ఞానువర్తుల మై మెలంగు నావంటిమంత్రు లుండ సమస్తవైభవముతో నొప్పెడిమందిరమును విడిచి యొంటరిగా నిచటికి రాఁ దగునా! నీరాక యితరు లెవ్వరైన విన్నచో నెంతవైపరీత్యము సంభవించునో దేవరవారికిఁ బొడగట్టెనేని యింతసాహసకార్యమునకు నొడిగట్టి యుండరు. మీవంటిరాజాధిరాజులు సామాన్యులవిధముగా నిట్లు రాఁజెల్లునా? అయ్యో! ఎంతపని చేసితిరి?" అని తిమ్మరుసుమంత్రి న్యాయ

నిష్ఠురవాక్యములతో మందలింపఁగా నారాజేంద్రుఁడు మందహాసము చేయుచు నిట్లు ప్రత్యుత్తర మొసంగెను.

ఓమంత్రిపుంగవా! అఘటనాఘటనసామర్థ్యము గల మీవంటియమాత్యశేఖరు లుండఁగా నిర్విచారముతో మేము యథేచ్ఛాసంచారముఁ జేసినఁ బ్రమాద మేమి యుండును? మీ రసామాన్యశక్తిసంపన్ను లగుటంజేసి మీరు తలంచిన పక్షమునఁ దృణము మహామేరు వగును. మీరు కా దన్నచో మహామేరువే తృణ మగును. మీవంటిమహాత్ములు మంత్రులుగా మాకు లభించుట మాపూర్వజన్మభాగ్యము గాని మఱియొండు కాదు.

ఇట్లు కృష్ణదేవరాయఁడు పలుక నాతనిమాటల చమత్కారమునకు మనస్సులో నుప్పొంగుచు తిమ్మరుసు మరల యిట్లనియెను.

దేవా! మే మన నెంతవారము. ప్రభువు నాజ్ఞావిధుల ననుసరించి భయభక్తులతోఁ బ్రవర్తింపవలసినవారము. తృణగ్రాహి యైననీలమున కెచ్చటను విలువ యధికమే యగును; కాని యది కేవలము తృణ మని దానిని గ్రహింపరా దని విడిచినంతమాత్రమున నయ్యది జాతినీలము కానట్లు ప్రభువులు పరిగ్రహించినఁ బ్రజలే సమ్మాననార్హు లగుదురు. దేవరవారి ప్రతాపముమూలమునఁ గాని యన్యథా సమర్థత యేల గలుగును? ఏలికయాజ్ఞాప్రకారము కార్యములు నడచును. దేవా! మీయాజ్ఞ యెట్లో అట్లే సమస్తకార్యములు నిర్వహిం

తుము. దేవరవా రింక నగరమునకు విచ్చేయ వలయు. అని వినయనయభయంబు లేర్పడఁ బలికిన తిమ్మరుసుపలుకుల కానందించి రాయండు సదయాత్ముం డై యి ట్లనియె.

కృష్ణరాయని ప్రార్థనము.

మహారాజాధిరాజు నై యుండి నే ని ట్లొంటరిగాఁ జనుదెంచుట తగనిపని యని నామనంబున కిప్పుడు దృఢముగాఁ దట్టినది. నారాకను డెలిసికొని రక్షకసైన్యముతో వచ్చి నన్ను సంరక్షించి పితృవాత్సల్యమును జూపినందులకు నీకు నే నెంతయుఁ గృతజ్ఞుఁడను. నీహితోపదేశమును శిరసావహించినాఁడను. మహాత్మా! నేను దుష్టనిగ్రహమును శిష్టజనపరిపాలనమును జేసి జగంబున నాచంద్రార్కస్థాయిగాఁ గీర్తి గాంచునట్లను గ్రహించి నీవును శాశ్వత మైనయశస్సును బడయుము. నాతండ్రి నరసింహదేవరాయఁడు గాని, నాసోదరుఁడు వీరనరసింహదేవరాయఁడు గాని, యీసామ్రాజ్యమును సంపాదించిన సాళ్వనరసింహరాయఁడు గాని సాధింప లేక విడిచిపెట్టినకార్యములను నేను నిర్వహించుమార్గమును నాకుఁ జూపి నీవుతోడ్పడి విజయమును సమకూర్చవలయును. రాచూరు, ముదిగల్లు దుర్గములు విజాపురసుల్తానుచే నాక్రమింపఁబడినవి. ప్రాగ్దిశాభాగమున నుదయగిరివఱకు గల దేశమును గజపతు లాక్రమించుకొనిరి. ఆ దేశములనుండి శత్రురాజులను తఱిమివేసి యాభాగములను మదీయసామ్రాజ్యమునఁ జేర్చుకొని దక్షిణహిందూస్థానమున నేకచ్ఛత్రాధిపత్యమును వహించి పరిపాలింప వల

యు నని నాకు పెద్దకోరికఁ గలదు. ఇంతియ గాక యింతసామ్రాజ్యభారమును వహించి నేను కేవలము నాకు సామంతులుగ నున్నవారికడ నుండుసైన్యముల నమ్మి యుండుటకంటె సొంతబలమును గూర్చుకొని యుండుట నాకు శ్రేయస్కరమనుమాట నీ వెఱుంగనిది కాదు. అట్టిబలమును నాకు సమకూర్చి పెట్టవలయును.

అని ప్రార్థించిన నతండు చిఱునవ్వు నవ్వుచు 'ప్రభూత్తంసమా! ఇంతమాత్రమున కై నీవు పెద్దగా యోజింపవలయునా? నీమనోభీష్టము ప్రకారము సమస్తకార్యములను జక్కఁబెట్టెదను. ఇంక జాగుసేయక వైళంబ లెమ్ము. మనమిచ్చటనుండుట తగదు. బయలువెడలుద' మని పలికి యతని నొకయేనుఁగు పై నెక్కించి రక్షకసైన్యము వెంటనంటి రాఁగా రాజభవనమునకుఁ దోడ్కొని వచ్చెను.

తిమ్మరుసుహితబోధ.

అట్లు రాయనిఁ దోడ్కొనివచ్చి 'మహారాజేంద్రా! అంగరక్షకసైన్యము లేకుండ నొంటరిగ స్వమందిరమును విడిచి యేకముం దెచ్చటికి బో నని నాకు వాగ్దానము చేయు' మని ప్రార్థింప నామంత్రిపుంగవుని ప్రార్థనమును మన్నించి యతం డట్ల వాగ్దానము చేసెను. అప్పుడు తిమ్మరుసు సంతోషసాగరమునఁ దేలియాడుచుఁ దనయేలికతోడ నిట్లు మనవి చేసెను.

దేవా ! మీచిత్తానుసారము దిగ్విజయయాత్ర కనుకూలము లైన ప్రయత్నములను జేయుటకు నాకు రెండుసంవత్సరములకాలము గడు పీయ వలయును. అశ్వపతులును, గజపతులును, బలవంతులు. వారలతో నొకమాఱుగా వైరముఁ బెట్టుకొనుట యనర్థహేతువు. నీవు నీసోదరపుత్త్రుని దూరముగాఁ బాఱఁద్రోలి పట్టాభిషిక్తుఁడ వై పరిపాలనము చేయఁబూనితివి. నీకు నీసామ్రాజ్యమునఁ బ్రబల శత్రువులు గల రని యెప్పుడు నేమరక యుండుము. నిన్నుఁ బదభ్రష్టుని జేయ నవకాశముకొఱకు నిరీక్షించు చుందురు. ఇట్టి సందర్భమున వెనుక ముందు నాలోచింపక బలవంతులతోడ యుద్ధముల కుపక్రమింతుమేని దానఁ బ్రమాదము గలదు. ఇట్టివాని కై వేగిరపాటు కూడదు. రాజ్యాంగమును బలపఱచుకొన వలయును. సైన్యములను సమావేశపఱచుకొని తగుసంస్కారములను గావించి సంసిద్ధముగా నుంచుకొన వలయును. అర్థంబులను దెచ్చి భండారము నింపనలయును. ప్రధానదుర్గంబులు తృణకాష్ఠజలసమృద్ధంబు లగునట్లుగా సిద్ధపఱచుకొన వలయును దుర్గప్రాకారములను, వప్రంబులను, కొమ్ములను, క్రొత్తళంబులను, అగడ్తలను, అట్టళ్ళను, జంత్రంబులను, అనువుపఱచుకొని, ధాన్యంబులాదిగా వస్తువర్గముల సమకూర్చుకొని, విశ్వాసపాత్రు లైనదొరలను పాలెములందు గొలువు నిలిపి యెట్టివారి కభేద్య మగునట్లు గావించుట ప్రథమకర్తవ్యము. వీని నన్నిఁటిని జక్కపఱచుకొని యసంఖ్యాకంబు లగుబలంబుల

తోడ దండయాత్రలకు వెడలినచో నవలీలవిజయమును బడయ వచ్చును. కావున దేవరవారు రెండుసంవత్సరములకాలము వేచి యున్నపక్షమున నేను చెప్పినచొప్పున సామ్రాజ్యమును దిటవు పఱచి దండయాత్రలకు సైన్యము సన్నద్ధము గావింతును. ఎదిరిబలమునకును తనబలమునకును గలతారతమ్యమును దెలిసికొనకుండ యుద్ధమునకుఁ గడంగుట చేటునకు మూలము. అసాధ్య మైనది ప్రజ్ఞచే సాధ్య మగును. నీవు సాహసంబున విక్రమార్కుని మించినవాఁడ వౌదువు. నీవు సంగ్రామధనంజయుండ వని నే నెఱుంగుదు. నీవు శత్రువుల నవలీల జయింతువు. అందులకు సందియము లేదు గాని నేఁ జేయఁబూనిన రాజ్యాంగసైన్యసంస్కారములు ముగియునంతవఱకు నొకించుక కాలము వేచియుండుట శ్రేయోదాయకము."

అని బోధించి పిమ్మట తిమ్మరుసుమంత్రి సైన్యసంస్కారణమునకుఁ గడంగెను.

ప్రథమ సంస్కారణము.

తనయెడఁ గృష్ణదేవరాయనికి నసూయ జనింపఁ జేయు మార్గమునఁ బోక, కార్యసాఫల్యమునే ప్రధానముగాఁ జూచుకొని, తనపై మహాప్రభువునకు భక్తివిశ్వాసములు ముప్పిరిగొను విధముగాఁ బ్రవర్తింపుచుఁ గార్యకౌశల్యమును జూపుచు తిమ్మరుసుమంత్రి జాగరూకుఁడై మెలంగుచుండెను. అయిన రాయనికిఁ దనపై నసూయ పుట్టింపఁ గొందఱు సామంతప్రభువు లపవాదములను వేయుచుండిరి. కృష్ణదేవరా

యఁడు తనరాజ్యభారమునంతయును తిమ్మరుసుమంత్రి పై నిడి విద్యావినోదములం దగులొ్కాని ప్రమత్తుఁ డై యున్నవాఁ డని కొందఱుసామంత ప్రభువు లపవాదములు పుట్టింప శత్రురాజులు వానిని విశ్వసించి వారివలన రాయనిరాజ్యము గోనిరహస్యముల గ్రహింపుచు రాయని జయించి వారికి స్వాతంత్ర్య మొసం గెద మని వాగ్దానమును జేసి సమరసన్నాహములను జేయు చుండిరి. ఈ వర్తమానము రాయనికి ముందుగాఁ దెలియ వచ్చెను. అప్పుడు వెంటనే కృష్ణదేవరాయఁడు సమయము కానిసమయ మైనను తిమ్మరుసును తన సమ్ముఖమునకు ర మ్మని వర్తమానము చేసెను. తిమ్మరుసు జపము చేసికొను చుండఁగా రాజభటులు వచ్చి రాయనియాజ్ఞను దెలిపిరి. అతఁడు బుద్ధి కౌశలము గలవాఁడు గావున రాయనితలంపు గ్రహించి జప మును మాని దిగ్గున లేచి యిదెవచ్చెద నని రాజభటులకుఁ దెలిపి యొకదొడ్డిలోనికిఁ బోయెను. రాజభటులును వానిని వెంబడించి పోయిరి. అతఁ డొకతోఁటకూరమడిలోఁ గూరు చుండి పెద్దపెద్దమొక్కలను బెకలించి దూరముగాఁ బడవై చుచు, చిన్నమొక్కలజుట్టును మళ్ళు గట్టి సమీపమున నున్న బావిలోనుండి యుదకమును చేది దానిం దెచ్చి యాచిన్నమొ క్కలను దడుపుచుండె నఁట! దీని నంతయును జూచినరాజ భటు "లీతఁడు రాజాజ్ఞోల్లంఘన చేయఁదలంచి కాలయాపన కై యీపని పెట్టుకొన్న ట్లున్నది; వెంటనే పోకయున్న మన లను గూడ రాజు శిక్షించు" నన్నభయముచేత మరలి పోయి

యావృత్తాంతము నంతయుఁ దెలిపిరి. కృష్ణదేవరాయఁడు తిమ్మరుసుకడనే విద్యాబుద్ధులు నేర్చినబుద్ధిమంతుఁడు గావున నతఁడు తనయాజ్ఞ నుల్లంఘించువాఁడు కాఁడని తాను బాగుగా నెఱింగినవాఁడు గావున నతఁడు చేయు చున్నపని తననిమిత్తమే యని గ్రహించి యందలిరహస్యమును దెలిసికొని తన కనుమానముగలిగించిన పెద్దసామంతులను దొలఁగించి వారిస్థానమున విశ్వాసపాత్రులైనచిన్నసామంతులను నియమించి యాజ్ఞాపత్రముల నొసంగి వెంటనే మీయధికారములను జెల్లింపుఁడని యాజ్ఞ చేసి యంతఃపురమందిరమునకుఁ బోయెనఁట! వారును వానిం గైకొని తమకు వలయుసేనాసహాయముతోఁ బోయి యొకరివర్తమాన మొకరికిఁ దెలియకుండఁ బెద్దసామంతులను దొలఁగించి వారిస్థానముల నాక్రమించుకొనిరఁట! ఈ వృత్తాంతములను దెలిసికొని పరరాష్ట్రప్రభువులు నిరుత్సాహులై యుద్ధప్రయత్నమును మానుకొనిరఁట! కృష్ణదేవరాయనిసామర్థ్యమును బ్రజలు బహుభంగులఁ గొనియాడుచుండిరి. తిమ్మరుసుబుద్ధివిశేషమును రాయం డభినందించెనఁట. ఈకథ యెట్టిదైనను అనుమానాస్పదమైనవర్తనము గలసామంతులను దొలఁగించి యాస్థానముల విశ్వాసపాత్రులైనసామంతులను నిలిపి ముందు రాఁబోవునుపద్రవమునుండి సామ్రాజ్యమును తననేర్పరితనముచేత తిమ్మరుసు సంరక్షించినది సత్యమగుటకు సందియము లేదు. ఇట్టిపని జరిగినవెనుక

నెల్లవారును రాయనిపట్లను మంత్రిపట్లను భయభక్తులతో వర్తించుచుండిరి.

ఇతరసంస్కరణములు.

కృష్ణదేవరాయఁడు సింహాసనారూఢుఁ డగుటకు బూర్వము సేనలోఁ గొంతభాగము రాయనివశమునను, మఱికొంత భాగము సామంతప్రభువులవశమున నుండెడిది. ఈమహారాజ్యమంతయును నాయకరములుగా విభాగింపఁబడి యొక్కొక్క నాయకర మొక్కొక్క రాజాజ్ఞానువర్తి యగునాయకునిచేఁ బరిపాలింపఁబడు చుండెను. ఈనాయకులు రెండువిధము లైన తెగలుగ విభాగింపఁబడి యుండిరి. ఒకతెగనాయకులు తాము జీతములు గైకొనుచుఁ దమనాయకరములో సంపాదించినయార్జన మంతయును నగరికిఁ బంపెడియాచారము గలవారుగ నుండిరి. వీరినే కేవలనాయకు లని చెప్పఁదగును. మఱియొక తెగనాయకులు గలరు. వీరు పుత్త్రపౌత్త్రానుక్రమముగాఁ బరిపాలనము చేయుసామంతరాజులు. వీరినే అమరనాయకు లందురు. వీరు తమరాజునకై గొంతసేనను సిద్ధపఱచి యుంచు పద్ధతికి లోఁబడి తమనాయకరము లనుభవించు చుండెడివారు. నియమించినవిధమున వీరలకడ నుండుసైన్యములు సంఖ్యలోఁ గొఱవడి యుండుటయె గాక గుణముచేతను గొఱవడియుండుటఁ గనుపెట్టి తిమ్మరుసుమంత్రి యాసైన్యములను సమకూర్చుకార్యము వారలనుండి తొలఁగించిసైన్యమునంతయును దన వశము చేసికొని బలపఱచి యెప్పుడు యుద్ధమునకు సిద్ధ మైనను

యుద్ధము చేయుటకు సిద్ధముగా నుండునట్లు గావించెను. కృష్ణ దేవరాయఁడు పరరాష్ట్రాధిపతులతో నెప్పుడు యుద్ధము చేయ వలసివచ్చినను నెంతమాత్రమును సైన్యములకొఱఁత లేకుండఁ బదిలక్షల సైన్యమును సిద్ధముచేసెను ఈసైన్యముల వెచ్చము నకుగా నమరనాయకులనుండి కప్పములను కొనుచు సైన్యము లమీఁది యధికారమును తిమ్మరుసుమంత్రి రాయనిపై నుం చెను. అతనియధికారమును వీరువా రనక యెల్లవారును శిరసావ హింపవలసినదే. ముప్పదియాఱువేలగుఱ్ఱపుదళమును రాయఁడు స్వయముగాఁ బోషించునట్లు చేసెను. ఎనిమిదివందలయేనుఁగు లనుగూడ రాయఁడు పోషించు చుండెను. ఈరెండుసంవత్సర ములలోను గావలసినంతధనమును బొక్కసములోనికిఁ జేర్చెను. ప్రతిసంవత్సరమును విజయదశమినాఁడు రాయఁడు తనసేనలను బరీక్షించి సైనికులకు బహుమానములు మొదలగునవి చేయు నట్లుగ నేర్పాటు గావించెను. ఇట్టియేర్పాటులయొక్క ప్రయో జనమును జక్కఁగా గ్రహించి శ్రీకృష్ణదేవరాయఁడు తనజన్మ ము సార్థక్యము నొందింప భూతలము పై నవతరించినదేవగురు నిగా తిమ్మరుసును సంభావింపుచుఁ నాతనికిఁ గృతజ్ఞుఁ డై తన వలన నాతనికి నాతనివలనఁ దనకు లోకమున గౌరవము కలు గునట్లుగాఁ జాలకాలము ప్రవర్తించెను.

విద్యాగోష్ఠి.

ఈమంత్రిశిఖామణి సంస్కృతాంధ్రములందు నసా మాన్యపాండిత్యము గలవాఁడు. కర్ణాటాంధ్రపారసీకభాషలలో

వ్యవహారము జరుపనేర్చినవ్రాయసకాఁడు. పలుభాషలు ముచ్చటింప నేర్చినప్రెగ్గడ. ఇతఁడు సంస్కృతమునం దపార మైన ప్రజ్ఞ గలవాఁ డగుటకు నగస్త్యేశ్వరవిరచిత మైనసంస్కృత బాలభారతమునకు నితఁడు చేసినవ్యాఖ్యయే గొప్పనిదర్శనముగాఁ జూపవచ్చును. ఇతఁడు సంస్కృతాంధ్రసాహిత్యము గలవాఁ డగుటచేతనే ప్రసిద్ధకవీంద్రు లనేకు లీకృష్ణదేవరాయని యాస్థానమునకుం జేరుకొనిరి. వారిలోఁ బ్రధానులు అల్లసాని పెద్దనామాత్యుఁడును, నందితిమ్మనామాత్యుఁడు నై యుండిరి. మొదటివాఁడు నందనరీకనియోగిబ్రాహ్మణుఁడు; రెండవవాఁ డార్వేలనియోగిబ్రాహ్మణుఁడు. వీరు మహాకవులుగాఁ బరిగణింపఁబడు చున్నను కృష్ణరాయనికాలమున మండలాధికారులుగఁ గూడ నుండిరి. వీరు నిరంతరమును రాయని వెంబడించి యున్నవారు గావున వీరిని మంత్రివర్గములోఁ జేర్పనచ్చును. వీరికి రాయనికడ సర్వస్వాతంత్ర్యమును గలదు. వీరి కిట్టిసమ్మానము గలుగుట సాళువతిమ్మమంత్రీంద్రునిభాషాపక్షపాతమును, కవిత్వమునందలిప్రేమయును దక్క వేఱొండు గారణము గానరాదు. బొడ్డుచర్లతిమ్మనామాత్యుఁడనుకవీంద్రుఁ డొకఁడు కలఁడు. అతఁడు రాయనితోఁ జతురంగ మాడుటకై నియోగింపఁబడియెను. ఇతఁడు నందవరీకనియోగిబ్రాహ్మణుఁడు. మొదట కొప్పోలుగ్రామమునకుఁ గరణముగా నుండి కవీశ్వరదిగ్దంతి యను ప్రతిష్ఠ గలవాఁ డై చదరంగపుటెత్తులు వేయుటయందసమానప్రజ్ఞాఢ్యుఁడుగ నుండె నఁట. ఈబొడ్డు

చర్ల తిమ్మనకవీంద్రుఁడు తిమ్మరుసుమంత్రి ప్రాపునఁ గృష్ణ దేవరాయని ప్రేమమున కాస్పదుఁ డయ్యెను. శ్రీకృష్ణదేవరా యనిపక్షమున నెంద ఱాలోచించి యెత్తు వేయుచున్నను నీతఁ డొక్కఁడే యెదురెత్తువేసి యాట గెల్చుచు వేయార్లుపండెము గొనుచుండెడివాఁ డని యీక్రింది పద్యమువలనఁ దేటపడఁ గలదు.

"క. శతసంఖ్య లొక్కటైనను
సతతము శ్రీకృష్ణరాయజగతీపతితోఁ
జతురంగ మాడి గెల్చును
ధృతిమంతుఁడు బొడ్డుచర్లతిమ్మనబళిరే."

"ఉ. ధీరుఁడు బొడ్డుచర్ల చినతిమ్మనమంత్రి కుమారు డంచితా
కారుఁడు సత్కళావిదుఁడు కౌశికగోత్రుఁడు పద్మనేత్ర సే
వారతబుద్ధి నందవరవంశ్యుఁడు సత్కవిలోకనాథుఁ డా
చారసమగ్రవర్తనుఁడు చారవచస్స్థితి నొప్పువాఁ డొగిన్."

ఇతనిశక్తిచాతుర్యములకు సంతోషించి కృష్ణదేవరా యఁడు కొప్పోలుగ్రామమునకు కృష్ణరాయపుర మని పేరిడి సర్వాగ్రహారముగా నీతనికి ధారపోసెను. శ్రీకృష్ణదేవరాయఁడు క్రీ. శ. ౧౫౦౯–వ సంవత్సరము మొదలుకొని ౧౫౧౨–వ సంవత్సరమువఱకు విద్యావినోదగోష్ఠియందే కాలము గడ పెను. తిమ్మరుసుమంత్రియు రాజ్యాంగసంస్కరణమునందు మాత్రము తనబుద్ధినంతయుఁ జొనిపి యూరకుండక దాను గూడ విద్యావినోదకార్యములయందు భాగస్వామియై కాలము పుచ్చు చుండెను. తిమ్మరుసుశిక్షణముచేతనే రాజ్యాంగవిషయ

మున నెట్లో అట్లే విద్యావిషయమునఁగూడ కృష్ణదేవరాయఁడు ప్రఖ్యాతిఁ గాంచ గలిగెను. ఈరెండుసంవత్సరముల కాలములోనే అల్లసాని పెద్దనామాత్యుని కాంధ్రకవితాపితామహుఁ డన్న బిరుదము లభించినది. ఇతనికిని నందితిమ్మనామాత్యునకు నగ్రహారములను బెక్కింటిని ధారపోసెను. శ్రీకృష్ణదేవరాయఁడు మహాసామ్రాజ్యభోగముల ననుభవించుట మాత్రమే గాక సరసకవితావిలాసలాలసుఁ డై తిమ్మనాది కవీంద్రులపలుకుఁదేనియలఁ జూఱలఁగొని తానును సంస్కృతాంధ్రములందు సరసకవిత్వము చెప్పఁగల్గినకవిరాజ శిఖామణియై కవీంద్రలోకమునఁ గడుఁ బ్రఖ్యాతిఁ గాంచెను. "మణినా వలయం వలయేన మణిః" అనునట్లు తిమ్మరుసుమూలమున కృష్ణరాయనికీర్తియు, అతనిమూలమున తిమ్మరుసుకీర్తియు ద్విగుణీకృతమై యధికప్రపంచమునకు విదిత మాయెను.

ఎట్టిప్రఖ్యాతిని గాంచినకవి యేతెంచినను రాయని కంటె ముందుగాఁ దిమ్మరుసుచే నాతిథ్యమును బొందిసమస్త విధముల సమ్మానింపఁబడుచుండిరి. కనుకనే తిమ్మరుసునకు కవీంద్రపక్షపాతి యని పేరు వచ్చెను. ఒకప్పు డేకారణము చేతనో రాయనియాస్థానకవులు భట్టుమూర్తికవి నవమానించినఁ గుపితుఁ డై తిమ్మరుసును రాయని గూడ తనపట్ల నలక్ష్యము గలవా రై యున్న వా రని తలపోసి మహోగ్రుఁ డై యాక్రిందియుత్పలమాలికను జెప్పె నఁట.

ఉ. లొట్టయి దేటిమాట పెనులోభులతో మొగమోట మేలతాఁ
గుట్టక యున్న వృశ్చికము గుమ్మర పుర్వని యందురే కదా
పట్టపురాజుపట్టి సరిపల్లెసరాసరి యీయ కున్న నేఁ
డిట్టక మాన నామతము తీవ్రమహోగ్రభయంకరంబుగాఁ
దిట్టితినా మహోగ్రహమతిన్ మకరగ్రహజర్జరీభటా
పట్టపుదట్టఫాలఫణిభర్తృబహూకృతపర్జటస్ఫుటా
ఘట్టనదట్టణాలకనిఘట్టనిరర్గళరాజభృత్యకీ
చట్టచటార్భటీనయనజర్జరకీలలు రాలఁ గా వలెన్
జుట్టరికంబునం బొగడఁ జూచితినా రజతాద్ర్యధీశ్యకా
పట్టణమధ్యరంగగతభవ్యవధూవదనానుషంగసం
హట్టశిరస్స్రగాంగఝురహల్లకజాలసుధాతరంగముల్
చుట్టుకొనన్వలెన్ భువనచోద్యముగా భయదంబుగా మఱిన్
దిట్టితినా సభాభవనధింకృతభీమనృసింహరాడ్ధ్వజా
తొట్టమహాట్టహాసచతురాస్యసముద్భ్రుకుటీతటీనటీ
కోట్టణరోషజాలహృతకుంఠితకంఠగభీరనాదసం
ఘట్టవిజృంభమాణగతి గా వలె దీవనపద్య మిచ్చి చే
పట్టితినా మణీకనకభాజనభూషణభానురాంబరా
రట్టతురంగగంధగజరాజదమూల్యఘనాతపత్రభూ
పట్టణచర్మహర్మ్యభటపంక్తిచిరాయురనామయంబు నై
గట్టిగఁ దోడుతో వెలయఁ గా వలె నెక్కువరీవిఁ జూడుఁడీ
య ట్టిటు మందె మేలముల నందఱనుం బలెఁ జుల్కఁ జూచి యే
పట్టున నైనఁ గేరడము పల్కకుఁ డీపయి పెచ్చు వందులన్
గొట్టుదు దుష్కవిద్విరదకోటులఁ బంచముఖోద్భటాకృతిన్
బెట్టుదు దండముల్ సుకవిబృందము కే నతిభక్తి సారెకున్
గట్టితి ముల్లె లేఁబదియుఁ గా గలనూటఁబదాఱు లెయ్యెడన్
దట్టడిభట్టుమూర్తికవి రాయనిమార్గ మెఱుంగఁ జెప్పితిన్.

అని యాగ్రహించి చెప్పినంతవఱకు రాయఁ డీబ్రాహ్మణ కవివరుల దురాలోచన మెట్టిదో నే నెఱుంగను. న న్నేల తిట్టెదవని యనర్ఘబహుమానము లొనరించి గాఢాలింగనంబు గావించె నఁట. అందులకు సంతసించుచు భట్టుమూర్తి యీక్రిందిపద్యముచే రాయని స్తుతించెనఁట.

ఉ. అబ్జముఖీమనోబ్జ నరసాధిపనందన కృష్ణ నీయశం
బబ్జకరాబ్జజాబ్జనయనాబ్జవిలాసము నీపరాక్రమం
బబ్జకరాబ్జజాబ్జనయనాబ్జవిలాసము నీవితీర్ణిమం
బబ్జకరాబ్జజాబ్జనయనాబ్జవిలాసము చిత్ర మిద్ధరన్.

అప్పుడు భట్టుమూర్తి తిమ్మరసుం జూచి నీప్రోత్సాహంబున కవు లీవిషమాలోచనము గావించిరి. నేను నీకు క్రైవారం బొసఁగ కుండుట కారణంబుగా వీరిం బురస్కరించుకొని న న్నవమానింపఁ జూచితి ; కానీ,.

" శా. గుత్తిం బుల్లెలుకుట్టె చంద్రగిరిలోఁ గూ డెత్తి పెన్గొండలో
హత్తిన్ సత్రమునందు వేఁడి బలుదుర్గాధీశు తాంబూలపుం
దిత్తు ల్మోసి వదన్ధు లైనఘనులన్ దీవించ___

అనునంతవఱకుఁ జెప్పునప్పటికిఁ దిమ్మరసు దుష్కీర్తికి వెఱచి కృష్ణరాయఁడు పట్టాభిషేకసమయంబున నొసంగినయమూల్యం బగు గారుత్మతరత్నహారంబు కవికంఠంబు నలంకరించినఁ బ్రహృష్టుఁడై ....దీవించెదన్.

మత్తారాతియయాతినాగమనుతున్ మంత్రీశ్వరుం దిమ్మరుక్. "

అని పూరించి,

" కం. అయ్యా యనిపించికొంటివి
నెయ్యంబునఁ గృష్ణరాయనృపపుంగవుచే
నయ్యా నీసరి యేరీ
తియ్యనివిలుకాఁడవయ్య! తిమ్మరుసయ్యా!"

అని శ్లాఘించె నఁట! ఆంధ్రకవులంగూర్చినకథ లిట్టి వనేకములు గలవు. ఆకథ లన్నియు నాయాకవులచరిత్రమునఁ గాని కృష్ణరాయనిచరిత్రమునఁ గాని యుదాహరింపఁ దగిన వై యున్నవిగావున నిట వివరింప లేదు.

సప్తమప్రకరణము.

దక్షిణదిగ్విజయము.

శ్రీవీరనరసింహదేవరాయనిపరిపాలనకాలముననే శ్రీకృష్ణదేవరాయఁడు కర్ణాటదేశమునంతయు జయించి శ్రీరంగపట్టణమున చిక్కదేవరాయని ప్రతినిధిపాలకునిగా నియమించి జయధ్వజ మెత్తించి విజయోత్సాహముతో రాజధానిఁ బ్రవేశించె నని మున్నె తెలిపి యున్నాఁడను. ఇతఁడు పట్టాభిషిక్తుఁడైనవెనుక తిమ్మరుసుమంత్రి ద్రావిడదేశమును జయించి కప్పములు సరిగా నిర్ణయించి రాఁబట్టి తెచ్చుట కై విజయప్పనాయకుని, కృష్ణప్పనాయకుని, వేంకప్పనాయకుని మువ్వురను నియమించెను. విజయప్పనాయకుఁడు లక్షసైన్యముతో బయలువెడలి వేలూరు ప్రాంతదేశమును వశపఱచుకొని వేలూరు ముఖ్యస్థానముగ నేర్పఱచుకొని రాయని కై కప్పములు గైకొను చుండెను. అట్లు చిత్తూరు, తొండమండలము, తంజావూరు, తిరుచనాపల్లి, మధుర, తిరునగరు, కొడగు, మళయాళము మొదలగుదేశములరాజులెల్లరును రాయనికి వశ్యులై కప్పములను జెల్లించిరి. ఈదక్షిణదేశమునంతయును మూఁడు ఖండములనుగా విభజించి మూవురు ప్రతినిధిపరిపాలకులక్రింద నుంచెను, జింజీలో నివసించెడికృష్ణప్పనాయకుఁడు నెల్లూరు మొదలు కొల్లడమునదివఱకును గలదేశమునకు, విజయరాఘవనాయకుఁడు కావేరినది ప్రవహించు ఫలవంత మైనదేశము

నకు, వేంకటప్పనాయకుఁడు కొడగు, మళయాళదేశములకు నధికారులుగా, నియమింపఁబడిరి. ఇట్లు పూర్వకర్ణాటద్రవిడ దేశమునంతయును వశము చేసికొని మూఁడుకోట్ల ద్రవ్యమును భాండారమునకుఁ జేర్పించెను. దక్షిణదేశమున రాయనిఁ దిర స్కరించి కప్పములు చెల్లింపక యుద్ధములు చేయువారు లే కుండఁ జేసి తిమ్మరుసు తన ప్రజ్ఞావిశేషమును లోకమునకు వెల్లడించెను.

తిమ్మరుసు పూర్వదిగ్విజయయాత్రకుఁ బ్రోత్సహించుట.

ఒకనాఁడు రహస్యముగా రాయనికడకుఁ బోయి తిమ్మ రుసు మంత్రి యిట్లు ప్రబోధించెను.

దేవా! నీయభీష్టమును దీర్చుకొనుకాల మాసన్నమై నది. నీవు రెండుసంవత్సరములక్రితము శాత్రవులను జయించి శత్రుదుర్గముల నాక్రమింప వలయునన్న పెద్దకోరిక గల దని నాతో నుడివినప్పుడు సైన్యముల నాయత్తపఱుచుటకు రెండుసంవత్సరములకాలము గడువడిగి యున్నాను. నేఁటితో గడువుకాలము ముగిసిపోయినది. ఇప్పుడు యుద్ధముచేయుటకు పదిలక్షలసైన్యమును సిద్ధము గావించితిని. అవసరమైనయెడల మఱియొక పదిలక్షల సైన్యమును సమకూర్చుటకుం దగునేర్పా టులను గావించితిని. కవచధారణము గలిగిన ముప్పదివేల యాశ్వికబలమును చేకూర్చితిని. ప్రశస్తమైన గజబలమును గలదు. కావలసినంతద్రవ్యమును భాండారమునం జేర్పించితిని. దుర్గములన్నియు సమస్త వస్తుసామగ్రులతోడ నింపి సమృద్ధ

ము:లగునట్లు గావించితిని. సేనాపతు లెల్లరును భక్తివిశ్వాసపరు లైనశూరశిఖామణు లై యున్నారు. మన కేవిధమునను గొ అంత గానరాదు. శత్రువు లెంతటిబలాఢ్యు లైనను వారిని నేఁ డవలీల జయింపఁ గలవు. పరరాష్ట్రాధిపతులు నిన్నుఁ గన్నెత్తి చూడనోడుదురు. శత్రురాజులు నాయెడల నీకు నీసు గల్పించి తగవులుపెట్టి సామ్రాజ్యమును జెఱుపఁ బ్రయత్నించిరి గాని వారిదుష్ప్రయత్నము లన్నియు వ్యర్థము లై పోయినవి. నేను నీయెడ భక్తివిశ్వాసపరుఁడ నై వ్యవహరించినదియు లేనిదియు నీవే యెఱుంగుదువు. ఎవ్వరిని సంపూర్ణముగా జయింపఁజాలకపోతి మని నీపూర్వు లైనసాళ్వనరసింహరాయాదులు పరితపించి గతాసువు లైరో అట్టియశ్వపతులను గజపతులను నీవుజయించి యీయభినవకర్ణాటహైందవసామ్రాజ్యమునకు వన్నెయు వాసియుఁ గల్పించి లోకంబుః శాశ్వతకీర్తిని సముపార్జింపుము.

అని తిమ్మరుసు ప్రోత్సహించి పలుకుపలుకులకుఁ బ్రీతచేతస్కుఁ డై రాయఁడు 'అప్పా! ఎదిరిబలము నాబలమునెఱుంగక నాఁ డట్లు శత్రువులను జయింప నమకట్టి నీతోఁ బ్రశంసించితిని. నాఁడు నీవు నాతమకమును వారించి ప్రబోధింపక నాచిత్తము వచ్చినట్లు వ్యవహరింప విడిచినపక్షమునిప్పటికి నాపా ల్లెట్లుండునో గదా! ఈరెండుసంవత్సరములలో నీవు చేసినకార్యములు శ్లాఘాపాత్రము లైనవిగానున్న నీకు నే నెంతయుఁ గృతజ్ఞుఁడ నై యున్నవాఁడను. అనూరు

పిశాచగ్రస్తులై స్వార్థపరాయణులై యూరక నీయెడ దోషారోపణ చేయువారిమాటలను నమ్మి నిన్నపనిందలపాలు చేసి నీతోఁ దగవు లాడి కార్యభంగమును గలుగఁ జేసికొను నంతటియవివేకిని గా నని నీ వెఱుఁగవా? ఈ సామ్రాజ్యము నాకిచ్చినది నీవ కాదా? నాకిట్టికీర్తిని గల్పించుచున్నది నీవ కాదా వేయునేల? పితృవాత్సల్యముతో నాప్రాణములను బల్మఱుఁ గాపాడినదియు నిప్పటికిని గాపాడుచున్నదియు నీవ గాదా? అట్టి నీకు దుష్టులమాటలు నమ్మి కృతఘ్నుఁడనై యెగ్గొనరింతునా! ఎంతమాట! అట్లు స్వప్నమందైనఁ దలంపకుము. మహాత్మా! నీయంతటివాఁడు నాకు ప్రాపై సమస్తరాజ్యనిర్వాహకర్తయై యుండ నేను దిగ్విజయముఁ గావించి లోకమునఁ బ్రశంసాపాత్రుండ నగుట యొకయబ్బురమా! నేటినీవాక్కు లానందదాయకములై ప్రోత్సాహకరములై యొప్పుచున్నవి. అయిన నాకొక్కసందేహము కలుగుచున్నది. ముందు తురుష్కులను జయించి పూర్వదిగ్విజయయాత్రకు బయలువెడలుట యుత్తమపద్ధతియో లేక పూర్వదిగ్విజయయాత్రను ముగించి తురుష్కులపై దాడి వెడలుట యుత్తమపద్ధతియో తెలిసికొనఁజాలక నామనస్సు తల్లడపాటు నొందుచున్నది" అని హెచ్చరించెను. అందులకు మంత్రిపుంగవుం డిట్లు ప్రత్యుత్తర మిచ్చెను.

దేవా! నేఁడు విజాపురసుల్తానుకంటె గజపతి బలవంతుఁడుగ నున్నాఁడు. గజపతిదేశము గొప్పది. అతని సంపద సామాన్యమైనది కాదు. మఱియు నతఁడు మతాంతరుఁడు

గాఁడు. అతనిసైన్యాధిపతు లనేకులు తెలుఁగువారై యు న్నారు. అందువలన దేశములోని ప్రజలు తురుష్క ప్రభువు కంటె నీహైందవ ప్రభువునే యెక్కువగాఁ బ్రేమింతురు. కనుక గజపతివలననే మన కెక్కువచెడుగు కలుగవచ్చును. వీనిని మన తెలుఁగు దేశమునుండి తఱిమివేయుట ప్రథమకర్తవ్యము. మఱియు బహమనీరాజ్య మైదుభాగములుగా భిన్నమై యైక మత్యములేని సుల్తానులచేఁ బాలింపఁబడు చున్నది. వారలను విడిగా జయించుట బహుసులభ సాధ్యము. ఒకవేళ మనము ముందుగా విజాపురసుల్తానుపై దండయాత్ర వెడలుద మను కొనుము. ఏవురు సుల్తాను లేకమై మనపైఁ గడంగవచ్చును. అప్పుడు వారలను జయించుట కష్టసాధ్యము గావచ్చును. ఆయదను గనిపెట్టి శ్రీవీరప్రతాపరుద్రగజపతిమనరాజధాని పై దండెత్తివచ్చెనేని మనసామ్రాజ్యమునకు ముప్పు వాటి ల్లుట నిశ్చయము. మనము ముందుగా ప్రతాపరుద్రగజపతిని జయింతుమేనిఁ దరువాత తురుష్కులను జయించుట సులభ సాధ్యమగును. మనము పూర్వదిగ్విజయయాత్రకు బయలు వెడలినప్పుడు విజాపురసుల్తానుతో నిదివఱకె యొడంబడిక చేసికొని యున్నారము గనుక మనమీఁద యూరక దండయా త్రకుఁ బ్రయత్నింపఁడు. ఒకవేళ దుర్బుద్ధిపుట్టి తన సైన్యము తో మనరాజధానిపైఁబడి యాక్రమింపఁ జూచునేని వాని నవలీల జయించునట్టి సైన్యమును విశ్వాసపాత్రుఁడైన యొక సేనాని క్రిందనుంచి రక్షణము గావింపవచ్చును.

ఈమహానగరసంరక్షణభారము నెవ్వనిపైఁ బెట్టుదునా యని యోజించు చున్నాను. దీనిభారమును వహించువాఁడు విశ్వాసపాత్రుఁడైనవాఁడుగా నుండుటమాత్రముగాక సమర్థుఁడుగాఁగూడ నుండవలయును. ఏసేనానిచిత్త మెట్టిదో పరీక్షించి తెలిసికొనుట కష్టసాధ్యము. ఎవ్వరును గానుపింప కున్న నేనే యీమహాకార్యమును నిర్వహింపఁ బూనుకొనఁ దలంచి యున్నాఁడను.

అని తిమ్మరుసు ప్రత్యుత్తరమీయ రాయం డిట్లని యెను. అప్పా ! నీవు నుడివినమార్గము బాగుగా నున్నది. అవశ్యము పూర్వదిగ్విజయయాత్రలో నీతోడ్పాటు గావలసియుండును. నగరరక్షణార్థము నిన్నువిడిచిపెట్టి నేనొక్కఁడ నీమహాకార్యమును సాధింపఁజాలను. ఇతరులను నమ్మి విడుచుటయు శ్రేయస్కరముగాఁ గనుపట్టదు. అయినను దీనిని నిర్వహించు సమర్థులు మన సామ్రాజ్యమున ననేకులుగలరు. సమర్థులలో సమర్థుఁడును దండనాథాగ్రణియునగు మాతమ్ముఁడు గోవిందనామాత్యుఁడు గన్పట్టుచుండఁగా నొరులకై వెదుకనేల ? అతఁడు విశ్వాసపాత్రుఁడైన యోగ్యుఁడు. అతఁ డెట్టి ద్రోహచింతయునులేని బ్రాహ్మణుఁడు. అతఁడు తనబొందిలో ప్రాణము లున్నంతదనుక పరరాజులను విద్యానగరభూమి యందుఁ బాదముపెట్టనీయఁడు. కావున విద్యానగరమునకు రక్షకునిగా గోవిందరాజ ప్రధానదండ నాథాగ్రణిని నియమించుట శ్రేయస్కరమని నాయభిప్రాయము. అతఁడు నీ

తమ్ముఁ డగుటంజేసి నే నేమనుకొందునో యన్న సంకోచము చేతఁ బ్రశంసింపక యున్నాఁడవు గాని నీవుమాత్ర మెఱుం గవా? అట్టిసంశయముఁ బెట్టుకొనకుము. తురుష్కులనుండి యేవిధ మైనయుపద్రవమును నగరమునకుఁ గలుగకుండ సం రక్షించుభారమును మీతమ్ముఁడు గోవిందామాత్యుని పైఁ బెట్టుము. అతఁడు సామర్థ్యమున నీకుఁ దీసిపోవు వాఁడు కాఁడు. మఱియును నీవు సకలసైన్యాధ్యక్షుఁడ వై పూర్వ దిగ్విజయయాత్రను నడుపుము. నేను నిన్ను వెంబడించి వచ్చె దను.

అని పలుకఁగా నతనిబుద్ధికౌశల్యమును మెచ్చుకొని తనయెడఁ జూపువిశ్వాసమునకు సంతసించి చిఱునవ్వు నవ్వుచు మరల యిట్లనియెను. మహాప్రభూ! మేము బ్రాహ్మణులము. క్షత్రియులు నిర్వహింపవలసినమహాకార్యములు మావలన నగునా? ఏల యిట్లు పలుకుచున్నావు. సర్వసైన్యాధిపత్యము నీవంటిసాహసవిక్రమార్కులు వహింప వలసినవారు కాని నావంటివృద్ధబ్రాహ్మణుఁడు గాదు. అనిపలికెను. అందులకు శ్రీకృష్ణదేవరాయఁ డిట్లు బదులు వక్కాణించెను. అప్పా! ఇ వెందుకు వచ్చినమాటలు? మీరు బ్రాహ్మణు లగుదురు గాక! మున్ను కౌరవులకుఁ బాండవులకు విద్యాగురు వైనద్రో ణాచార్యుఁడు కౌరవులపక్షమున నుండి సర్వసైన్యాధిపత్యమును వహించి పాండవాద్యనేకక్షత్రియవీరు లెందఱితోఁ బోరాడి యుండ లేదు? కృపాచార్యుఁడు నశ్వత్థామ మొదలగుసేనా

పతు లెవ్వరు ? బ్రాహ్మణులు కారా ! పరశురాముఁ డెవ్వఁడు ? బ్రాహ్మణుఁడు కాఁడా ! పూర్వకాలమున నెందఱో బ్రాహ్మణు లస్త్రవిద్యాభ్యాసముఁ జేసి లోకమున వన్నె కెక్కి యుండ లేదా ? మీ నియోగిబ్రాహ్మణులు లౌకికతంత్రమునందు మాత్రమే గాక యుద్ధతంత్రములందును నాఱితేఱినవా రను టకు పూర్వకథలె మనకు సాక్ష్యము లీయఁగలవు. ఇంతయేల ! అప్పా ! మీతమ్ముఁడు దండనాథులలో శ్రేష్ఠుఁడు. ఎన్నియుద్ధ ములలో విజయుఁ డై యుండ లేదు ? మీరు బ్రాహ్మణు లై నను క్షత్రియులను మించినక్షాత్రము గలవారు. అన్నిటికం టెను ముఖ్యముగా మీరు బ్రాహ్మణు లగుటంజేసి మాకు విశ్వాసపాత్రు లై రి. మీ రెప్పుడును సామ్రాజ్యముయొక్క క్షేమము నభిలషించు చుందురు. అదియ మాకుఁ గావలసిన ప్రధానవిషయము. కావున ప్రార్థనమును మన్నించి నేను జెప్పినట్లు చేయుము. మీతమ్ముని రాజధానీనగరాధ్యక్షునిగా నియమింపుము. నిన్ను సర్వసేనాధిపత్యంబునకుఁ బట్టంబు గట్టె దను. ఇందులకు మాఱుచెప్పకుము. అని ప్రార్థించెను.

అంత నమ్మంత్రిపుంగవుఁడు రాయనిప్రార్థనమును మన్నించి తాను సర్వసేనాధిపత్యమును వహించుటకు నంగీకారము నిచ్చి యాతనిచే దండయాత్ర కనుజ్ఞాతుఁ డయ్యెను.

నగరాధ్యక్షుని నిర్ణయించుట.

అట్లు రాయనిచే ననుజ్ఞాతుఁ డై తిమ్మరుసుమంత్రి లక్షసైన్యమును నగరసంరక్షణార్థము గోవిందామాత్యదండనా

ఘనివశము గావించి యాతనికి నగరాధ్యక్షపదవి నొసంగి యిట్లనియెను. తమ్ముఁడా! మేము పూర్వదిగ్విజయయాత్రకు వెడలఁబోవు చున్నారము. నీవు సేనాధిపతులలో శ్రేష్ఠుఁడ వనియు, సమర్థుఁడ వనియు రాయఁడు నిన్ను శ్లాఘించి నగ రాధ్యక్షత్వమును వహించుటకు నీవ యర్హుండనని నొక్కి వక్కాణించినందున నతనిచే ననుజ్ఞాతుఁడనై నీపైన నీగొప్ప భారమును నిలిపినాఁడను. నీవునగరసంరక్షణభారముమాత్రమే గాక తురుష్కులు తమసరిహద్దులను దాటి రాకుండఁ జూచు భారముగూడ నీపైనఁ బెట్టుచున్నారము. మనమెందఱినో యలక్ష్యముచేసి కృష్ణదేవరాయనిఁ బట్టాభిషిక్తునిఁ గావించి తిమి. అతఁడును అతనిసామ్రాజ్యమును వర్ధిల్లు మార్గమును జూచుట మనకు విధ్యుక్తధర్మమై యున్నది. అతఁడు మనల నమ్మి సామ్రాజ్యము మనచేతఁ బెట్టి యున్నవాఁడు. కనుక నతని శత్రువులవలన నేవిధమైన యపకృతియుఁ గలుగకుండు టకై యెందఱో సమర్థులైన సేనానులున్నను నమ్మికలేక నిన్నే యీపదవి యందుంచుటకుఁ గారణమైనది. తమ్ముఁడా! ఏమఱి యుండెదవేని నీకునునాకును ప్రాణోపద్రవము గలుగు టయెగాక సామ్రాజ్యమునకును వినాశము గలుగవచ్చును. కావున నగరమును వేయికన్నులతో వీక్షింపుచు భద్రముగాఁ గాపాడుచుఁ గీర్తిగనుము. అని యాతని కనేకవిధములైన రాజనీతివిధానంబుల నుపదేశించి రాయని దండయాత్ర నగరం బునఁ బ్రకటించుమని యాజ్ఞాపించి పంపించెను.

సేనాధిపత్యపట్టబంధనము.

అట్లనుజ్ఞాతుఁడై నగరపాలకుఁడు దండయాత్రను నగరంబునఁ జాటింపించి రణభేరి మ్రోగింప నుత్తరు విచ్చెను. సేనాపతు లెల్లరును దమతమసైన్యములతో సంసిద్ధులై యుండిరి. ఒకనాఁటిశుభముహూర్తమున వజ్రసింహాసనారూఢుఁడై శ్రీకృష్ణదేవరాయఁడు పురోహితులు, మంత్రులు, సామంతులు, సేనాధిపతులు, రాజబంధువులు, అధికారవర్గము, తక్కుంగల పరివారజనంబులు తన్నుఁగొలువఁ గొలువుండి కనకకలశంబులఁ బావనజలంబులఁ దెప్పించి మంగళోపకరణశోభితంబు గావించి బ్రాహ్మణజనంబుల పుణ్యాహనాదంబులును, పరమాశీర్వాదంబులును, వందిజనస్తుతిపాఠంబులును, మాగధగీతంబులును జెలంగఁ దిమ్మరుసుమంత్రివరేణ్యునకు సేనాధిపత్యాభిషేకపట్టబంధం బొనర్చెను. అత్తరి నాయకవర్గంబు నిజశంఖంబులఁ బూరించిన నఖిలసైన్యంబులందును భేరీమృదంగపణవాది తూర్యనినాదంబులు నిగిడి నింగి ముట్టెను. ఇట్లు తన్నుఁ బెద్దగా నెన్ని సర్వసేనాధిపత్య మొసంగినందులకుఁ సంతుష్టహృదయుఁడై తిమ్మరుసు రాయని కాయురారోగ్యైశ్వర్యాభివృద్ధియు, సామ్రాజ్యాభివృద్ధియుఁ గలుగునటులు దీవించి సేనాపధితుల వీక్షించి యిట్లు హెచ్చరించెను.

దండనాథాగ్రణులారా ! విజాపురసుల్తాను ఆదిల్‌షాహ రాచూరు, ముదిగల్లుదుర్గముల నాక్రమించుకొని రాజధానీనగరసమీపస్థుఁడై ప్రక్కలోబల్లెమై కూరుచుండియున్న

వాఁడు. గోల్కొండసుల్తాను కూలీకుతుబ్షాహ రాచకొండ, దేవరకొండ, పానుగల్లుమొదలగుదుర్గముల నాక్రమించుకొని మనకు సామంతులై యున్నపద్మనాయకుల వెడలఁగొట్టి యున్నవాఁడు. తూర్పుప్రక్కను ప్రతాపరుద్రగజపతి విజృంభించి యుదయగిరిప్రాంతముఁవఱకుఁ గల తెలుఁగుదేశము నాక్రమించుకొని యున్నవాఁడు. ప్రస్తుతము మన మిప్పుడు ప్రతాపరుద్రగజపతి పైదండయాత్ర వెడలి కృష్ణానదిదిగువభాగమున నాతని ప్రభుత్వము లేకుండఁ జేసి తఱిమి వేయ వలయును. కృష్ణానదీ సేతుమధ్యస్థమైనదేశమునకంతకు నేకచ్ఛత్రాధిపతినిగఁ జేసి యేలింపఁ బ్రతిజ్ఞ చేసితిని. ఇందువలన దక్షిణహిందూస్థానమున మనపూర్వులచే స్థాపింపఁబడినహైందవసామ్రాజ్యము దృఢమై శాశ్వతముగా హైందవధర్మము చెక్కుచెదర కుండ స్థాపితమై దేశమున నాటుకొని యుండు నటులు చేయవలయును. ఇది నాయొక్కనివలన నగుకార్యము కాదు. మీసాహాయ్యమునఁ గాని మే మీమహోద్యమమును నిర్వహింపఁ జాలము మీవంటిమహాయోధులు హైందవసామ్రాజ్య మలంకరించి యుండ హైందవధర్మము వర్ధిల్లు ననుటకు సందియ మేమియును లేదు. మీసాహాయ్యంబునఁ బూర్వదిగ్విజయయాత్ర జయప్రదముగా నిర్వహింపఁబడు నన్నవిశ్వాసముతో మనయేలిక యున్నవాఁడు. మన యేలిక యభీష్టమును దీర్చుట మనకెల్లరకు గర్తవ్యమని పలుమఱు నొక్కి వక్కాణింప నగత్యము లేదు. భగవంతుఁడు మన యుద్యమము నకుఁ దోడ్పడి విజయమును బ్రసాదించును గాక. [2]

ఇట్లు హెచ్చరించి సైన్యముఁ నేఁడు భాగములుగా విభజించి యొక్కొక్క-భాగమునకుఁ ముప్పదివేలకాల్బలమును, నాలుగువేలగుఱ్ఱపుదళమును, ఇన్నూరేనుఁగులు నుండునట్లు నియమించెను. ఈయేఁడు భాగములకును కందనోలు పురాధీశ్వరుం డైనఆర్వీటిశ్రీరంగరాజు, నంద్యాలపురాధీశ్వరుం డైనఆర్వీటినారపరాజు, అకువీడుదుర్గాధ్యక్షుఁ డైనఇమ్మరాజు, రాయసము తిమ్మరుసుమంత్రికుమారు డైనకొండమరాజు (కొండమరుసు), గండికోటదుర్గాధ్యక్షుఁ డైనపెమ్మసాని రామలింగన్ననాయఁడు, వెలుగోటి దుర్గాధ్యక్షుఁ డైనరేచర్ల కుమార తిమ్మానాయఁడు, రూపనారాయణబిరుదాంచితుఁడగు గంగాధరరెడ్డి (గంగారెడ్డియు) ననునేడ్వురకు నాధిపత్య మొసంగి ముఖ్యసేనాధిపతులనుగఁ జేసెను. వీరలలో శ్రీరంగరాజు, నారపరాజు, ఇమ్మరాజును, నరపతివంశీయు లైనరాజులు ; రాయసము కొండమరుసు ఉదయగిరి కన్నడినియోగిశాఖా బ్రాహ్మణుఁడు; పెమ్మసానిరామలింగన్న కమ్మనాయకుఁడు; వెలుగోటికుమారతిమ్మానాయఁడు పద్మనాయకుఁడు ; గంగాధరరెడ్డి పంటకులాన్వయుఁ డైనరెడ్డినాయకుఁడు. వీరికి లోఁ బడినసేనానులింకను బ్రాహ్మణులలోను బ్రాహ్మణేతరులలోను బెక్కండ్రు గలరు. ఇట్లు తిమ్మరుసు చేసిన యేర్పాటులకు శ్రీకృష్ణదేవరాయఁడు హర్షించి నాటికి దర్బారు ముగించి నిజాంతఃపురమునకు వెడలిపోయెను.

అష్టమప్రకరణము.

మఱునాఁడు తిమ్మరుసు ప్రయాణభేరి మ్రోగించెను. సేనాధిపతు లందఱును తమతమసైన్యములతోఁ ప్రయాణోన్ముఖులై యుండిరి. ఎచటఁ జూచినను భేరీమృదంగపణవాది తూర్యనినాదంబులు చెలంగుచు నింగి నిగిడెను. సైన్యాధిపతుల శంఖారావంబులును, ఏనుగులఘంటానాదంబులును బెల్లుగా మొఱసెను. వీరసైనికులఘంటలమ్రోత బెట్టిదంబయ్యెను. వందిమాగధులకైవారంబులు మిన్ను ముట్టెను. రాజపురోహితులైన బ్రాహ్మణులు స్వస్తివాచకములు పఠించుచుండిరి. ఆమహానగరంబున నెక్కడ విన్నను నుత్సాహవాక్యములేగాని యన్యంబులు వినరావు. తల్లులు తమపుత్త్రులను, అక్కసెల్లెండ్రుతమ సోదరులను, భార్యలు తమభర్తలను తక్కుంగల స్త్రీలు తమబంధుసైనికులను రణోన్ముఖులను గావించి ప్రోత్సహించి వీరప్రవచనంబు లాడుచుండిరి.

దండయాత్ర వెడలుట.

అట్లుత్సాహముతో సైనికు లెల్లరు సమరోన్ముఖులై యుండ సకలసైన్యాధ్యక్షుఁడగు తిమ్మరుసుమంత్రీంద్రునిచే ననుజ్ఞాతులై ముఖ్యసేనాధిపతులు తమతమసైన్యములతోడను, పరివారజనంబులతోడను, వస్తుసామగ్రితోడను ప్రాగ్ది

శౌముఖంబున నొకరిని వెంబడించి యొకరు నడువ నారం
భించిరి. అవసర మైనప్పుడు తెప్పించుటకై మూడులక్షలసైన్య
మును నగరమున గోవిందామాత్యునియాధిపత్యముక్రిందను
మూలబలముగా నుంచెను. అట్లుంచి, విస్ఫురితభూషణభూషి
తంబైనగంధసింధురంబునెక్కి వెలిగొడుగులు మఱియ నలంకా
రంబులఁ దఱచైనవజ్రంబుల నుద్దామంబు లగుదీధితిస్తోమంబు
లును జామరంబులును గలయం బొలయ బహురత్నప్రభా
భాసితంబైనగరుడధ్వజంబుఁ గ్రాలు చుండఁ గృష్ణదేవరాయ
ధరణీవల్లభుండు తనరాణులతోఁ జనుదేర సకలచమూపతిత్వ
పదభాసితుఁడైనతిమ్మదండనాథాగ్రణి సమస్త సైన్యములను
నడిపించుకొనుచు దండయాత్ర బయలువెడలెను. అల్లసానిపెద్ద
నామాత్యుఁడు, నంది తిమ్మనామాత్యుఁడు మొదలగుకవివర్యు
లును, రంగనాథదీక్షితులు, శివాదీక్షితులు, మొదలగురాజ
పురోహితులును, వైష్ణవస్వాము లగుతాతాచార్యాదిగురు
జనంబులును, మఱియు ననేక బ్రాహ్మణవిద్వద్బృందమును,
వారి ననుగమించిరి. ఒకమహానగరము శుభోత్సవమున కై
తరలిపోవు చుండునట్లుండెను.

ఉదయగిరిముట్టడి.

ఇట్లు క్రీస్తుశకము ౧౫౧౩-వ సంవత్సరములోఁ బూర్వ
దిగ్విజయమునకై దండయాత్ర వెడలి రాయనిసైన్యంబు

వచ్చుచుండఁ జారులవలన నంతవృత్తాంతమును ప్రతాపరుద్ర గజపతి పినతండ్రి తిరుమలకాంతరాయఁడు విని గజపతి కా వార్తను బంపి తా నుదయగిరిదుర్గమును బలపఱచుకొని పది వేలకాల్బలమును, నాలుగువందలగుఱ్ఱములును గల సైన్యమును దుర్గములోనికిఁ జేర్చుకొని దుర్గమును సంరక్షించు చుండెను. తినుబండార మున్నంతవఱకు నీస్వల్పసైన్య మెంతకాల మైనను, ఎంతసైన్యము ముట్టడించినను నిలిచి పోరాడఁ గలసామర్థ్యము గలిగి యుండెను. ఒకచిన్నత్రోవఁ దక్క దుర్గమునకుఁ బోవ వేఱొకదారి లేక యుండెను. ఇట్టి యభేద్య మైనదుర్గమును శ్రీకృష్ణదేవరాయఁడు ముట్టడించెను. దుర్గములోనివారికాహార పదార్థము లందకుండఁ జేసిన దుర్గమును వశపఱతు రని తిమ్మరుసును రాయలును నిశ్చయించి కోటను ముట్టడించి విడిచి యుండిరి. ఇంతలో గజపతి లక్షసైన్యమును దుర్గసంరక్షణార్థము పంపించెను గాని, అప్పటికే శత్రుసైన్యముచే ముట్టడింపఁబడియుండుటచేత నాసైన్యము వచ్చినప్రయోజనము లేక పోయెను. తిమ్మరుసుదండనాథాగ్రణి గజపతిసైన్యము వచ్చుచున్నవార్త విని ఉదయాద్రిముట్టడి కై రాయసము కొండమరుసయ్యను వానిసైన్యములను నిలిపి కృష్ణరాయని నాదళవాయికిఁ దోడ్పాటుగా నుండి దుర్గమును వశపఱచుకొన వలసినదని చెప్పి తక్కినతనసైన్యము నంతయుఁ దరలించుకొని శత్రుసైన్యమున కెదురుగాఁ బోయి మార్కొని ఘోరసంగ్రామ మొనరించు చుండెను. రాయసము కొండమరుసయ్య రాయని

తోఁ గలిసి యత్యుత్సాహముతోఁ గోటను బదునెనిమిదిమాస ములు ముట్టడించి విడిచి యున్నను స్వాధీనముగానందునఁ బోరు చుండెను. బహువిధముల నష్టపడి తుదకుఁ గొండలను బగులఁ గొట్టించి విశాలములైనబాటల నేర్పఱచుకొని దుర్గమునుసమీ పించి యాకలిబాధచేఁ దపించుచు గుహలలోనుండి సింహముల వెలె వెలువడి పోరాడుశత్రుభటుల నెదుర్కొని వారల సంహ రించి శ్రీకృష్ణదేవరాయఁడు దుర్గమును వశపఱచుకొని తద్దుర్గాధ్యక్షుఁడైనతిరుమలకాంతరాయనిఁ జెఱఁగొనియెను. రాయని విజయంబునకుఁ దిమ్మరుసు సంతోషించి ఉదయగిరి రాజ్యమునకుఁ గొండమరుసయ్యదండనాథుని నేకధురంధర నిగా (గవర్నరు) నియమించెను. అతఁడు దేశమును స్వాధీన పఱచుకొని న్యాయపరిపాలనమును నెలకొల్పి చక్కని కట్టు బాటులను గావించి విజయనగరమున నున్నమూలబలము లోని కొంతసైన్యమును తిమ్మరుసుసమ్మతిని గొని రప్పించి యుదయగిరిరాజ్యరక్షణమునకై నిలిపి తానును, రాయలును తిమ్మరుసును గలిసికొనఁ బోయిరి. ఉదయగిరిమొదలుకొని నర పతిసైన్యములకును గజపతిసైన్యములకును రెండుసంవత్సర ములకాలము ముమ్మరమైనయుద్ధము జరుగు చుండెను. జయ ము లభించినకొలఁది తిమ్మరుసుసైన్యములు ముందుకు జరుగు చుండ గజపతి సైన్యములు వెనుకకుఁ గ్రమముగాఁ బోవు చుండెను.

ఉదయగిరిదుర్గము, అద్దంకిదుర్గము, వినుకొండదుర్గము, బెల్లముకొండదుర్గము, నాగార్జునకొండదుర్గము, తంగేడు దుర్గము, కేతవరదుర్గము, కొండవీటిదుర్గము మొదలగునవి గజపతిరాజ్యము లోనివి. ఇవి యన్నియును, కృష్ణానదికి దక్షిణభాగమున నున్నవి. వీని కన్నిటికిని ముఖ్యస్థానము కొండవీడు. ఈకొండవీటిదుర్గమునందు ప్రతాపరుద్రగజపతి కుమారుఁడు వీరభద్రగజపతి నివసించు చుండెను. ఉదయగిరిదుర్గమును కృష్ణదేవరాయఁడు ముట్టడించె నని విని వీరభద్రగజపతి కుమారహంవీరమహాపాత్రునికుమారుఁడు వీరభద్ర పాత్రుఁడు, రాచూరి మల్లఖానుఁడు, ఉద్దండఖానుఁడు, పూసపాటి రాచిరాజు, శ్రీనాథరాజు, లక్ష్మీపతిరాజు, పన్న్యామలకసమ్హాపాత్రుఁడు, పశ్చిమబాలచంద్రమహాపాత్రుఁడు మొదలుగాఁగలనాయకు లనేకులను జేర్చుకొని కర్ణాటసైన్యముల నెదుర్కొని కొంతకాలము పోరాడియు బహిరంగ ప్రదేశమున నిలువం జాలక పలాయితుఁడై కొండవీటిదుర్గములోఁ దాఁగొనియెను. తిమ్మరుసు గజపతిసైన్యములను దఱుము కొనుచుఁ బోయి వరుసగా అద్దంకిసీమ, వినుకొండసీమ, బెల్లముకొండసీమ, నాగార్జునకొండసీమ, తంగేడుసిమ, కేతవరముసీమ, కొండవీటిసీమ వశపఱచుకొనియెను. పూసపాటి రాచిరాజు తక్క తక్కిననాయకు లెల్లరును కొండవీడుదుర్గములోఁ బ్రవేశించిరి. రాచిరాజుమాత్రము కృష్ణ దాటి పోయెను.

రాచిరాజు ప్రతాపరుద్రగజపతియల్లుఁడు. ఇప్పటి విజయనగర సంస్థానాధీశ్వరు లీరాచిరాజు వంశములోని వారని చెప్పఁ దగును.*

కొండవీడును ముట్టడించుట.

తిమ్మరుసుమంత్రి క్రీ.శ.౧౫౧౫-వ సంవత్సరముమార్చి నెలలో కొండవీటిదుర్గమును ముట్టడించెను. ప్రతాపరుద్రగజపతి కొండవీటిముట్టడిని విడిపించుటకై వేయిమున్నూఱు గజబలముతోడను, ఇరువదివేల గుఱ్ఱపుదళముతోడను, అయిదు లక్షలకాల్బలముతోడను వచ్చుచున్నాఁడని తిమ్మరుసు విని

*పూసపాటి తమ్మరాజకృతమైన 'కృష్ణవిజయ' మను గ్రంథమున నీక్రిందిపద్యములోఁ దెలుపఁబడినది.

సీ॥ నవభారతాఖ్యాన నవ్యకావ్యమునకు
నాయకుం డయ్యె నేనరపరుండు
కటకేశ్వరునిచేతఁ గని కేతవర మాత్మ
పురముగా నేలె నేభూవిభుండు
నిలిపె భూరుహామన్నె నృపగండ పెండేర
మెపుడు డాకాల నేనృపతిమౌళి
యఖిలసద్గుణవతి యక్కమాంబాదేవి
ప్రాణేశుఁడయ్యె నేపార్థివుండు
ప్రథితగజపతి రాజవీరప్రతాప
రుద్రతనయాధినాయ కారూఢతమ్మి
రాజజనకతఁ గాంచె నేరాజతిలక
మతఁ డలరు తమ్మ విభురాచయప్రభుండు.

తాను గొండవీడును ముట్టడించి స్వాధీనముఁ జేసికొందు ననియు, ప్రతాపరుద్రగజపతిని కృష్ణరాయం డెదుర్కొని తఱిమి వేయవలసిన దనియు రాయనికిఁ జెప్పెను. అతఁ డందుల కంగీకరించి తక్కిన సేనానులను గూర్చుకొని కృష్ణానదీప్రాంతమున గజపతి సైన్యములతోఁ దలంపడి ఘోర మైనయుద్ధము గావించెను. కృష్ణరాయఁడు కృష్ణ దాటి మేడూరుకడను ప్రతాపరుద్రగజపతిని మార్కొని యుద్ధము చేసి యోడించి తఱిమెను. ఇక్కడ తిమ్మరుసుమంత్రి రెండుమాసములకుఁ బైగా ముట్టడించియుండి శత్రుదుర్గమును క్రీ. శ. ౧౫౧౫-దవ సంవత్సరము జూనునెల ౨౩-తేదిని స్వాధీనపఱచుకొని వీరభద్రగజపతిమొదలుగా పాత్రసామంతుల నందఱను జెఱఁగొనియెను. ప్రతాపరుద్రుని హతశేషసైన్య మంతయును జెల్లాచెద రై పోయెను. తిమ్మరుసు ప్రతిజ్ఞ నెఱవేఱెను. కృష్ణకు దక్షిణభాగమున గజపతిప్రభుత్వము తుదముట్టెను. కృష్ణరాయఁడు కొండపల్లిదుర్గమును మూఁడునెలలు ముట్టడించి స్వాధీనపఱచుకొని ప్రతాపరుద్రగజపతిభార్యలలో నొక్కతెను, పలువురుసేనానులను జెఱఁగొనియెను. శ్రీకృష్ణదేవరాయఁడు పూర్వదిగ్విజయయాత్రలోఁ జెఱగొన్నగజపతిసంబంధీకుల నెల్లరను విజయనగరమునకుఁ బంపివేసెను. కొండవీటిరాజ్యమును బరిపాలించుటకై రాయఁడు తిమ్మరుసునే పాలకునిగా నియమించెను. కాని కృష్ణరాయని వెంబడించి పోవుటకై తిమ్మరుసుమంత్రి తన మేనల్లుఁ డైననాదిండ్ల అప్పామాత్యునికి కొండవీటిరాజ్యమునకాధిపత్య మొసంగెను.

శ్రీకృష్ణదేవరాయనిసాహసము.

ఇట్టి విజయమునకు గర్వించి కృష్ణదేవరాయఁడు ప్రతాప రుద్రగజపతికి నివాసపట్టణ మై రాజధానీనగర మై యున్న కటకమును బట్టుకొనవలయు నని సంకల్పించెను. తిమ్మరుసు దానిని గ్రహించి రాయని కిట్లు హితవు గఱపెను. ఓమహా రాజేంద్రా! మనము రాజధానిని విడిచి యిప్పటికే బహుదూరము వచ్చి యున్నారము. ఇంతటితోఁ దృప్తి నొందక మనము ముందునకు సాగితిమేని మనబలము క్షీణించుటయును, శత్రుబలము పెరుఁగుటయు సంభవించును. గజపతి బలాఢ్యుఁడై నశత్రువు గాని సామాన్యశత్రువు గాఁడు, అతని జయించుట కష్టసాధ్యము. ఇంతటితో మనము తృప్తి నొంది వెనుకకు మరలుట యుత్తమమార్గ మని తోఁచు చున్నది. అని తిమ్మరుసు రాయని దండయాత్ర నుండి మరలింపఁ జూచెను గాని మహాపరాక్రమవంతుఁడైన యామహాప్రభువు "అప్పా! అడ్డు పెట్టకుము. శత్రువు నవలీల జయింతును. సైన్యము చాలకయున్న విజయనగరమునుండి తెప్పింపుము. దండయాత్ర కటకపురినిఁ బట్టుకొని ప్రతాపరుద్రుని వశపఱచుకొన కుండ నిలుపుట నా కెంతమాత్రము నిష్టము లేక యున్నది. కావున నీవు సత్వరముగా విజయనగరము సైన్యములకై సమాచార మంపి ముందుకు ప్రయాణము సాగింపు మని పలికెను. అంత తిమ్మరుసు భయమును సంశయమును బొందినవాఁ డయ్యును రాయనికిఁ దెలియనీయక యతఁ డెట్లును మానువాఁడు గాఁ

౬ భేరుపాత్రుఁడు, ౭ రణరంగపాత్రుఁడు, ౮ ఖడ్గపాత్రుఁడు, ౯ ఆఖండలపాత్రుఁడు, ౧౦ మురారిపాత్రుఁడు, ౧౧ వజ్రముష్టి పాత్రుఁడు, ౧౨ తురగరేవంతపాత్రుఁడు, ౧౩ గజాంకుశపాత్రుఁడు, ౧౪ అసహాయపాత్రుఁడు, ౧౫ మృగేంద్రపాత్రుఁడు, ౧౬ మఱియొకపాత్రుఁడు, (పేరు తెలియదు) ఈపదునాఱుగురు పాత్రసామంతులును తమకుఁ గలుగఁబోవు నవమానమును భరింపఁ జాలక రోషావేశపరవశులై ప్రతాపరుద్రగజపతి సన్నిధి కేగి రాయలరాకను విన్నవించి యవశ్యము రాయసింగెలిచి పట్టి యిచ్చెదమని పంతములు పలికి యుద్ధమున కనుజ్ఞ యిమ్మని ప్రార్థింపఁగా నాతఁడు మిక్కిలి సంతోషించి యట్లు గావించెను. ఆమహావీరాగ్రగణ్యులైన పాత్ర సామంతులు లక్షలకొలఁది సైన్యములం జేర్చుకొని కర్ణాట సైన్యముల నెదుర్కొని ఘోరాహవమును మొదలు పెట్టిరి. అధికముగాఁ గర్ణాట సైన్యములకు నష్టము కలుగు చుండెను. దేశ మరణ్యమయమై యుండుటయుఁ సైనికులు మార్గాయాసముకతన రోగగ్రస్తులై యుండుటయు, శత్రుసైనికులు స్థానబలిమిచే స్థిరచిత్తులై నిలిచి పోరాడు చుండుటయును, గన్నులార వీక్షించి కృష్ణరాయఁడు తన కపజయము కలుగునని యూహించి, తిమ్మరుసు గఱపిన హితోపదేశమును బెడచెవినిబెట్టి, యిట్టి విపత్తు తెచ్చిపెట్టికొంటిని గదా యని పశ్చాత్తప్తుఁడగుచు, మంత్రిని బిలువనంపించి, తా నడిచిన

మార్గము తప్పని యొప్పుకొని, కర్తవ్య మాలోచింపు మని, బహుభంగుల వేడికొనియెను. అప్పుడు తిమ్మరుసు యిట్లనియెను.

దేవా ! మనము మనరాజధానిని విడిచి బహుదూరము ప్రయాణము చేసి శత్రుదేశమధ్యముఁ జిక్కువడి యున్నవా రము. దేశ మరణ్యమయమై యుండుటచేత సులువుగా మన సైన్యములను మరలించుకొని పఱువిడి పోవుటకు సాధ్యము గాదు. కీడెంచి మేలెంచు మన్నట్లు మన కదృష్టము తప్పె నేని మనసైన్యమంతయు నీకళింగదేశపుటడవులలో హరించి పోవుననుటకు సందేహము లేదు. అపజయము కల్గినా యింక మనదురవస్థ చెప్పనక్కఱలేదు. మనకు స్థానబలిమిలేదు. వార లకు స్థానబలిమి కలదు. ఇంక నసంఖ్యాకములగు సైన్యములను గొనివచ్చి గజపతి మనపైఁబడఁ గలఁడు. జయాపజయములు భగవదధీనములు. ఐనను నిప్పటిపోరాటముయొక్క స్థితినిబట్టి చూడ మనకు జయము కలుగునని తోఁచదు. ఇట్టి సందిగ్ధసమ యమున యుద్ధమును మాని వెనుకకు మరలుట ప్రమాదము నకు హేతువగును. ఏదైన మాయోపాయముచేత నీవిపత్తు నుండి తప్పించుకొని కార్యమును సాధింపఁజూడవలయునుగాని విచారించుటవలనఁ బ్రయోజనము లేశమాత్రమును లేదు.

పాత్రసామంతుల మోసపుచ్చుట.

మనకిట్టి విపత్తు కలుగవచ్చునని నేనూహించినవాఁడ నగుటచేతనే బెజవాడలో నాఁడు యుద్ధము చాలించి వెనుకకు మరలుదమని చెప్పితిని. అయిననేమి ? దీనికై చింతింపకుము.

ఉపాయముచేత యుద్ధమును మాన్పించి తనకూఁతు నీకిచ్చి వివాహముచేసి గజపతి నీతోఁడ సంధి చేసికొనునట్లు గావించి నిన్నీ పరిభవమునుండి గాపాడుదును. చూడుము నాశక్తి యని పలికి యాతనిఁ బంపివేసి యిట్లు చింతించెను.

మనుష్యుఁడైనవాఁడు తనకార్యమును నెఱవేర్చుకొనుటకు సామదాన భేదదండములను జతుర్విధోపాయములఁ బ్రయోగింపవలసియుండును. ఇచ్చట సామము పనికిరాదు. దండము సాధ్యమగునదిగాదు. దానము భేదము ననురెంటి వలనను కార్యమును సాధింపవచ్చును. పాత్రసామంతులకును వారి ప్రభువునకును భేదము పుట్టించినఁగాని స్వపక్షమునకు జయము సమకూఱునట్లు గన్పట్టదు. వంచనచేసి తప్పించుకొనుట కూడదని శత్రువునకుఁ దలయొగ్గి నాశనము నొందఁ గోరునంతటి యవివేకి లోకములోఁ నెవ్వఁడుండును? ఇంత ప్రఖ్యాతిఁ గాంచిన నాప్రభువునకు నవమానము గలుగు చుండ నుపేక్షించి యూరకుండుట భృత్యధర్మముగాదు. ఇట్టిసందర్భమునఁ జేసినవంచన రాజనీతికి విరుద్ధముగాదు. అని వితర్కించికొని తిమ్మరుసుమంత్రి పదియార్వురు పాత్రసామంతులపేరను దురాశను గల్పించుజాబులను వ్రాసి విశేషముగా ద్రవ్యమును దెప్పించి పదియాఱుపెట్టెలలో నిండించి యొక్కొక్కజాబు నొక్కొక్కపెట్టెలోనుంచి యాపెట్టెలను బరిచారకులశిరస్సుల పైనుంచి శత్రుసైన్యములోనికిఁ బోయి పాత్రసామంతుల కప్పగించి ప్రత్యుత్తరములు తెండని యాజ్ఞాపించి పంపెను.

వారలు గజపతిసేనలమధ్యనుండి పెట్టెలను గొనిపోవు చుండ గజపతి వారలను బట్టి తెప్పించి యాపెట్టెలను గైకొని యం దుండు లేఖలను దీసి చదువుకొనఁగాఁ దనపాత్రసామంతులు దనకై కుట్రచేసి రాజద్రోహమున కొడిగట్టినట్లు స్పష్టపడి యెను. ఆజాబులలో నిట్లు వ్రాయఁబడియుండెను.

"శ్రీకృష్ణదేవరాయలవారు మీపద్ధతుల కంగీకరిం చెను; ఆపద్ధతుల ప్రకారము గజపతిని బట్టి యిచ్చెద రేని మీరు నిర్ణయించినప్రకారము గ్రామములును, రత్నాభరణ ములును, ధనమును మీయధీనము చేసెదము."

ఇట్లుండుటను ప్రతాపరుద్రగజపతి చదువుకొని భీత చిత్తుఁడై తాను తప్పించుకొని పోవుమార్గము నాలోచించు కొని పాత్రసామంతులకుఁ దెలియకుండ నితరులకు గోచరము గాకుండ దూరమున నున్న మఱియొకస్థలమునకుఁ బోయి యచ్చట రహస్యముగా నుండెను. తమప్రభువు యుద్ధభూమి యందుఁ గానరాకుండుటంజేసియు, నతనిక్షేమము దెలియ కుండుటంజేసియు వారలు యుద్ధమును ముగించి విచారించుచుం డిరి. ఇంతలో వారలకు నొత్తుడు కలుగనీయక తిమ్మరుసుమంత్రి రాయనియాజ్ఞఁగైకొని గజపతికడకుఁ బోవఁ నతఁ డర్ఘ్యవిధాన ముల బహుమానపురస్సరముగాఁ బూజించి సంధినిగూర్చి ప్రసంగించెను. అందుల కనువగురీతిని తిమ్మరుసు ప్రసంగించి ప్రతాపరుద్రగజపతి రాయనితో సంధిచేసికొని తనకూఁతు నిచ్చి వివాహము గావించుటకు నొడంబఱచెను. తరువాత

ప్రతాపరుద్రగజపతి తనకూఁతురు తుకాఁబ నిచ్చి వివాహము గావించెను. ఈమెనే యన్నపూర్ణాదేవి యనియాముక్తమాల్యదయందు కృష్ణరాయఁడు మఱియొకనామమునఁ బేర్కొనియెను. శ్రీకృష్ణదేవరాయఁడు సంతోషించి రాజమహేంద్రపురమువఱకును గలదేశమును మరల గజపతి కొసంగి క్రీ.శ. ౧౫౧౬ వ సంవత్సరములోనే పూర్వదిగ్విజయయాత్రను ముగించి స్వస్థానమునకుఁ జేరుకొనియెను. తిమ్మరుసు చేసిన మోసమువలన పాత్రసామంతులకుఁ బ్రాణభంగము కలుగ లేదు. కృష్ణరాయని విజయప్రతిష్ఠకు భంగము కలుగ లేదు. ప్రతాపరుద్రగజపతికి పదభ్రష్టత్వమును కలుగ లేదు. భవిష్యత్కాలమున నుభయరాజ్యములకుఁ బోరాటము కలుగకుండ బాంధవ్యమును గల్పించెను. ఇంతయును తిమ్మరుసు కృష్ణారాయనితోఁగూడ నుండుటచే సంభవించినది. అట్లు కానియెడల చరిత్రము మఱియొకరూపమును దాల్చియుండును.

నవమ ప్రకరణము.

తిమ్మరుసు తురుష్కులను జయించుట.

అట్లు తిమ్మరుసుమంత్రి కృష్ణరాయనితోఁ గలిసి సైన్యములను మరలించుకొని సురక్షితముగా నేతెంచి విజయనగరము ప్రవేశించినవెనుక గోలకొండసుల్తాను మహమ్మద్ కూలీకుతుబ్ షాహా లక్షసైన్యముతోఁ గొండవీటిపై నండెత్తి వచ్చుచున్నాఁడని తెలియవచ్చెను. అతఁడు కృష్ణరాయనికిఁ జెప్పి రెండులక్షలసైన్యములతో, దురుష్కులను జయించి కొండవీటిదుర్గమును సంరక్షించుటకై బయలుదేఱెను. ఇట్లు బయలు వెడలి కొండవీడు సమీపించునప్పటికి కుతుబ్ షాహా కృష్ణానదినిదాటి బెల్లముకొండను వశపఱచుకొని కొండవీటిదుర్గము సమీపమునకు వచ్చెను. అప్పు డుభయసైన్యములకు భయంకరమైనయుద్ధము జరిగెను. ఈయుద్ధమునందు ఆర్వీటినారపరాజు తిమ్మరుసునకు కుడిభుజముగానుండి కొండవీటికడ దురుష్కులతో ఘోరయుద్ధము గావించి కుతుబ్షాను దల్లడిల్లఁగొట్టి తఱిమెను. ఇచ్చట సుల్తాను కూలీకుతుబ్షాహా తిమ్మరుసును గాని రాయనిఁ గాని జయించినాఁడని ఫెరిస్తా వ్రాసినసంగతి సత్యము కాదు. * ఈయుద్ధమునందే తిమ్మరుసు తన్నెదిరిం

---

* ఈయుద్ధములోఁ గుతుబ్షాతో స్వయముగాఁ బోరాడి యాతని నోడించినవాఁడు ఆర్వీటి నారపరాజని కళాపూర్ణోదయములోనియీ క్రింది పద్యమువలన స్పష్టపడఁగలదు.

చిన కుతుబ్షాసేనాని యగుమదార్ మల్ ఖానుని భార్యాసమేత ముగాఁ జెఱఁగొని వానిధనకనకవస్తువాహనాదులఁ జూఱఁగొని విజయనగరమునకుఁ బంపివేసెను. ఈసేనాధిపతి యైనతురుష్కుఁడామరణాంతమును జెఱయందే యుంచఁబడెను. ఇట్లు తిమ్మరుసు తురుష్కులను దేశమునుండి పాఱఁద్రోలి కొండవీటి రాజ్యపరిపాలనమును జక్కపఱచుటకు సమకట్టెను.

తిమ్మరుసు మేనల్లుండ్రు.

తిమ్మరుసు కొండవీడును గజపతులనుండి స్వాధీనపఱచుకొన్నపిమ్మటను నాదిండ్ల అప్పామాత్యుని కొండవీటిరాజ్యమునకుఁ బరిపాలకునిగా నియమించెనని యిదివఱకు చెప్పియున్నాఁడను. తిమ్మరుసు తనతోఁబుట్టు వగుకృష్ణాంబికను నాదిండ్ల తిమ్మామాత్యున కిచ్చె నని ప్రథమప్రకరణమునఁ దెలిపియున్నాఁడను. ఆదంపతులకు మూవురుపుత్త్రిలు గలరు. వారిలో అప్పనమంత్రి రెండవవాఁడు. గోపనమంత్రి మూఁడవవాఁడు. పెద్దవాఁడైన కోనయమంత్రినిగుఱించి మన కేమియును దెలియదు. కృష్ణరాయఁడు పూర్వదిగ్విజయయాత్రకు వెడలు నప్పుడు గుత్తిదుర్గాధ్యక్షుఁడుగా నున్న తనతమ్ముని గోవిందరాజదండనాథుని విజయనగరాధ్యక్షునిగ నియమించి

" చ. పదలక యుత్కలేంద్రుని సవాయిబరీదు నడంచు దుర్జయుం
గుదుపనమల్కుఁ దల్లడిలఁగొట్టె మహాద్భుతసంగరంబులో
నెదిరిచి కొండవీటికడ నెవ్వరు సాటి విచిత్రశౌర్యసం
పదపస నారసింహవిభుపట్టికి నారనృపాలమౌళికిన."

తిమ్మరుసు తనమూఁడవమేనల్లుని గోపనమంత్రిని గుత్తిదుర్గాధ్యక్షునిగా నిర్ణయించి తన తమ్మునిస్థానమునందు నిలిపెను.* ఇంతవఱకును అప్పనయు గోపనయు దండనాథులుగ నుండిరి. ఇప్పుడు తిమ్మరుసు వీరలను గొప్పరాజ్యములకుఁ బాలకులనుగ నియమించెను. కొండవీటిరాజ్యమునకు గోపనమంత్రిని, వినుకొండ, గుత్తిరాజ్యములకు అప్పనమంత్రినిఁ బరిపాలకులుగా (గవర్నరులను) నియమించెను. కృష్ణరాయనిసామ్రాజ్యమున మంత్రులకును గొప్పసేనానులకు నెట్టిమర్యాదలు జరుగుచుండెనో అట్టిమర్యాదల నన్నిఁటిని వీరు పొందుచుండిరి. వీరలు సంస్కృతాంధ్రభాషలయందు మంచిపాండిత్యము గలవారు. అప్పనమంత్రి మాదయగారిమల్లనకవివర్యునిచే రాజశేఖరచరిత్రము నంకితమునొందెను. వీరిదానశాసనములు కొండవీడు, వినుకొండసీమలలోఁ బెక్కులు గానవచ్చుచున్నవి. వేదవేదాంగ విదులైన బ్రాహ్మణోత్తముల కనేకుల కగ్రహారములను భూముల నొసంగిరి. దేవస్థానములను జక్కపఱచి దానధర్మములను గావించి సంరక్షించిరి. చెఱువులను ద్రవ్వించిరి. మహాకార్యము లెన్నో యాచరించి విఖ్యాతిఁ గాంచిరి. అప్పనమంత్రియు గోపనమంత్రియును రామలక్ష్మణులవలె

* "ఉ. ప్రాపితరాజ్యవైభవని రాకృతపాకవిరోధి యైనయా
గోపనమంత్రి ధర్మ్రథనగోపనసమ్మతిగుత్తి దుర్గల
క్ష్మీపరిపాలనక్రమసమిద్ధభుజాబలశాలిరూపరే
ఖాపరమత్స్యలాంఛనుఁడయాహవకార్య ధురంధరుండిలన్.
(రాజశేఖరచరిత్రము)

నన్యోన్యప్రియులై యలరిరని మాదయగారిమల్లన కవీంద్రుఁడు నొక్కి నక్కాణించి యున్నాఁడు. * తిమ్మరుసు దేశమునందెచ్చటను శత్రువులను లేకుండఁజేసి దేశమున శాంతి నెక్కొలిపి మేనల్లుండ్రను బ్రతినిధిపాలకులనుగా నారాజ్యము లందు నిలిపి విజయోత్సాహముతో రాజధానికి వచ్చి రాయని చే ననేకవిధముల సమ్మానింపఁబడియెను.

రాచూరిదండయాత్ర.

తిమ్మరుసుమంత్రి రాజధాని ప్రవేశించినవెనుకఁ గొన్ని సంవత్సరములు యుద్ధములు మాని రాజ్యాంగవ్యవహారసంస్కరణంబునమాత్రము బుద్ధినిల్పి ప్రజాసౌఖ్యమునకై పాటు పడియెను. అయినను క్రీ. శ. ౧౫౨౦ వ సంవత్సరములోఁ గృష్ణరాయఁడు విజాపురసుల్తానుపై దండెత్తిపోయి తురుష్కులను జయించి రాచూరుముదిగల్లుదుర్గములను బట్టుకొని స్వాధీనపఱచుకొనియెను. ఆదిల్‌షాహ రాజధాని యగు విజాపురమును విడిచి పాఱిపోయెను. ఈదండయాత్రలోఁ దిమ్మరుసు మాత్రము పాలుగొని యుండ లేదు. తిమ్మరుసుతమ్ముఁడు గోవిందరాజుమాత్రము ముప్పదివేలకాల్బలముతో రాయని వెంటఁ జనియెను. ఏడులక్షలసైన్యమును నడిపించుకొనిపోయి

---

* కం. ఆయనుగుందమ్ముఁడు విన
యాయతమతిఁ గొల్వ నప్పనార్యుఁడు నతఁడున్
బాయక యన్యోన్యప్రియు
లై యలరిరి రామలక్ష్మణాకృతు లగుచున్.
(రాజశేఖరచరిత్రము.)

కృష్ణరాయఁడు తురుష్కులతో ఘోరయుద్ధముచేసి సంపూర్ణ విజయము గాంచినవెనుక విజాపురసుల్తాను సంధిచేసికొని నాట నుండి చాలకాలము విజయనగర ప్రభువులతో మైత్రి కలిగి యుండెను. యుద్ధకాలమునందు స్వయముగా తిమ్మరుసుపాలు గొనకపోయినను తిమ్మరుసు చూపినమార్గము ననుసరించిపోయి రాయఁడు విజయమును గాంచెను. అట్లు విజయమును గాంచి కృష్ణరాయఁడు మరలి విజయనగరమునకు వచ్చినవెనుక తిమ్మరుసు రాయని వీక్షించి 'దేవా! సాళ్వనరసింహభూపాలుఁడు గాని మీతండ్రి నరసింహదేవరాయఁడుగాని, మీయన్న వీర నరసింహదేవరాయఁడు గాని సాధింప లేక విడిచినవానిని నీవు సాధించి వశపఱచుకొంటి' వని బహువిధముల శ్లాఘించెను.

'అప్పా! ఇది యంతయు భవత్కృపావిశేషమువలన నైనది కాని మఱియొండు కా' దని తన కృతజ్ఞతాబుద్ధిని వెల్లడించెను.

దశమ ప్రకరణము.

తిమ్మరుసు పరిపాలనము.

ఏనాఁడు సాళువనరసింహధరాతలేంద్రుఁడు విజయనగరమునఁ బట్టాభిషిక్తుఁడయ్యెనో ఆనాఁడు మొదలుకొని నలువది సంవత్సరముల కాలమును తిమ్మరుసు విజయనగరంబునఁ గడపెను. సమకాలికులలో నాతనితో సమానుఁడగు ప్రతిభాశాలి దక్షిణహిందూస్థానమునఁ గానరాఁడు. దక్షిణహిందూస్థానమునమాత్రమేగాదు. భరతఖండమునఁగూడఁగానరాఁడని చెప్పవచ్చును. కర్ణాటసామ్రాజ్య మనియెడు నీహైందవ సామ్రాజ్యముయొక్క కీర్తి ఖండాంతరములఁగూడ వెలయునట్లుచేసెను. రాజకుటుంబములలో జనించిన కలహములనడంచి, అసమర్థులను వెనుకకు నెట్టిసమర్థులను ముందుకుఁగొనివచ్చెను. తన కాలమునఁ దనకోరిక ననుసరించి నల్వురను పట్టభద్రులను గావింపవలసివచ్చినను రాజధానీ నగరమున నెట్టివిప్లవమును జనింపకుండఁజేసి నగరమును గాపాడిన మహానీయుని కాలమున నెంతయభివృద్ధి కలిగినదన్నను వింతయేముండును ? బలాఢ్యులయిన శత్రురాజులను జయించి రాజ్యము విస్తరింపఁజేసెను. సామ్రాజ్యమధ్యమున జనించిన రాజద్రోహాకరములయిన కార్యముల నన్నిఁటిని నడంచివైచెను. సామ్రాజ్యమునకు

తోడుపడిన సామంతరాజులు కప్పములు సరిగాఁజెల్లించినట్లు కట్టుదిట్టములను గావించెను. సైన్యముల విషయమై జరిపిన సంస్కరణ మిదివఱకే తెలిపియున్నాఁడను. సైన్యములఁ బరీక్షించి సైన్యాధిపతులకు సైనికులకుఁ బహుమానము లిచ్చుటకు విజయదశమి యుక్తమైన దినముగఁజేసెను. తిమ్మరుసు సమర్ధులని తోఁచినప్పుడు బ్రాహ్మణులకు సయితము సైన్యాధిపత్యము లొసంగుచు వచ్చెను. ఈసామ్రాజ్యమున బ్రాహ్మణులతో తిమ్మరుసునకుఁ దరువాత మహాసేనాధిపతిగా నున్నవాఁడు రాయసముకొండమరుసు (కొండమరాజు). శ్రీకృష్ణదేవరాయని పూర్వదిగ్విజయయాత్రలోఁకూడ నుండుటయే గాక ఆదిల్ షాహాపై దండెత్తిపోయినపుడు లక్షసైన్యమున కధికారియై యాతని వెంటఁబోయి తురుష్కులతో యుద్ధము చేసెను. తిమ్మరుసు తమ్ముఁడగు గోవిందరాజుకూడ కొండమరుసువంటివాఁడే. మూప్పదివేల సైన్యమున కధికారియై కృష్ణరాయని వెంటఁబోయి తురుష్కులతో యుద్ధముచేసి ఖ్యాతిఁ గాంచినవాఁడే. తిమ్మరుసు ~~కొడుకు~~ గోవిందరాజుకూడ దండనాథుఁడుగనుండెను. అల్లసాని పెద్దిరాజు (పెద్దయ్యంగారు లేక పెద్దనామాత్యుఁడు), నంది తిమ్మనామాత్యుఁడు, కవులు మాత్రమేగాక మండలాధిపతులుగఁగూడనుండిరి. తిమ్మరుసు మేనల్లుండ్రను గూర్చి వ్రాసియేయున్నాను. ఈవిజయనగర సామ్రాజ్యము ప్రతిష్ఠాపింపఁబడినది మొదలుకొని తుదికాలమువఱకు బ్రాహ్మణులవలనఁగూడ బెంపఁబడినదనుటల్లో

సందేహము లేదు. ఈసామ్రాజ్యముయొక్క ప్రతి రాజ్యాంగ శాఖయందును బ్రాహ్మణప్రాబల్యమెంతకలదో యాకాలము నాటి శాసనములును, వాఙ్మయమును బరిశీలించిన వారికి బోధపడకమానదు. ఈసందర్భమున శ్రీకృష్ణదేవరాయనికి బ్రాహ్మణులయందెంత విశ్వాసముగలదో యాతనిచే రచింపఁ బడిన 'ఆముక్తమాల్యద'యను ప్రబంధమునందలి యీక్రిం దిపద్యములనుబట్టి మనము తెలిసికొనవచ్చును.

"కం॥ దుర్గములాప్త ద్విజవర
వర్గమునకె యిమ్ము; దుర్గవర్తతతిక
త్యర్గళధరాధి రాజ్య వి
నిర్గత సాధ్వసత పొడమనిలుపకు కొలదిన్."

(ఆ. ఆ ౪. ప. ౨౦౭)

"దుర్గములను నీకాప్తులయిన బ్రాహ్మణులకిమ్ము, వారిమీదికి నెట్టి శత్రువులు వచ్చినను వారిని నిర్భయులై తెగటార్చుటకు వారికి నీయనర్గళాది రాజ్యమువలన ఆదుర్గము లందు వలసిన సేనాదులను సమృద్ధిగా నుంపుము, అల్పముగా నుంపకుము; లేదా, వారికి రాజ్యగర్వముచేత నీయెడలంగూడ భయము తప్పునట్లు సైన్యాధికమును ఎక్కువఁగా ఇయ్య కుము."—(వేంకటరాయశాస్త్రి కృతసంజీవనీవ్యాఖ్య.)

"ఆ. అనభిజాతుఁ, గేకటాలయు నశ్రుతు,
నలుకమాని బొంకు పలుకువాని,
నాతతాయి, గడును నన్యదేశ్యు, నధర్ము,
విడుము విప్రుసేల వేడితేని."

(ప. ౨౦౫)

"నీ దొరతనము నీకే ఉండవలయునని కోరెదవేని బ్రాహ్మణునైనను, నీచకులజుఁడు, బోయలనడుమ జీవించువాఁడు, గురుశుశ్రూష చేయనివాఁడు, అనృతవాది, చంపనుద్యుక్తుఁడు, తప్పుచేసియు అలుకనివాఁడు, పరదేశాగతుఁడు, అధర్మపరుఁడు, అగువానిని చేర్పకుము. (అదేవ్యాఖ్య.)

"తే. బాహుజాంఘ్రిజముఖ విడంబనకు నయిన
గొలిచి మనువిప్ర ధర్మంబు దెలిసియైనఁ,
బూని సంకటముల నిల్చుఁగానఁ దఱచు
బ్రాహ్మణునిఁ బ్రభుఁజేయుట పతికి హితము."
(ప. ౨౧౭)

"రాజు బ్రాహ్మణుని గొప్పయధికారమునందు నియమించుకొనుటచేత మేలొందును; ఏలయన బ్రాహ్మణుఁడు తాను సంకటములలో నిలువక తప్పినచో తన్ను క్షత్రియశూద్రాదులు పరిహాసింతురనియు, తనవలె రాజులకడ దొరలై సేవించు నితరబ్రాహ్మణుల వర్తనముజూచి దాని నవలంబించియు, సంకటములయందు పూనికతో నిలిచి వానిని తొలగించును. (అదేవ్యాఖ్య)."

ఈపై భావప్రకటనము శ్రీకృష్ణదేవరాయనికి తిమ్మరుసు మంత్రియొక్క ఋజువర్తనమును బరీక్షించుటవలననే కలిగినదని మనము తలంపవచ్చును. ఇట్టివిశ్వాసము కృష్ణరాయనికుండుటచేతనే సమర్థులయిన బ్రాహ్మణులాకాలమున నుత్తమాధికార పదవులనుగూడఁ బడయుటగూడ దటస్థింపుచు

వచ్చెను. తిమ్మరుసు రాజ్యపాలనము వహించినది మొదలుకొని మహాసేనాధిపత్యములు, మండలాధిపత్యములు, తెలుఁగువారికే లభించుచుండెను. తిమ్మరుసు కాలమునాటినుండియు సామ్రాజ్యమునఁ బలుకుఁబడి తెలుఁగువారికే యెక్కువగనుండెను. విస్తీర్ణమునఁ బెంపొందినది సామ్రాజ్యము మాత్రమేగాక రాజధానీ నగరముగూడ నానాముఖములఁ బెంపొందినది. నాగలాపురము మొదలగునవి నూతనముగాఁ గట్టఁబడినవి. మంచిబాటలేర్పడినవి. నగరమునకు మంచినీటి వసతి యేర్పఱచఁబడినది. మహానగరమంతయు జనవృద్ధియు, వస్తుసమృద్ధియు, గలిగి వఱలుచుండెను. నగరాకృతిని వీక్షించినప్పుడును, నగరైశ్వర్యమును దలపోసికొన్నప్పుడును, పాశ్చాత్యులకు సయితము దిగ్భ్రమను బుట్టించి ప్రపంచమున నిట్టి మహానగరమును నెందును జూడలేదని యచ్చెరువందునట్లుగానుంచెను. తిమ్మరుసునకు సమకాలికులయిన పోర్చుగీసు చరిత్రకారు లెందఱో యామహానగరవైభవమును గన్నులారఁగాంచి యిట్టినగరము ప్రపంచమునలేదని యభివర్ణించి యున్నారు. అట్టి వర్ణనముల సామ్రాజ్య చరిత్రమునఁ బాఠకులు పఠింపఁగలరని యిందు వ్రాయ విరమించినాఁడను.

ఇట్టి మహానగరమునఁ బౌరజనుల మానప్రాణ ధనాధులకు నెట్టియుపద్రవముఁ గలుగకుండఁ బండ్రెండువేల యారక్షకభటసైన్యముతో నొక నగరపాలకుఁడు నగరాధ్యక్షుఁడుగా నియమింపఁబడియెను. ఇతఁడిప్పటి పోలీసు కమ్మిషనరువంటి

వాఁడు. ఈనగరాధ్యక్షుని కార్యాలయము టంకశాలకు నెదు రుగనుండెను. ఒక్కొక్క భటునకు నెలకు ముప్పది పణముల జీత మీయఁబడుచుండెను. వీరికగు కర్చుమొత్తము నంతయు జారస్త్రీలపై విధింపఁబడినపన్నులనుండి గైకొని వ్యయపెట్టు చుండిరి. అమ్మహానగరమున సప్తప్రాకారములమధ్య నెచ్చోటు బందిపోట్లుగాని దోపిడిలుగాని, ప్రమాదములుగాని, దొంగ తనములుగాని, హత్యలుగాని, మఱియేవిధములయిన యల్లరు లుగాని జరుగకుండ జూచు బాధ్యతయును, సాలీనావృత్తాంత మును దప్పకసామ్రాజ్యాధిపతికిఁ బంపుచుండు బాధ్యతయును వహించి నగరాధ్యక్షుఁడు నగరమును బహుజాగరూకతతోఁ బరిపాలింపుచుండును. అందువలన నేరములు బహుస్వల్పముగ జరుగుచుండెను. ఇప్పటివలెగాక యాకాలమందు దొంగతనము మొదలగు నేరములకు బహుక్రూరములగు శిక్షలు విధింపఁ బడుచుండుటయుఁగూడ నాకాలమున దొంగతనములు స్వల్ప ముగ నుండుటకు ముఖ్యకారణమని తలంపవచ్చును. దొంగ తనము వృత్తిగఁజేసికొని బ్రదుకునట్టివాఁడు పట్టుబడినప్పుడు తప్పక కాలో చేయో పోఁగొట్టుకోవలసిన వాఁడగును. ఆకాల మున నేరములకు శిక్షలు మాత్రము బహుక్రూరములు గానే యుండెడివని చెప్పవచ్చును. దొంగతనము పెద్దదిగానున్న యెడల మరణశిక్ష యనగా గొడ్డలితో తల నఱుకఁబడుటయె తటస్థించును. అవివాహితలైన కన్యలనుగాని, వివాహితలయిన సాధ్వీమణులనుగాని చెఱచినవానికి మరణదండన విధించుచుం

డిరి. సామంతుఁడైనవాఁడు రాజుపైఁ దిరుగఁబడి యుద్ధము చేయువాఁడైనయెడల వానిచర్మ మొలిపించఁబడును. నీచజాతి వాఁడైనయెడల నెట్టినేరము గావించినను వానితల సంతబజా ఱులో నరికి వేయఁబడుచుండెను.

నేరములు చేసిన వారలకు విధింపఁబడెడి శిక్షలు క్రూర ములుగాఁ గన్పట్టినను యుక్తాయుక్తవిచక్షణలేకుండ గ్రుడ్డిగా విధింపఁబడుచుండ లేదనుటకుఁ బ్రబలసాక్ష్యముగలదు.

మఱియు తిమ్మరుసు ప్రోత్సాహము మూలముననే నూతనముగాయిన దేవాలయములును, మందిరములును, పట్ట ణములును, కాలువలును ప్రతిష్ఠాపింపఁబడి శిల్పకళలభివృద్ధిఁ గావింపఁ బడియెను. సామ్రాజ్యమున భూమియంతయుఁ గొలతవేయఁబడినది. సుంకములు గొన్ని మాన్పింపఁబడినవి. పూర్వము వివాహముపై సుంకము వేయుచుండిరి. ఇతఁడట్టి సుంకములను మాన్పించెను. దొరతనమువారి ద్రవ్యముతోఁ బ్రజోపకారములయిన కార్యము లనేకములు నెఱవేర్పఁబడినవి. ఇతని కాలమున సంస్కృతాంధ్ర కర్ణాట భాషలభివృద్ధి గాంచి నవి. ఆంధ్రమునకు గౌరవము హెచ్చినది. ఇతఁడు దేవాల యములకును విద్వాంసులయిన బ్రాహ్మణులకు భూదానము లను బెక్కులను గావించుటయేగాక కృష్ణరాయనిచేతఁగూడ ననేక దానములను జేయించెను. మఱియు శైవమని, వైష్ణవ మని భేదమునెంచక శివాలయములకుఁ విష్ణ్వాలయములకును సమముగా దానధర్మములను జరుపుచు వచ్చెను. ఈతని

మార్గమునే యవలంబించి కృష్ణరాయఁడుకూఁడ తన యాముక్త మాల్యదయందు వీరవైష్ణవుఁడై వైష్ణవ మతపక్షపాతము నంతచూపించినను కార్యాచరణమున సమభావముతోనే ప్రవర్తించెను. శైవులను, వైష్ణవులను సమదృష్టితోనే జూచెను. వీరిని మాత్రమేగాదు. జైనులపట్లగూడ సహనమువహించి జైనపండితులఁగూడ నాదరించుచు వచ్చెను. ఇట్లు హిందూ జైనమతములు మాత్రమేగాక క్రైస్తవ మహామ్మదీయ మతములుగూడ వ్యాప్తములగు చున్నను తిమ్మరుసు మంత్రి శత్రుత్వమును బూనియుండలేదు. తన సైన్యములోఁ గొందఱు మహామ్మదీయులనుగూడఁ జేర్చుకొని వారి యుపయోగార్థము విజయనగరమున నొక మసీదునుగూడఁ గట్టించిపించి యిచ్చెను. అందువలన తిమ్మరుసు కాలమున రాజ్యపరిపాలనము సర్వజన సమ్మతమై యుండెను. పాశ్చాత్యులైన పోర్చుగీసువారితో నెప్పుడును విరోధము పెట్టికొని యుండలేదు.

గోవాపరిపాలకులను గౌరవముతోఁ జూచుచువచ్చెను. ఆబాలవృద్ధులు తిమ్మరుసునకు వినయవిధేయులై వర్తించిరి. విదేశములతోడి వ్యాపారము విస్తరింపఁజేయబడినది. సామ్రాజ్య విభవమపారమైయుండెనని పాశ్చాత్యుల వర్ణనములనే ప్రత్యక్ష సాక్ష్యముగాఁ జూపవచ్చును. ఏసమయమునందయినను అవసరమైనయెడల ఇరువదిలక్షల సైన్యమును సమకూర్చుట కనువు గల్పించెను. వేయునేల? తిమ్మరుసుమంత్రి లేనియెడ కృష్ణదేవ రాయలు లేఁడని తలంపవలసినదే. కృష్ణదేవరాయని రక్షించిన

వాఁడు తిమ్మరుసు ; కృష్ణదేవరాయనికి రాజ్యమిప్పించినవాడు తిమ్మరుసు ; కృష్ణదేవరాయని దిగంతవిశ్రాంతయశస్కునిగావించినవాఁడు తిమ్మరుసు ; అట్టితిమ్మరుసు తెలుఁగుదేశమునఁ బుట్టినవాని కెవ్వనికిఁ బూజ్యుఁడుగాక యుండును ?

అంత్యదశ

శ్రీకృష్ణదేవరాయనికి వాంఛలన్నియుఁ దీఱినవెనుక నొకదుర్బుద్ధిపుట్టెను. తాను బ్రదికియుండఁగాఁ దనకుమారుఁడు పట్టాభిషిక్తుఁడు గావలయునని తలంచెను. తనమరణానంతరము తన తమ్ముఁడుగాని, తనయన్నకొడుకుగాని తన కొడుకును దఱిమివేసి సింహాసన మాక్రమించుకొందురన్న భయము జనించెను. తిమ్మరుసుగాని, తిమ్మరుసుతమ్ముఁడుగాని వానిబంధువర్గముగాని తనకుమారునకుఁ దోడ్పడ కున్నయెడల రాజ్యము తనకుమారునకుఁ దక్కదనుసందేహముపుట్టెను. తిమ్మరుసునెడ నిర్హేతుకముగా నవిశ్వాస మంకురించెను. దేశమంతయుఁ దిమ్మరుసుపలుకుఁబడిలోనుండెను. తిమ్మరుసుబంధువులు, మిత్రులు ననేకులు గొప్పపదవులలోనుండిరి. వారు ప్రాపులేకున్నఁ దనకొడుకు పట్టాభిషిక్తుఁడగుట సంభవింపదని తలపోసెను. ఇట్లు తలపోసినకొలది ననుమానపిశాచము హృదయమును నానావిధముల బాధింపమొదలుపెట్టెను. ఇట్లు తలపోసి తలపోసి యొకనిశ్చయమునకు రాఁగలిగెను. ఇట్లు కుటిలబుద్ధిగలవాఁడై బాలుఁడైన తనకుమారునికి దాను బ్రదికియుండఁగానే పట్టముగట్టి, వానిపేరిట దానే పరిపాలనము చేయవలయునని యూహించెను. ఆబాలునిపేరు తిరుమల

రాయలట! కృష్ణరాయనికి ముప్వురో నల్వురో దేవేరులు గలరు. ఈతిరుమలరాయలు వారిలో నేదేవికి జనియించెనో తెలియదు. కృష్ణరాయనికిఁ బుత్రికాసంతానమెగాని పుత్ర సంతానమున్నట్లు ఆంధ్రవాఙ్మయమునఁగాని మఱియేవాఙ్మ యమునఁగాని గానరాదు. తుదకీబాలుని 1524 వ సంవత్సర ములో సింహాసనమెక్కించి తాను ప్రధానామాత్యుఁడై కార్యనిర్వాహకర్తగ తిమ్మరుసు నేర్పరచి పరిపాలనము చేయ నారంభించెనఁట! తిమ్మరుసుకుమారుఁడు గోవిందరాజునకు సేనాధిపత్యమొసంగెనఁట! ఎనిమిదిమాసములు సామ్రాజ్య మునందంతటను మహోత్సవములు సలుపఁబడెనఁట! తానొకటి తలంచిన దైవము వేఱొకటి తలంచెను. ఆకస్మికముగా నొక్క నాఁడేదో జాడ్యమంకురించి యాబాలరాజు మృతినొందుట సంభవించెనఁట! ఇంకేమున్నది? రాయనికి పర్వతము బ్రద్దలై తలపైఁబడినట్లు తోఁచెను. అతఁడు దురంతసంతాపముచే దురపిల్లుచుండఁగా తిమ్మరుసుకొడుకు తనకుమారునికి విషము పెట్టించి చంపించెనన్న దుర్వార్తయొక్కటి రాయని చెవినిఁ బడియెనట! అతఁడాదుర్వార్త నిశ్చయమనినమ్మి క్రోధావేశ పరవశుఁడై తిమ్మరుసు తనకుఁజేసిన యుపకృతులనన్నిటిని మఱచిపోయి యాతని, దళవాయియైన యతనిపుత్త్రుని గోవింద రాజును, నగరాధ్యక్షుఁడయిన యతనితమ్ముని గోవిందరాజును, వారిబంధువులను, తదితరప్రభువరులను, దండనాథులను నెల్ల

వారినిరప్పించి కొలువుదీర్చి తిమ్మరుసుమొగముగాంచి యిట్లు పలికెనఁట !

"నిన్ను ప్రాణమిత్రునిగా నెప్పుడును జూచుకొనుచున్నాను. నీవు నాకిచ్చిన యీరాజ్యమునకంతకును నీవేపాలకుఁడవుగా నుంటివి. అయిన నందులకు విశ్వాసముఁ జూపజాలను. ఎందుకన నీకు విధ్యుక్తమైనకార్యమును నెఱవేర్చుటయందు మాకుఁ బ్రతికూలముగా వర్తించితివి. నీప్రభువగు నాయన్నగారు నానేత్రములను తీయించివేయవలసినదని యాజ్ఞ చేసినప్పుడు వారియాజ్ఞకు నీవు లోఁబడవలసినవాఁడవై యుండియు నాయనయాజ్ఞను జెల్లింపలేదు. ఆతనికి విధేయుఁడవునుగాలేదు. మీఁదుమిక్కిలి మేకకన్నులు పెఱికించి తెప్పించి చూపి మోసపుచ్చినాఁడవు. అందువలన నీవును నీతనయులును రాజద్రోహులైరి. ఇప్పుడు నాతనయునకు విషముపెట్టి చంపినారని తెలిసినది. అందుకొఱకే మిమ్ములను జెఱసాలలో ఖైదీలనుగాఁజేసెద" నని చివాలునలేచి వారలంబట్టుకొని తనకును తనరాజ్యమునకు నేయపాయముఁ గలుగకుండ బోర్చుగీసువారిని తోడ్పడుమని ప్రార్థించెనఁట !

ఇట్లు తిమ్మరుసు తమ్మునితోడను కొడుకుతోడను బట్టుబడి చెఱసాలం ద్రోయంబడియెనఁట ! కాని తిమ్మరుసు కొడుకొకఁడు చెఱసాలనుండి తప్పించుకొని పోయి తనబంధువగు నొక దుర్గాధ్యక్షుని కడకుఁబోయి సైన్యములం గూర్చుకొని రాయనితో యుద్ధము చేయుటకు సంసిద్ధపడియెనఁట ! తరువాత

రాయ లసంఖ్యాకములగు సైన్యములను బంపఁగా రాయల సైన్యములకును తిమ్మరుసు కొడుకు గోవిందరాజునకును గొప్ప యుద్ధము జరిగిన వెనుక గోవిందరాజు శత్రువుచేఁ జిక్కెనఁట! అంత నా శత్రువు వానిని బట్టుకొనివచ్చి రాయనికి నొప్పగించె నఁట! కృష్ణదేవరాయఁడు క్రూరుఁడై కృతఘ్నుఁడై తరువాత వారికన్నులను దీయించివేసెనఁట! ఆవృద్ధబ్రాహ్మణుఁడు చెఱ సాలలో మూఁడుసంవత్సరము లుండి స్వర్గస్థుఁడయ్యెనఁట!

ఇట్టి విషాదకథనమును వ్రాసి విన్పించినవాఁడు కృష్ణ రాయని కొల్వుననున్న "నన్నీజ్" అను పోర్చుగీసు చరిత్ర కారుఁడు. ఇతఁడు 1520 మొదలు 1540 వఱకు నిరువది సంవత్సరముల కాలములోఁ బలుతడవులు విజయనగరమున సందర్శింపుచుండెనని తెలియుచున్నది. ఇతఁడు దక్క మఱియే పోర్చుగీసు చరిత్రకారుఁడుగాని, ఏ మహమ్మదీయ చరిత్ర కారుఁడుగాని, ఆంధ్రకవులు గాని, కర్ణాటకకవులు గాని, మఱి యెవ్వరుగాని యట్టికథనమును జేర్కొనియుండలేదు. ఇంతియ గాక కృష్ణరాయలు మృతినొందునాటికి నాతనికిఁ బదునెనిమిది మాసముల శిశువగు నొకకుమారుఁ డుండెననిగూడ నితఁడు వ్రాసియున్నాఁడు. ఈ నన్నీజు వ్రాఁతనుబట్టి కృష్ణరాయనికి నిర్వురు పుత్త్రులున్నట్టు మనకు స్పష్టమగుచున్నది. కాని తిమ్మ రుసుగాని, కుమారుఁడు గోవిందరాజుగాని రాయనికుమారుని

విష ప్రయోగము గావించి చంపుటకుఁ దగుకారణము గానరాదు.

గోవిందరాజు సేనాధిపత్యమొసంగి తన్నాదరించి గౌరవించి గొప్పపదవికిఁ గొనివచ్చిన ప్రభువునెడ విశ్వాసములేక ప్రభుపుత్త్రునకు విష ప్రయోగము చేసెననుమాట యెంత విశ్వాసపాత్రమో దురూహ్యమైనవిషయము. తిమ్మరుసునకు విరోధులగువారు వీరిపై నీదోషమారోపించి యుండవచ్చును. ఈకథయె నిజమైన యెడల తిమ్మరుసు శత్త్రువులకు తిమ్మరుసు నెడఁ గలుగుపగఁ దీర్చుకొనుటకు మంచియవకాశము గలిగినది. 1525 మొదలుకొని 1530 వఱకును రాజకుటుంబములో సంభవించిన కలహముల మూలమున సామ్రాజ్యమున విప్లవములు పుట్టి యెట్టెట్టిదుర్ఘటనలను జనింపఁజేసియుండెనో వాని వివరములను దెలిసికొన్నయెడల మన మిందలి సత్యాసత్యములను దెలిసికొనఁగలుగుదుము. తిమ్మరుసుగాని వానికుమారుఁడు గాని కృష్ణరాయని కుమారునికి విషముపెట్టించి చంపించుటకుఁ గారణమేమైయుండును? రాయల యనంతరము రాజ్యము రాయని వంశమువారికిగాక వాని ప్రతిపక్షమువారికి సంక్రమింపఁ జేయవలయుననిగదా యట్టిదుర్మార్గమున కొడిగట్టుట సంభవించును? ఎవరా ప్రతిపక్షమువారు? వాని సోదరులయిన అచ్యుతదేవరాయలును, రంగరాయలును, సోదరపుత్త్రుఁడయిన నరసింహరాయలును. కృష్ణరాయలు సింహాసనమెక్కినపుడు వీరిని మువ్వురను జంద్రగిరిదుర్గమునందు చెఱనుంచఁబడి

యుండిరి. వారి పక్షమును బూని తిమ్మరుసు రాజ్యమును కృష్ణరాయని యనంతరము వాని సోదరుఁ డైన అచ్యుతదేవ రాయనికిఁ జెందింపఁ జేయవలయునని తలంచి యుండినఁగదా రాయని పుత్త్రునిఁ జంపించుట! సామ్రాజ్యములో సర్వాధికారములను వహించియున్న తిమ్మరు సేమిభాగ్యమును మూటకట్టుకోవలయునని తన చెప్పుచేతలఁ బ్రవర్తించుచున్న విశ్వాసపాత్రుఁడగు కృష్ణరాయని కాదని ఖైదులో నున్నవాని పక్షమును బూని చక్రవర్తి కుమారునకు విషము పెట్టించి చంపించుటంతటి దుష్టకృత్యమునకుఁ గడంగి తన ప్రాణములమీఁదికి నాపదలు దెచ్చికొన సాహసించును? ప్రతిభావంతుఁడై యొక మహాసామ్రాజ్యమును జనరంజకముగాఁ బరిపాలించుచున్న తిమ్మరుసువంటివానిని బుద్ధిహీనుఁడని తలంప నవకాశము గలదా? లేదు. ఇతఁడు తన యాముక్తమాల్యదలోని నాలుగవ యాశ్వాసములో యామునప్రభు రాజనీతిఘట్టములో :—

“ చ. చదివి యధర్మభీతి నృపశాస్త్రవిధిజ్ఞతల న్వయస్సు డె
బ్బదిటికిలోను నేఁబదికి బాహ్యము నై యరుజస్వపూర్వులై
మదమఱి రాజు ప్రార్థన నమాత్యతఁ గైకొని తీర్చిపారువా
రొదవిననంగముల్మిగుల నూర్జితమాటకుఁ బూటసాలదే. ”

“ విద్యనేర్చి, యధర్మమువలని వెఱపుతోడను, రాజనీతివిధానముయొక్క ఎఱుకకలిమితోను గూడియుండి, ఏఁబదింటికి పైఁబడి డెబ్బదింటికి లోఁబడిన వయస్సుగలవాఁడై, ఆరోగ్య

వంతులయిన పూర్వులుగలవాఁడై, అహంకారమును బోవిడిచి, రాజుయొక్క ప్రార్థనమిూఁద మంత్రిపదమును గైకొని, రాచకార్యములు నెఱవేర్చెడి బ్రాహ్మణులు దొరకినయెడ రాజ్యాంగము లెంతయు బలపడునట్టి వగుటకు నొక్కపూట చాలదా" అను నర్థమిచ్చునట్టి పద్యమును జెప్పినది తిమ్మరుసు వంటి ప్రతిభావంతుఁడైన బ్రాహ్మణమంత్రి విగ్రహమును వీక్షించుచుఁ జెప్పినపద్యమె యని బాలుఁడు సయితము గ్రహింపఁగలఁడు. శుక్రనీతి, చాణక్యనీతి, కామందకనీతి మొదలగువానిలోఁ జెప్పఁబడిన రాజనీతినిబట్టి యేబదింటికి బుద్ధి చక్కగాఁ బరిపాకముఁజెంది డెబ్బదింటివఱకుఁ బటిమ గలిగి యుండునని గ్రహింపఁగలిగిన కృష్ణదేవరాయలు తిమ్మరుసునెడ నిట్టి నిందారోపణ కెట్లొడిగట్టవలసివచ్చెనా యని యొకింత సంశయము కలుగవచ్చును. ఈ "నన్నిజు" అను పోర్చుగీసుదేశస్థుఁడు చెప్పినకథనము యథార్థమును దెలుపున దగు నేని నిట్లు జరిగి యుండవచ్చును.

ఇంతకుఁ బూర్వము తన యన్నగారగు వీరనరసింహ రాయలు తన యవసానకాలమునఁ దన కుమారునికే రాజ్యము చు జెందింపఁ జేయవలయునన్న తలంపుతోఁ గృష్ణరాయనిఁ జంపి వాని నేత్రములను గొనితెచ్చి చూపవలసినదని తన మంత్రియగు తిమ్మరుసున కాజ్ఞనిచ్చినపుడు తిమ్మరుసట్టి దుర్మార్గమున కొడగట్టక చావనున్న నాతని సంతృప్తి పఱచు టకై కృష్ణరాయని దాచియుంచి మేక కన్నులను జూపించి

యుండవచ్చును. కృష్ణరాయలను మృత్యువువాతనుండి తప్పించి నరసింహరాయల కుమారుఁడు పసిబాలుఁడగుటచేత సామ్రాజ్యభారము నిర్వహింపఁ గలవాఁడు యౌవన ప్రాదుర్భావముతో నొప్పుచుండిన కృష్ణరాయలే సమర్థుఁడైన వాఁడని యెంచి కృష్ణరాయనిఁ బట్టాభిషిక్తుని గావించియుండిన మాట సత్యమె. ఇట్టి పని ప్రధానామాత్యుఁడు నిర్వర్తింపవలసిన విధ్యుక్తధర్మములోనిదె కాని యన్యముగాదు. ఇదియంతయు జ్ఞప్తియందుంచుకొనియె తన యన్నవలెనె తాను తన సవతి సోదరుల జెఱలోనున్నవారినిఁ గడతేర్చినయెడల సామ్రాజ్యము తన కుమారునికే యుండఁగలదని తలపోసి తన మనోభిప్రాయము దన కాప్తుఁడైన తిమ్మరుసునకుఁ దెలియఁజేసి యుండును. అందులకాతఁడొడంబడక తన యన్న తన్నుఁ జంపుటకుఁ బ్రయత్నింపఁ దన్ను రక్షించిన విధానమును జెప్పి యాతని మందలించి యీ దుష్కార్యమునుండి తొలఁగించి యుండును. ఇంతియగాక చెఱలోనున్నవారి రక్షణభారమును దాను వహించి వారిని చెఱనుండి విడిపించి యుండును. అందువలన నాతనికి గొప్పయనుమానమును భయమును బుట్టి తాను బ్రదికి యుండఁగానే తన కుమారునకుఁ బట్టముఁగట్టి వానికి వయస్సు వచ్చువఱకుఁ దానే పరిపాలనము చేయుచుండ వచ్చునని కొనియెను. తన కుమారునికై తాను సింహాసనమును విడిచి పెట్టి 1524 సంవత్సరమున వానిని బట్టాభిషిక్తుని గావించి సామ్రాజ్యమునంతటను దెలియుటకై యెనిమిది మాసముల

వఱకు సామ్రాజ్యమునం దంతటను మహోత్సవములు జరిపించుచుండెనఁట. 1525 సంవత్సరములోఁ గృష్ణరాయనికి చాల జబ్బుచేసి మంచమెక్కుట సంభవించెను. శా. శ. ౧౪౪౬ (గతించిన) తారణనామ సంవత్సర మార్గశిర శుద్ధ ౨ శనివారమునాఁడు (1525) కృష్ణరాయని కుమారుఁడగు తిరుమల దేవరాయని పేరిట శాసనములో కోనప్పనాయకుఁడను నొకానొక భృత్యుఁడు దేవరాయనికి గంగోదక మిచ్చినట్లు చెప్పఁబడియుండుటచేత నితఁడు చావునకు సిద్ధమయ్యెనని తలంపవచ్చును. కాని చావలేదు. మఱికొంతకాలము బ్రదికియుండెను. ఇంతలో నాతని దురదృష్టవశమున నాకస్మికముగాఁ గుమారునకు జబ్బుచేసి మృతినొందుట సంభవించెను. తిమ్మరుసు శత్రువులగువారు తిమ్మరుసో వాని కుమారుఁడో కృష్ణరాయని కుమారునకు విషముపెట్టి చంపించినారను ప్రవాదమును బుట్టించి లోకమున వ్యాప్తి నొందింపసాగిరి. అట్టి ప్రవాద మానోట నానోటఁబడి యయ్యది క్రమముగా రాయల చెవులఁబడి యాతని కున్మాదము పుట్టించియుండును.

అట్టి యున్మాదావస్థయందుండినప్పుడే యిట్టివైపరీత్యము జరిగియుండును. ఇట్లు తన మనోభీష్టమునకు భంగము కలుగుటయు, తాను ప్రేమించినకుమారుఁ డాకస్మికముగా మృతినొందుటయు, తన ప్రాణములనుగాపాడి తన్ను నేకవిధముల రక్షింపుచు సామ్రాజ్యమిప్పించి యింతయభివృద్ధికిఁ దెచ్చిన ప్రాణదాతను మంత్రిపుంగవుపట్ల కృతఘ్నుఁడై సుఖపడవల

సిన వార్ధక్యమునఁ గన్నులుతీయించి హింసించుటయు మొద లగునవన్నియుఁగలిసి దురంతపరితాపమును గలిగించి యారో గ్యమును జెఱచుచుండుటచేత మొలకెత్తినజాడ్యము కుదుటఁ బడక మఱింతవృద్ధియై రాజ్యపరిపాలనమునుగూర్చి నూతనము లయిన మార్పులను గావింపవలసివచ్చెను. కృష్ణదేవరాయ లేసంవత్సరమున మృతినొందెనో సరిగానిశ్చయించిచెప్పుట సాధ్య ముగాకయున్నది. ఇతనివెనుక నీసామ్రాజ్యమును బరిపాలించు టకు వారసులిర్వురుసోదరులును (అచ్యుతరాయలు, రంగరా యలు) అన్నకుమారుఁడు (నరసింహరాయలు) ను, పదునెని మిదిమాసముల వయస్సుగలశిశువు కృష్ణరాయనికుమారుఁడును గలరని నన్నీజు వ్రాసియున్నాఁడు. నన్నీజు ముగ్గురుసోదరులని వ్రాయుట పొరపాటు. ఇర్వురేగాని ముగ్గురుకాదనుటస్పష్టము. కృష్ణరాయలు తనమరణమునకుముందు జబ్బుపడి జాడ్యముద్రే కించియుండుటచేత నింకఁదాను బ్రదుకనని నిర్ధారణముచేసి యొకమరణశాసనము వ్రాయించెననియు, శిశువైన తనకుమా రుని, తక్కినవారినివిడిచి, తనసోదరులలోఁ బెద్దవాఁడయిన అచ్యుతరాయలనే తనవెనుకఁ బట్టాభిషిక్తునిగాఁ జేయవలసిన దనియు వ్రాయించి యున్నాఁడనియుఁ దెలిపియున్నాఁడు. చెన్నపురి ప్రాచ్యలిఖితపుస్తకభాండారమునను స్థానికచరిత్రవృ త్తాంతములుగల సంపుటములలో నొకదానియందుదాహరింపఁ బడిన పద్యములోఁ గృష్ణరాయలు శా. శ. ౧౪౫౨ నగు తారణసంవత్సర జ్యేష్ఠ శు ౨ భానువాసరమునాఁడు స్వర్గస్థుఁ

డయ్యెనని తెలుపఁబడియున్నది. ఆకాలమునాటి శాసనములన బరిశోధించినచోఁ గృష్ణరాయలు 1529 వఱకు బ్రదికియున్నట్లు దెలిపెడు శాసనములు పెక్కులు గన్పట్టుచుండుటచేఁ గొందఱీ పద్యమును గల్పనగా భావింతురు.

తనచే విరచింపఁబడిన "అచ్యుతరాయాభ్యుదయ" మను కావ్యమునందు రాజనాథడిండిమభట్టను కవీంద్రుఁడు తిరుపతిలోని శ్రీవేంకటేశ్వరస్వామివారి సాన్నిధ్యమందు అచ్యుతదేవరాయనికిఁ దొల్తఁ బట్టాభిషేకముఁ జరిగినట్లుగాఁ దెలిపియున్నాఁడు. కాళహస్తిపుణ్యక్షేత్రమున నొకశాసనములో శా. శ. ౧౪౫౨ అగు విరోధినామసంవత్సర కార్తీక బహుళ గురువారమునాఁడు (21 అక్టోబరు 1529) అచ్యుత దేవరాయలు విజయనగరసామ్రాజ్యమునకుఁ బట్టాభిషిక్తుఁడైనటుల దెలుపఁబడినది. అచ్యుతదేవరాయలను దనమరణానంతరము సామ్రాజ్యాభిషిక్తుని గావింపవలసినదని కృష్ణరాయలు మరణశాసనరూపమున నాజ్ఞాపించినపుడు 1526 లో రాజధానీనగరమునకు దూరముగానున్న తిరుపతిలో శ్రీవేంకటేశ్వరసన్నిధానమునందు మొదటను, 1529 లో కాళహస్తిలో కాళహస్తిదేవుని సన్నిధానమున రెండవమాఱును రెండుతడవు లేల పట్టాభిషిక్తుఁడు గావలసివచ్చెను? అచ్యుతరాయలు రాజధానీనగరమైన విజయనగరమునకు రప్పింపఁబడకుండుటకుఁ గారణమేమి? తనకు పదునెనిమిదిమాసముల కుమారుఁడుండఁగా వానివిడిచి తనరాణులను, సుప్రసిద్ధుఁడైన తనజామాత

ఆర్వీటిరామరాజును కాదని తాను సింహాసనమెక్కినదిమొదలు కొని యప్పటివఱకుఁ బదునాఱుసంవత్సరములకాలము చంద్రగిరిదుర్గములో ఖైదులోనుంచిన యచ్యుతరాయల నొక్కమాఱుగా నౌదార్యబుద్ధితో దనయనంతరము పట్టాభిషిక్తునిఁజేయవలెనని తనమరణశాసనములో వ్రాయించినట్లు వ్రాసినచరిత్రకారుఁడే కృష్ణరాయలమరణాంతరము 'సాల్వని' అనునాతడు రాజ్యమునకంతకుమంత్రియై చంద్రగిరిదుర్గమునుండి యచ్యుతరాయలు విజయనగరమునకు వచ్చువఱకును రాజ్యపరిపాలనముఁ జేసెననికూడ వ్రాసినాఁడే.

పోర్చుగీసుచరిత్రకారుఁడయిన నన్నీజుచేఁ బేర్కొనఁబడిన "సాల్వనీ" మంత్రి 'సాళువతిమ్మరుసు' మంత్రియని భ్రమింపరాదు. ఏమన నాతఁడు చెఱలోనుంపఁబడి కన్నులఁ బెఱికింపఁబడినవాఁడని వ్రాసినదీ చరిత్రకారుఁడేయైనప్పుడు "సాల్వనీ" మంత్రి తిమ్మరుసని యెట్లర్థముచేసికొనఁగలము? ఆతఁడు మఱియొకఁడై యుండవలయునుగదా. ఈసందర్భమున నీతనిచరిత్రము నొకించుక దెలుపవలసియున్నది. ఇతఁడు కాంచీపురవాస్తవ్యుఁడయిన తాళువకుళిందభట్టరను బ్రాహ్మణుని కుమారుఁడు. చెల్లప్పయను పేరుగలవాఁడు. ఇతఁడు శాసనములలో వీరనరసింగనాయకుఁడనియు, సాళువదండనాయకుఁడనియు వ్యవహరింపఁబడుచువచ్చెను. ఇతఁడు కృష్ణరాయనికి ముందునుండియు సామ్రాజ్యమున నొకయధికారపదవిలో నుండి క్రమముగాఁ బైకివచ్చినట్లుగన్పట్టుచున్నది. వీనిశాసన

ములు 1910 నుండి 1931 వఱకు గన్పట్టుచున్నవి. ఇతఁడు 1910 లో మధురమండలములోని తిరుపత్తూరు ప్రాంత ప్రదేశమున కధికారిగానుండి తరువాత 1515 నుండి చోళరాజ్యమున కంతకును ప్రభువై తరువాత దక్షిణదేశమునకుఁ బ్రతినిధి పాలకుఁడై విజయనగరసామ్రాజ్యమునఁ బేరుప్రఖ్యాతులు గలిగిన మహాసామంతులలో నొక్కఁడుగానుండెను. ఇతఁడు కృష్ణదేవరాయలు బ్రదికియున్నంతవఱకు పరమవిశ్వాసముతో నాతనిసేవించి యుండినవాఁడు. ఈతనిరాజ్యమునుండి కోట్ల కొలది ద్రవ్యము సామ్రాజ్యమునకు వరుమానముగాలభించు చుండెను. ఇతఁడు అచ్యుతరాయలకు మొదట విజయనగర సింహాసన మధిష్ఠింపఁజేయునంతవఱకుఁ బట్టుకొమ్మగానుండి తద నంతర మొకసంవత్సరములో గర్భశత్రువుగామాఱిపోయి యటు పిమ్మట చక్రవర్తిపై తిరుగుబాటుచేసి మహాఘోరయుద్ధములుసలిపి పరాజితుఁడైనవాఁడు. అళియరామరాయలకుఁ బ్రతిస్పర్ధిగ నిలువఁగలిగిన మహావ్యక్తిగాని సామాన్యవ్యక్తి కాఁడు. ఎంతోబలము, పలుకుబడిగలవాఁడగుటచేతనే అచ్యుత దేవరాయలు వీనిఁజేఁపట్టెను. అచ్యుతరాయలీతని ప్రాపును నమ్మకొనియె తిరుపతిలోను, కాళహస్తిలోను రెండుమాఱులు పట్టాభిషిక్తుఁడై తానే విజయనగరసామ్రాజ్యాధిపతినని ప్రకటింపఁగలిగినవాఁడు. ఇందుచేతనే నెల్లూరుమండలములోని కమ్మరపూండిలోని యొకశాసనములో శా. శ. ౧౪౪౮ అగు పార్థివసంవత్సరములో అనఁగా 1526 సంవత్సరములో అచ్యుత

దేవరాయలు విజయనగరమున వజ్రసింహాసనమధిష్ఠించి సామ్రాజ్యపరిపాలనము చేయుచున్నట్లే తెలుపఁబడినది. ఇంతియగాక మైసూరుమండలములోని సిద్ధఘట్టతాలూకాలోని వెరూసుపేటగ్రామములోని యొకశాసనములో శా. శ. ౧౪౫౦ అగు సర్వధారిసంవత్సరములో అచ్యుతదేవరాయలు చక్రవర్తి వహించు "మహారాజాధిరాజ రాజపరమేశ్వరేత్యాది బిరుదావళితోఁ బ్రశంసింపఁబడియుండుటయేగాక విజయనగరమందుండి సామ్రాజ్యపరిపాలనము చేయుచున్నట్టే తెలుపఁబడినది. ఈసంవత్సరము 1528 కాని 1529 సంవత్సరములో అచ్యుతరాయలు చెల్లప్పనే వీరనరసింగరాయనాయక సాళువదన్నాయకరుని పుణ్యముకొఱకు తిరువాగిత్తీసుపురములోని ఉడ్డైతంబిరానారు దేవాలయమునకు 'పన్నైత్తాంగల్' అను గ్రామమును దానముచేసినట్లుగా ఉరత్తూరుశాసనమునఁ దెలుపబడినది. రాజు పుణ్యముకొఱకు నౌకరు దానముచేయుట కలదుగాని నౌకరు పుణ్యముకొఱకు రాజు దానముచేయుట కొంచెము విరుద్ధముగఁ గన్పట్టకమానదు. అందులో విజయనగరసామ్రాజ్యసార్వభౌముఁడై యుండిన అచ్యుతదేవరాయలంతటివాఁడు తనకుమ్రొక్కి నమస్కరించెడి సామంతుని పుణ్యముకొఱకు దేవునకు నొకగ్రామమును దానముచేయుట విరుద్ధముగాఁ గన్పట్టదా! సాళువతిమ్మరుసుమంత్రి శ్రీకృష్ణదేవరాయలను సామ్రాధ్యక్షునిగాఁ జేయుటకెట్లుతోడ్పడెనో అట్లే అచ్యుతరాయలను విజయనగరసామ్రాజ్యాధ్య

త్తునిగాఁజేయుటకు నీసాళువచెల్లప్పభట్టనే వీరనరసింహామంత్రి తోడ్పడియెనని మనము భావింపఁగలిగినయెడ నిందు విరుద్ధముగాఁ గాన్పించుదేమియుఁ గన్పట్టదు. కృష్ణదేవరాయలు 1526 మరణించినను 1529 లో మరణించినను ఉరుత్తూరుశాసన సంవత్సరమునాటికి (1529) అచ్యుతదేవరాయనికి విజయనగరమునఁ బ్రవేశించుటకవకాశము చిక్కియుండలేదనుట నిశ్చయము. అందుకై సాళువనరసింగరాయనాయకుని ప్రాపునచేయుండి రాజధానీనగరమగు విజయనగరము నాక్రమించుకొని యందలి వజ్రసింహాసనమునగూరుచుండ పట్టాభిషిక్తుఁడగుటకు దృఢప్రయత్నమునుగావింపుచుండెనని తలంచుటలో వ్యతిక్రమమేమియుఁ గన్పట్టదు.

ఇందు కింకొక దృష్టాంతమును జూపెదను. కన్నడదేశమున సొరాబు తాలూకాలోని యొకశాసనములో దానకర్త "అచ్యుతరాయల పాలనము సామ్రాజ్యమున సుస్థిరముగా నుండవలయునని కోరుచు దానముచేసి యుండెను. ఇయ్యది 1529 లోనిది. ఈ శాసనకాలమునాటికి అచ్యుతరాయల పట్టాభిషిక్తత స్థిరపడియుండ లేదనుట స్పష్టము. అచ్యుతరాయలఁగూర్చిన పైసందర్భ విషయము లిట్లు ఘోషింపుచుండగా 1526-27 సంవత్సరములో అనఁగా శా.శ. ౧౪౪౮ సరియగు వ్యయనామ సంవత్సర వైశాఖ శుద్ధ పూర్ణిమనాఁడు విజయనగరమున వజ్రసింహాసనారూఢులయిన మహారాజాధిరాజరాజ పరమేశ్వర బిరుదాంచితులైన అరవీటి రామరాయ

లచే నమలనేని కుమార పెదబుచ్చిన్నాయనిం గారొక కౌలు పొందినట్లొక శాసనములోఁ దెలుపఁబడినది. ఈశాసనమునఁ బేర్కొనఁబడిన రామరాయలే అళియరామరాయలు. ఇతఁడు కృష్ణరాయని యల్లుఁడనుట స్పష్టము. ఈ శాసనమునుబట్టి 1526-27 సంవత్సరమునుండి అళియరామరాయలు రాజధానీ నగరమగు విజయనగరమునుండి సామ్రాజ్య పరిపాలనము చేయుచుండెననుట స్పష్టము. ఇంతియగాక మహమ్మదీయ చరిత్రకారులైక కంఠ్యముగా కృష్ణదేవరాయల మరణానంతరము శిశువుగా నున్నవాని కుమారుని పట్టాభిషిక్తునిగావించి అళియరామరాయలే సామ్రాజ్యపరిపాలనమునకుఁ బూనుకొనియెనని వ్రాసియుండిరికాని అచ్యుతదేవరాయల ప్రశంస చేసినవారుకారు. ఇట్లు విజయనగర సామ్రాజ్యమును వశముఁ జేసికొనుటకై రెండు పక్షము లేర్పడినవి. అచ్యుతదేవరాయల బావమఱదులయిన సలకము పెదతిమ్మరాజును, సలకము చినతిమ్మరాజును, మహాపరాక్రమవంతుఁడయిన సాళువ వీరనరసింగరాయనాయకుఁడును మఱికొందఱు మండలాధిపతులును అచ్యుతరాయల పక్షమునను, అళియరామరాయలును వాని సోదరులు తిరుమల దేవరాయలును, కృష్ణదేవరాయల రాణులును, మఱికొందఱు మండలాధిపతులును కృష్ణదేవరాయల కుమారుఁడని చెప్పఁబడెడి శిశువు పక్షమునుండి కృష్ణరాయలు మృతిఁజెందిన వెనుక 1530 సంవత్సరమువఱకుఁ దగవులాడుచు నుభయపక్షములవారు తమ పక్షములను బలపఱచుకొనుచుండి

రని మాత్రము విశదపడకమానదు. కృష్ణరాయలు చనిపోవు నపుడు తన తరువాత అచ్యుతదేవరాయలను బట్టాభిషిక్తుని గావించి తాను యువరాజుగానుండి సామ్రాజ్యపరిపాలనము నందు తోడ్పడుచుండవలసినదని రామరాయల కాజ్ఞాపించెనని పెనుగొండ కైఫియతునందుఁ దెలుపఁబడినది. పోర్చుగీసు చరిత్రకారుఁడైన ఫాదిరీక్వెరోజను నాతఁడు తాను వ్రాసిన సింహళవిజయమను చరిత్రమునందు వ్రాసిన వ్రాఁత పై కైఫియతునందలి యభిప్రాయమునే బలపఱచుచున్నది. మఱియు నీతఁడు కృష్ణరాయని యాజ్ఞను శిరసావహించి రామరాయలు ప్రవర్తించెననియు, అందు కాతఁడు చూపిన దయకు సంతోషించి తనతోఁ గలిసి రాజ్యమును బరిపాలించుట కంగీకరించెననియు, ఆ దోషమువలన రామరాజు నే నిజమైన రాజుగా లోకము గ్రహించుటయు, హక్కు కలిగియున్న రాజగు అచ్యుతదేవరాయలను లోకము గ్రహింపలేకపోవుటయు సంభవించి అందుకు ప్రతిఫలముగాఁ దగు శిక్ష నాతఁడనుభవించెననియు వ్రాసియున్నాఁడు. కాని 1530 సంవత్సరములో విజయనగరమున అచ్యుతదేవరాయలు నిజముగాఁ బట్టాభిషిక్తుఁడగువఱకు వీనికిని రామరాయలకును మైత్రి కుదురలేదు. అచ్యుతదేవరాయల పక్షమువారయిన వాని బావమఱదులు సలకము పెదతిమ్మరాజు, సలకము చినతిమ్మరాజును చోళరాజ్యాధిపతిగనుండి అచ్యుతదేవరాయనికిఁ బరమమిత్రుఁడుగా నుండిన సాళువ వీరనరసింగరాయని సహాయముతో నసంఖ్య

ములగు సైన్యములతో విజయనగరముపై దాడిసలిపి రామ రాయాదులను రాజధాని నగరమునుండి పాఱఁద్రోలిన వెను కనే అచ్యుత దేవరాయలను చంద్రగిరినుండి రప్పించి వానికి విజయనగరమున, బట్టాభిషిక్తుని జేయుటయు, సాళువ వీరనర సింగరాయని ప్రధానమంత్రిగా నియమించినవెనుకనే అచ్యుత దేవరాయలు రామరాయలతో మైత్రిచేసికొని ఫాదిరిక్వైరోజు వ్రాసిన చందమున జరిగియుండునుగాని కృష్ణదేవరాయలు 1529 వఱకు బ్రదికి యుండెనని చెప్పెడి విషయములు విశ్వాస పాత్రములుగాఁ గన్పట్టవు. 1526 సంవత్సరములోనే కృష్ణ దేవరాయలు మృతినొంది యుండుటయే సత్యమగునుగాని యాతఁడు 1530 బ్రదికియుండెననుట విశ్వాసపాత్రముకాదు. అంతవఱకు నతఁడు బ్రదికియున్న యెడలను, అతఁడు తన వెనుక నచ్యుతదేవరాయలను బట్టాభిషిక్తుని జేయవలసినదని యాజ్ఞాపించినపుడును, అచ్యుతదేవరాయలు తిరుపతి కాళహస్తు లలో రెండుసారులు పట్టాభిషిక్తుఁడగుటకుఁ బ్రమేయము గానరాదు. కృష్ణరాయలు వెంటనే అచ్యుతదేవరాయలను తన దగ్గఱకు రప్పించుకొని తన సంరక్షణమున నుంచుకొనియే యుండును. అట్టి పనిచేసి యుండలేదు. అళియరామరాయలు కృష్ణదేవరాయలు వహించు బిరుదములను 1526-27 సంవత్స రములోఁ దానే వహించి రాజైనటుల ప్రకటించుకొని యుం డుట సంభవింపదు. కనుక కృష్ణదేవరాయలు 1526 లోనే మృతిఁబొంది యుండుటయే సత్యము కావలయును. కృష్ణరా

యలు 1526 లో మృతిఁబొందినను అళియరామరాయాదులా విషయమును గోప్యముగానుంచి అచ్యుతదేవరాయనికిఁగాని వాని పక్షమువారికిఁగాని 1530 వఱకు విజయనగరమునఁ బ్రవేశము కలుగనీయక యుండిరి. అందువలన వానికిఁ బ్రతిపక్షులగువారు వాని మృతిని వెల్లడించి అచ్యుతదేవరాయనికిఁ దిరుపతి కాళహస్తులలోఁ బట్టాభిషేకకార్యమును బట్టుదలతో జరిపియుండిరి. ఇట్టి తగవులాట సమయమున విజయనగర సామ్రాజ్యము తెఱువఁబడిన యిల్లువలె నుండెను. ఇట్లుండుట చేతనే యీయదను గనుపెట్టి యుత్తరమున గోలకొండ సుల్తాను, ఒడ్డెరాజగు ప్రతాపరుద్రగజపతి విజయనగర సామ్రాజ్యముపై దండయాత్రలు సాగించిరి. ఈ సందర్భమున అల్లసాని పెద్దనామాత్యుని చాటుపద్యము కూడ ప్రబలసాక్ష్యముగానున్నది. ఒడ్డెరాజగు ప్రతాపరుద్రగజపతి విజయనగరముపై దండెత్తివచ్చినపుడు పెద్దన్న చెప్పిన పద్యమిట్లున్నది.

“ సీ. రాయరావుతుగండరాచయేనుఁగు వచ్చి
యారట్లకోన గోరాడునాఁడు
సంపెటనరపాల సార్వభౌముఁడువచ్చి
సింహాద్రి జయశిలఁ జేర్చునాఁడు
కెలగోలుసింహంబుచేరి ధిక్కృతి గంచు
తల్పులఁగరుల డీకొల్పునాఁడు
ఘనతరనిర్ఝర గండపెండరమిచ్చి
కూఁతురాయలకును గూర్చునాఁడు

గీ. ఒడలెఱుంగవో చచ్చితో యుర్విలేవో
చేరఁజాలక తలచెడి జీర్ణమైతో
కన్నడంబెట్లు చొచ్చెదు గజపతీంద్ర!
తెఱచినిలు కుక్కచొచ్చిన తెఱగు తోప."

కృష్ణదేవరాయలు లేకపోవుటవలనను, ఈపోరాటముల మూలమునను తెఱచిన యింటివలె రాజ్యమున్నదను భావమును వెల్వరించెను. ప్రతాపరుద్రగజపతి దండెత్తివచ్చుటకుఁ బూర్వముననే నెల్లూరుమండల ప్రాంతప్రదేశమునంతయు నందు ముఖ్యముగా చంద్రగిరిరాజ్యమును, ఉదయగిరి రాజ్యమును అచ్యుతదేవరాయల వశమై యుండుట చేతను సాళువ వీరనరసింగరాయని సాహాయ్యముతో సైన్యముల సమకూర్చుకొని పోయి అచ్యుతదేవరాయలు ప్రతాపరుద్ర గజపతి నెదుర్కొని గొప్పయుద్ధముచేసి యోడించెను. అచ్యుత రాయల యాస్థానకవియగు తారకబ్రహ్మరాజీయ గ్రంథకర్త రాధామాధవీయ కవిగూడ నీవిజయమును దెలుపుచు నుత్కల ప్రభువుపట్ల నొకించుక దయనుజూపె నని తెలిపియున్నాఁడు. ఈయుద్ధము 1529 లో జరిగియుండవచ్చును కాని యీ దండయాత్ర సలుపుటకు ప్రతాపరుద్రగజపతికిఁ గొంతకాలము పట్టియుండును. ఈ యుద్ధ మెప్పుడు జరిగినను అచ్యుతదేవ రాయలు విజయనగరము ప్రవేశింపక మునుపే జరిగియుండును. కనుక కృష్ణదేవరాయలు 1526 లోనే మృతినొందె ననుట విశ్వాసపాత్రమయిన విషయము. సాళువ వీరనరసింగ

బంపించెను. తరువాత నచ్యుతదేవరాయల కతఁడొకగొప్ప శత్రువై చాలబాధలు కలుగఁజేసెను. దక్షిణదేశమున గొప్ప తిరుగుబాటు సంఘటింపఁజేసెను.

ఈపై విషయములన్నియుఁ గృష్ణదేవరాయలమృతికిఁ బూర్వమునందును బరమందును జరిగినవిగానున్నవి. కృష్ణదేవ రాయలు తనయవివేకమువలనఁ దనయవసానకాలమంతయు దుఃఖప్రదముగాఁ జేసికొని స్వర్గస్థుఁడై పోయెను. 1526 వ సంవత్సరము మొదలుకొని తిమ్మరుసుయొక్కఁగాని వానిసంతతి వారియొక్కఁగాని వారిబంధువులయొక్క చరిత్రముగాని విజయ నగరసామ్రాజ్యచరిత్రమున వినంబడదు. ఈకడపటివృత్తాంతము నొక్కనన్నీజుమాత్రమే పేర్కొనియుండెనుగాని మఱియేచరిత్రకారుఁడును విజాతీయులలోఁగాని స్వజాతీయులలోఁ గాని పేర్కొన్నవారు గానంబడరు. ఇందలినిజమేమో లోక మెఱుంగదు. ఇంతకును వారియదృష్ట మట్లున్నది.

సంపూర్ణము.

శ్రీ సత్యానంద ప్రెస్, ఇన్నీసుపేట, రాజమండ్రి.